

Paul Verheijen
NOTITIES BIJ DE EVANGELIETEKSTEN VAN DE MATTHÄUS-PASSION VAN BACH (MT 26-27)
tbv Ad de Keyzer - Bachs grote Passie

Vooraf:

Zonder de gebeurtenissen vanaf Jezus' intocht in Jeruzalem tot zijn kruisdood en zijn opstanding zou het christendom ondenkbaar zijn. Deze gebeurtenissen vormen het fundament van het christelijk geloof. Wat in de berichten van de evangeliën hieraan voorafgaat, lijkt slechts een voorspel. Pasen is de kern van het bijbelse jaar zoals het Eerste en het Tweede Testament het tekenen. Tussen haakjes: wij schrijven liever Eerste en Tweede Testament in plaats van Oude en Nieuwe Testament van de Bijbel; Oude veronderstelt dat het overbodig is geworden door Nieuwe. Tweede geeft aan dat het niet zonder Eerste kan.

Tal van gedeelten uit het Evangelie volgens Matteüs bevatten zinspelingen op het Paasfeest, maar de laatste hoofdstukken hebben direct betrekking op de wijze waarop het Paasfeest in zijn diepste betekenis in vervulling is gegaan.

De geseculariseerde wereld ervaart een groot contrast tussen Goede Vrijdag en het Paasfeest. In het Paasfeest in Jezus' tijd was dit niet het geval. Op de vrijdag vond het offer van het lam plaats, de volgende dag (die op vrijdagavond begon) werd het gegeten en op zondag werd de eerste schoof van de nieuwe gerste-oogst in de tempel binnengedragen en aan God gewijd. Het joodse Paasfeest heeft het offer en de bevrijding, de dood en de redding daaruit, nauw met elkaar verbonden. Een hele week werd uitgetrokken om alle aspecten van het Paasfeest tot hun recht te kunnen laten komen. De RK Kerk kent weliswaar ook een 'beloken (=afgesloten) Pasen' op de zondag na het hoogfeest, maar wat wordt er gevierd in de daar tussenliggende dagen?

Als Matteüs Jezus' leven en werken schildert, grijpt hij steeds terug op voorspellingen uit het Eerste Testament en wel speciaal op Messiaanse, of in Messiaanse geest interpreteerbare profetieën. Daardoor wordt ook de zin van dergelijke verwijzingen duidelijk: hiermee wordt bewezen, dat Jezus de Messias was. De historische kern van de vertellingen gaat daarmee volkomen schuil achter dit geloof. Sterker dan waar ook in het Evangelie volgens Matteüs wordt de voorstelling van zaken bepaald door dit geloof.

Zoals gezegd speelt het Eerste Testament ook in het lijdensverhaal een belangrijke rol. Dit verhaal over Jezus' lijden en sterven is o.a. te vinden in de hoofdstukken 26 en 27 van het Evangelie volgens Matteüs. Voor Matteüs is Jezus' passie geen op zichzelf staande geschiedenis, maar de vervulling van profetieën. De vervullingscitaten worden door hem ook in de mond van Jezus gelegd en wel op het beslissende moment dat Jezus zich laat overmeesteren. Het verzet van zijn volgelingen wijst hij af met een beroep op de Schrift. De impliciete en expliciete citaten verwijzen vooral naar het boek Psalmen. Het Paasmaal wordt besloten met het zingen van het Hallel (Ps 114-118). In Getsemane uit Jezus zijn verdriet door middel van Ps 42,6. Op de vraag van de hogepriester of hij de Messias is antwoordt Jezus met een mix van Dan 7,13 en Ps 110,1. Op Schedelveld herinnert het 'drinken' dat Jezus wordt toegediend aan Ps 69,22. Maar de psalm die de kroon spant, is Ps 22. De twee expliciete citaten uit deze psalm (Ps 22,9 in 27,43 en Ps 22,1 in 27,46) worden impliciet nog aangevuld. De soldaten verdobbelen Jezus' kleren (Ps 22,19), de voorbijgangers schudden meewarig het hoofd en Jezus is het mikpunt van spot en hoon (Ps 22,8), Jezus moet nu zichzelf maar eens zien te redden (Ps 22,9.21). Heel het passieverhaal lijkt een herhaling van vooral het eerste gedeelte van deze psalm dat het karakter heeft van een jammerklacht.

Lezers / hoorders van Mattheus die vertrouwd zijn met Ps 22 kennen vanzelfsprekend ook het tweede deel van de psalm, waarin God antwoord geeft. Dit deel is een jubellied. Wij moeten dus weten dat het lijdensverhaal dan ook niet het laatste verhaal over Jezus is. Dat laatste verhaal komt met Pasen.

De verschillende gedeelten van Bachs Matthäus-Passion staan niet als losstaande grotere of kleinere gehelen op zichzelf, maar worden bijeengehouden door de onderliggende dynamiek van de structuur van de zogenaamde *lectio divina*. In de Matthäus-Passion wordt telkens een opeenvolgende nieuwe perikoop uit het lijdensverhaal volgens Matteüs als in een geestelijke lezing geïnterpreteerd in een aansluitend recitatief, aria of koraalvers. Dit geheel, dat kan bestaan uit twee, drie of vier momenten, beschouwt Ad de Keyzer in zijn boek *Bachs Grote Passie* (Baarn 2015) als één fragment. Een nieuw fragment begint derhalve steeds als een nieuwe perikoop uit begint. Als men deze wijze de hele Matthäus-Passion overziet, lichten er zeventenwintig van deze '*lectio divina*-fragmenten' op.

Wij volgen deze indeling.

Perikoop 1: 26,1-2

*Da Jesus diese Rede vollendet hatte,
sprach er zu seinen Jüngern:
Ihr wisset, daß nach zweien Tagen Ostern wird,
und des Menschen Sohn wird überantwortet werden,
daß er gekreuziget werde.*

De rite van de lezing in de liturgie bestaat uit het voorlezen van een schriftperikoop. *Perikoop* is een woord, aan het Grieks ontleend, en betekent 'uitsnijding rondom'. Uit een bepaald Bijbelhoofdstuk wordt een tekstgedeelte - letterlijk - uitgeknipt om voor te lezen. Omdat het begin van dit tekstgedeelte voor de hoorder meestal onbegrijpelijk is - de context ontbreekt immers volledig - moeten er vaak een paar woorden aan worden toegevoegd, weggelaten of gewijzigd om de perikoop geschikt te maken als voorleestekst.

Bach wijzigt in regel 1 de vertaling van Martin Luther die in overeenstemming is met het Grieks van Matteüs. Luther schrijft: Und es begab sich, da Jesus alle diese Reden vollendet hatte. Was Bachs wijziging noodzakelijk?

De woorden *en het geschiedde toen Jezus [.....] beëindigd had* vormen de overgang tussen wat komen gaat en de toespraken die Jezus gehouden heeft in de voorafgaande evangeliehoofdstukken 24 en 25 die gaan over de voorspelling van het einde van Jeruzalem en van de wereld. Deze woorden komen in het evangelie van Matteüs vijf keer voor: na het uitspreken van de Bergrede (Mt 7, 28), na onderricht aan zijn leerlingen (Mt 11, 1 en 19, 1), na het vertellen van gelijkenissen (Mt 13, 53) en nu na de toespraak over de Mensenzoon. Maar hier wijkt Matteüs af van de voorafgaande vier keer door dat hij het woord *alle* toevoegt, waarmee hij aangeeft dat het geheel van Jezus' toespraken nu is gezegd. Als afsluiting van belangrijke toespraken van Jezus werken deze woorden als een soort liturgisch-rituele formule. En nu heeft Jezus alles gezegd wat hij wilde zeggen.

Waarom schrapte Bach de woorden *und es begab sich* en het woord *alle*? En waarom maakt hij van het meervoud *Reden* het enkelvoud *Rede*?

De eerste vier woorden had Bach eigenlijk niet hoeven schrappen, want zij zijn zoals gezegd als formule al ritueel van aard. Vergelijk de aanhef van het Weihnachtsoratorium: *Und es begab sich daß ein Gebot von dem Kaiser Augusto ausging [...]* die identiek is aan wat Lucas in zijn Evangelie schrijft. Heinrich Schütz neemt in 1666 in zijn Matthäus-Passion de vertaling van Luther letterlijk over. Waarom Bach het woord *alle* weglaat en *Rede* in het enkelvoud schrijft, is ons eveneens niet duidelijk. De Latijnse schriftperikoop van deze tekst begint als volgt: *in illo tempore dixit Jesus discipulis suis.* Bach had dus ook kunnen beginnen met: *zu jener Zeit sprach Jesus zu seinen Jüngern.* Hij heeft het niet gedaan en onze vragen blijven onbeantwoord.

Het Duitse woordje *da*, vertaling van het Griekse *tote*, komt in de teksten van de schriftperikopen in de Matthäus-Passion maar liefst 59 keer voor. *Toen* sluit hier al het voorgaande af, maar betekent niet altijd dat de beschreven gebeurtenissen achter elkaar plaatsvinden. Het kan evengoed een gelijktijdigheid aanduiden, zoals we verderop in de Schriftperikopen zullen zien.

Het Griekse woord *mathêtês* wordt in het Nederlands gewoonlijk met *leerling* vertaald. Op Jezus na zijn de leerlingen de belangrijkste personages in het evangelie van Matteüs. Vanaf hoofdstuk 4 komen ze op iedere bladzijde voor. We krijgen veel informatie over hen. Stap voor stap wordt het duidelijker wat het betekent om een leerling van Jezus te zijn. Matteüs gebruikt de term leerling bijna altijd in het meervoud. Hij presenteert hen vooral als een groep. Soms spreekt hij over De Twaalf. Enkele leerlingen uit die groep treden als individu op. De figuren die daar het meest de kans toe krijgen zijn Petrus en Judas. In het lijdensverhaal spelen zij een belangrijke rol.

Het Duitse woord *Jünger* roept ook de associatie 'jong' op. In de verhouding meester - leerling is de meester de oudere, de meer ervarene.

Jezus spreekt over *Ostern*, dat over twee dagen wordt gevierd, het indrukwekkende Joodse feest waarop de bevrijding van het volk Israël uit het doodsland Egypte wordt gevierd. Het Griekse *Pascha* is net als Nederlandse *Pasen* verwant aan het Hebreeuwse *Pesach*, het Duitse *Ostern* is - evenals het Engelse *Easter* - echter afkomstig van de naam van de Germaanse lente- en vruchtbaarheidsgodin Ostara of Eostre.

Jezus koppelt dit feest door middel van het woord *und* aan de voorspelling van zijn lijden. Geen mens weet wat hem in de toekomst wacht. *Wees waakzaam, want je weet dag noch uur* (Mt 25, 13). Jezus

weet het wél. Zijn weten moet wel een goddelijk weten zijn. Drie keer eerder heeft hij zijn dood voorspeld (Mt 16,21; 17,22 en 20,18-19). De leerlingen weten er dus ook van, maar nu weten ze nog meer: het gaat plaatsvinden met Pesach. Weten dat het over twee dagen Pasen is, is een ander weten dan weten dat Jezus wordt overgeleverd en gekruisigd. Dat is weten met inzicht.

Een belangrijk moment in het ritueel van het Paasfeest maakt de gemaakte koppeling met Jezus' dood extra navrant, namelijk het slachten van het Paaslam, een mannelijk lam van een jaar oud. Het vermoorden van Jezus aan het kruis en het slachten van het Paaslam in de tempel worden op deze wijze met elkaar verbonden. Als een echo klinkt hier de laatste regel van het openingskoor *Seht ihn - als wie ein Lamm* nog na.

Jezus noemt zichzelf *Menschen Sohn*. Deze term is een Hebraïsme dat in dichterlijke taal gebruikt wordt om 'de mens' te articuleren. We moeten dan denken aan de mens als een klein en zwak afhankelijk wezen. In het Tweede Testament komt 'Mensenzoon' alleen voor wanneer Jezus zichzelf aan wil duiden vóór zijn verrijzenis. Het is zeker geen naam om de Christus, dat wil zeggen de Gezalfde, te betitelen..

Überantworten is de vertaling van het Griekse *paradidomi* dat letterlijk *overgeven, overleveren, uitleveren* betekent en in het evangelie van Matteüs maar liefst 31 keer voorkomt, waarvan ongeveer de helft in het lijdensverhaal. Merk op dat Matteüs niet schrijft dat Jezus wordt verraden. Matteüs gebruikt het ook bij de overlevering van Johannes de Doper (Mt 4, 12) en bij Jezus' voorspelling dat ook zijn leerlingen dit lot zullen ondergaan (Mt hoofdstuk 10 en hoofdstuk 24). Nu voorspelt Jezus zijn eigen dood voor de vierde keer. Dit zal geschieden door middel van een executie, de kruisiging. De Romeinen gebruikten kruisiging als straf voor slaven, geminachte vijanden en criminelen. Kruisiging werd gezien als een zeer oneervolle wijze om te sterven. Mensen die een Romeinse achtergrond hadden, werden nooit gekruisigd, maar op een andere manier geëxecuteerd. Sinds de derde lijdensvoorspelling weten de leerlingen dat Jezus' dood door kruisiging zal zijn.

De tijd van Jezus' onderricht is voorbij, de tijd van zijn lijden is aangebroken. Jezus moet zijn kruisweg gaan.

Perikoop 2: 26,3-13

*Da versamleten sich die Hohenpriester und Schriftgelehrten,
und die Ältesten im Volk,
in den Palast des Hohenpriesters, der da hieß Kaiphas,
und hielten Rat,
wie sie Jesum mit Listen griffen
und töteten.
Sie sprachen aber:
Ja nicht auf das Fest,
auf daß nicht ein Aufruhr werde im Volk.*

*Da nun Jesus war zu Bethanien, im Hause Simonis des Aussätzigen,
trat zu ihm ein Weib,
die hatte ein Glas mit köstlichem Wasser
und goß es auf sein Haupt,
da er zu Tische saß.
Da das Seine Jünger sahen,
wurden sie unwillig und sprachen:
Wozu dienet dieser Unrat?
Dieses Wasser hätte mögen teuer verkauft
und den Armen gegeben werden.
Da das Jesus merketete,
sprach er zu ihnen:
Was bekümmert ihr das Weib?
Sie hat ein gut Werk an mir getan.
Ihr habet allezeit Armen bei euch,
mich aber habt ihr nicht allezeit.
Daß sie dies Wasser hat auf meinen Leib gegossen,
hat sie getan,
daß man mich begraben wird.
Wahrlich, ich sage euch:
Wo dies Evangelium geprediget wird in der ganzen Welt,
da wird man auch sagen zu ihrem Gedächtnis,
was sie getan hat.*

Toen betekent niet noodzakelijk dat de beschreven gebeurtenissen achter elkaar plaatsvinden, zoals in de vorige perikoop, maar kan hier evengoed een gelijktijdigheid aanduiden: op het moment dat Jezus bezig is met zijn op handen zijnde dood, zijn de Joodse autoriteiten dat ook.

In het eerste deel van deze schriftperikoop komen ze bijeen. De verzamelde genoemde personen betreffen de leden van de Joodse Hoge Raad, het *Sanhedrin*. Deze raad omvatte eenenzeventig personen. Zeventig van hen waren leden uit de drie groepen die Matteüs noemt: de hogepriesters, de schriftgeleerden en de oudsten. Nummer eenenzeventig, de voorzitter, was hij die het officiële ambt van hogepriester op dat moment bekleedde; de andere hogepriesters waren emeriti of familieleden van hogepriesters.

Zij kwamen bijeen in de *aulè* zoals er staat bij Matteüs. De Latijnse vertaling gebruikt het woord *atrium*. Met het woord *aula* kan een binnenplaats bedoeld worden of de gebouwen rondom die binnenplaats die meestal van een notabel iemand waren, vandaar de vertaling *Palast / Paleis*. De 'aula' behoort toe aan Kajafas en is verderop in het lijdensverhaal ook de plaats waar Petrus Jezus verloochent.

De Joodse hogepriester Kajafas bekleedde zijn ambt tijdens het optreden van Johannes de Doper. Hij werd benoemd door de Romeinse procurator Valerius Gratus en was achttien jaar hogepriester. In 36 wordt hij afgezet door Vitellius. Achttien jaar was voor die tijd een lange ambtsvervulling en doet vermoeden dat hij op goede voet met de Romeinen stond.

Al eerder had het Sanhedrin op een middel gezonnen om Jezus gevangen te nemen, omdat hij de leden ervan met zijn woorden had geïrriteerd (Mt 21, 46). Het samenspannen van de overheid lijkt een echo van een Psalm uit het Eerste Testament: *Ik hoor de roddel van de mensen; van overal om mij heen dreigt angst omdat zij tegen mij samenspannen, plannen smeden om mij uit de weg te ruimen* (Ps 31, 14).

Deze irritatie was alleen maar toegenomen. Nu wil het Sanhedrin hem zelfs doden. Op het feest mag

het echter niet gebeuren. Over de reden waarom de overheid oproer van het Joodse volk vreest kunnen we speculeren. Is men bang dat een doodvonnis op een feest - een verplichte Joodse rustdag - een ontheiliging van dat feest is dat protest zal oproepen? Zijn er veel aanhangers van Jezus in Jeruzalem die het voor hem zullen opnemen? In perikoop 21 zullen we verderop horen dat ook Pilatus bang is voor een oproer.

Omdat het Sanhedrin naar een list zoekt, is het op voorhand duidelijk dat het proces tegen Jezus een schijnproces gaat worden. De bijeenkomst in de aula van Kajafas lijkt hierdoor een unieke en speciale vergadering te zijn. Het woord *list* komt alleen op deze plaats in het evangelie van Matteüs voor. Het Griekse woord kan ook vertaald worden met *lokaas*, hetgeen dan vooruit kan wijzen naar de rol van Judas. Hij is de list en lokt Jezus in de val. Hij meldt zich verderop in het verhaal uit eigen beweging bij het Sanhedrin. De overheid hoeft niet ver te zoeken.

Met het tweede deel van deze perikoop verandert het perspectief. Begonnen in de aula van Kajafas in Jeruzalem gaat het verhaal verder met de gebeurtenissen in het huis van Simon de melaatse in Betanië. Dit stadje ligt op de oostelijke helling van de Olijfberg, aan de weg van Jeruzalem naar Jericho, volgens de joodse maat op vijftien veldwegen verwijderd van Jeruzalem. De afstand werd gemeten vanaf de voorhof van de tempel, waar een pilaar als Romeinse mijlpaal was opgesteld. Men legde die vijftien veldwegen, wanneer men op zijn gemak liep, in anderhalf uur af.

Jezus was al in Jeruzalem aangekomen en had reeds de nacht in Betanië doorgebracht (Mt 21, 17). Het huis waar hij zich nu bevindt is van Simon de melaatse, van wie we verder niets weten. Hij ontvangt mensen thuis en hij zal dus niet meer melaats zijn, want anders was hij zeker buitengesloten. Of hij is overleden omdat Matteüs uitdrukkelijk meldt dat het *in het huis* is. Mogelijk is ook nog dat hij nu niet meer aan lepra lijdt en is hij de anonieme melaatse die eerder door Jezus zelf werd genezen (Mt 8, 2-4). Er kan ook sprake geweest zijn van een Aramese leesfout. *Sjimon ha-zanua*, wat Simon de Essener betekent. Net als de Farizeeën waren de Essenen een joodse religieuze partij. Dit werd per abuis gelezen als *Sjimon on ha-zarua*, Simon de Melaatse. Simons naam en bijnaam bleven in elk geval met elkaar verbonden.

Van de vrouw die naar Jezus komt vertelt Matteüs nog minder. Zij heeft zelfs geen naam. In het Evangelie volgens Johannes (Joh 12, 3) heet zij Maria en is ze de zuster van Lazarus. In het Evangelie volgens Lucas (Lc 7,36-50) wordt ze aangeduid als anonieme zondares. Is deze zondares Maria Magdalena? (zie Lc 8, 2) Zij draagt een *alabastron*, een flesje gemaakt van albast, een kostbaar doorschijnend mineraal (Luther geeft als vertaling *Glas*), zo kostbaar dat wij het in onze taal ook reserveren voor de erenaam van een (niet veel voorkomende) 75-jarige bruiloft, de albasten bruiloft. Het alabastron bevat welriekende kostbare zalfolie. Deze nadruk op het materiaal van het flesje en de prijs van de olie loopt vooruit op de reactie van de leerlingen. Overigens was het in het Midden Oosten vanwege het droge klimaat de gewoonte aan (tafel)gasten olie te geven om over lichaam en haren uit te gieten. Hier is echter meer aan de hand dan een louter profaan oosters gebruik.

Terwijl Jezus naar toenmalig gebruik aan tafel ligt (Luther vertaalt met *saß*), giet de vrouw de olie uit over Jezus' hoofd.

De leerlingen ergeren zich aan wat de vrouw doet. In het Evangelie volgens Johannes (Joh 12, 4-5) is het Judas die zich afvraagt waarom de balsem niet voor 300 denariën is verkocht. Zij vinden het een pure verkwisting van het geld dat beter aan de armen gegeven had kunnen worden, zoals Jezus nota bene zelf ook had gezegd tegen de rijke jongeman (Mt 19, 21). Maar Jezus wijst hen terecht door opnieuw zijn dood aan te kondigen met de mededeling dat de vrouw zijn *lichaam* heeft gezalfd als voorbereiding op zijn begravenis. Wij stellen ons de twee scènes voor als in een film met een overvloeier: Jezus ligt aan tafel en krijgt zalfolie over zijn hoofd gegoten, gevolgd door Jezus' dode lichaam dat wordt gebalsemd.

De vrouw heeft hem barmhartigheid bewezen: het begraven van de doden met alle rituelen die daarbij horen, is een van de werken van barmhartigheid en een religieuze plicht in Israël.

Jullie hebben altijd armen bij jullie verwijst naar het boek Deuteronomium uit het Eerste Testament. (Dt 15,11), waar het wordt gevolgd door *juist daarom gebied ik u: open uw beurs wijd voor uw behoeftige en arme landgenoot*.

Wahrlich ich sage euch: overal waar dit Evangelie verkondigd wordt, aldus Jezus, moet verteld worden wat zij gedaan heeft, om haar te gedenken.

Deze aanhef begint in het Grieks met het plechtige *Amen* dat Luther vertaalt met *Wahrlich*. In het evangelie van Matteüs komt het ruim dertig keer voor. Amen is een oorspronkelijk Hebreeuws woord dat iemand uitspreekt bij het zweren van een eed. Het werd ook uitgesproken na een lofprijzing tot God. Wat Jezus geopenbaard wordt door God en voor hem een zekerheid is, geeft hij met het woordje *amen* door aan zijn leerlingen. In de Griekse tekst laat Matteüs dit Hebreeuwse woord staan, waar-

door het opvalt en een formulefunctie krijgt. Zo is het en niet anders.

Blijkbaar hoeft niet de naam van de vrouw herinnerd te worden, maar haar daad. Moet *Evangelie* hier verstaan worden als de inhoud van dit boek (van Matteüs) of moeten we denken aan de betekenis ervan, namelijk goed bericht, blijde boodschap?

In het Evangelie volgens Matteüs wordt overigens nergens iets verteld over zalving of gebruik van kruiden bij Jezus' graflegging. Ook niet in de Evangelies volgens Marcus of Lucas, maar wel volgens Johannes (Joh 19, 39-40). Er is in tegen het eind van de passie in nr. 66 slechts sprake van *ein' rein Leinwand* waarin Josef van Arimatea Jezus' dode lichaam wikkelt voor hij dit in het graf legt.

Perikoop 3: 26,14-16

Da ging hin der Zwölfen einer
mit Namen Judas Ischarioth
zu den Hohenpriestern und sprach:
Was wollt ihr mir geben?
Ich will ihn euch verraten.
Und sie boten ihm dreißig Silberlinge.
Und von dem an suchte er Gelegenheit,
daß er ihn verriete.

Over het woordje *da* hebben wij bij de vorige Schriftperikopen reeds geschreven. De gebeurtenis die Matteüs verhaalt hoeft niet noodzakelijk plaats te vinden na de zalving in Betanië, maar nu is dat waarschijnlijk wél het geval. Matteüs gebruikt namelijk het griekse *poreuomai*, de passieve vorm van het werkwoord reizen, dat anders en ook méér is dan het actieve *ging* waarmee Luther het vertaalt. Actief reizen betekent dat Judas zichzelf in beweging zet om in ongeveer anderhalf uur de vijftien veldwegen af te leggen van Betanië naar Jeruzalem. Zie onze uitleg bij de vorige perikoop Matteüs 26,3-13.

Maar wat is passief reizen? Theologisch en psychologisch speelt er een interessante onderliggende betekenis mee. Matteüs schrijft letterlijk dat een van de twaalf *in beweging werd gebracht*. Judas gaat - hij kan niet anders, hij moet - op reis om Jezus over te leveren. Bovendien kan het griekse werkwoord ook vertaald worden met *heengaan*. Het is dan net als bij ons een eufemisme voor *sterven*. Judas moet Jezus' voorspelling laten uitkomen, maar is daardoor ook op weg naar zijn eigen dood.

De Twaalf is bij Matteüs door het gebruik van het lidwoord een terminus technicus geworden voor twaalf leerlingen van Jezus. In zijn evangelie schrijft Matteüs vrijwel nergens een aantal bij Jezus' leerlingen. Wanneer Jezus leerlingen uitzendt om exorcismen te doen, elke ziekte en kwaal te genezen en doden op te wekken, meldt Matteüs voor het eerst het getal twaalf. Deze twaalf leerlingen worden aangeduid met de term *apostolos*, apostel, wat *gezondene* betekent. Vergelijk de term *missionaris* die in het Latijn hetzelfde betekent en de term *zendeling*. Verder kennen we nog een aanduiding die uit de Latijnse vertaling afkomstig is, namelijk *discipulus*, discipel. In de namenlijst van deze twaalf vermeldt Matteüs bij Judas Iskariot op voorhand al dat hij degene is die Jezus heeft overgeleverd (Mt 10, 1-4, de benaming *apostel* staat alleen hier). Dramatisch gezien een misser? Van enige spanning over hem is nu geen sprake meer; de lezer wordt direct op de hoogte gesteld.

In de Matthäus-Passion horen we in deze perikoop voor het eerst de naam Judas bijgenaamd Iskariot ook onmiddellijk in samenhang met zijn rol van degene die Jezus in handen van de tegenspelers speelt. De naam *Judas* is een veelvoorkomende naam in Israël, in het Hebreeuws *Yehuda* of *Juda*, hetgeen 'lofprijzing' betekent en waarvan ook 'jood' is afgeleid. De betekenis van zijn bijnaam is echter onzeker. Er zijn twee mogelijkheden. De eerste is dat *Iskariot* in het Hebreeuws luidt: *Isch Querijot*, 'man uit Chariot'. Er bestond een dorp met deze naam, in de provincie Judea. Alle andere apostelen komen echter uit de provincie Galilea. Er is nog een tweede betekenis. De bijnaam Iskariot zou kunnen duiden op *sikarios*, dolkdrager. Dolkdragers horen bij de groep van de Zeloten die toentertijd aanslagen pleegden op de Romeinen. Zij kunnen getypeerd worden als een soort guerrillastrijders; daar zou Judas lid van geweest kunnen zijn.

Na de zalving door de onbekende vrouw ging Judas Iskariot naar de hogepriesters. Hij wilde hen helpen om Jezus gevangen te nemen en informeerde hoeveel dat hun waard was. De reden waarom Judas tot zijn daad gekomen is, vermeldt Matteüs niet. Lucas schrijft dat de Satan in hem was gedreven (Lc 22, 3) en Johannes doet voorkomen alsof Judas een dief was en uit de beurs die hij bewaarde, wegnam wat erin kwam (Joh 12, 4). Dat Judas geld vraagt voor de uitlevering van Jezus kan geïnterpreteerd worden als hebzucht, maar het is niet duidelijk wat Judas van plan is met het geld te doen. Opvallend is dat Judas spreekt over *hem* en Jezus' naam niet noemt. Het is iedereen blijkbaar duidelijk over wie hij het heeft.

Merk op dat Luther hier het Griekse woord voor *uitleveren* vertaalt met *verraten*. Zie hiervoor onze opmerkingen bij Mt 26, 1-2. Judas groeide in de traditie inderdaad uit tot *verrader*, waar *uitleveraar* dichter bij de tekst zou zijn geweest.

Dertig zilverlingen boden de hogepriesters. Als zilverling de vertaling is van de joodse *zilveren sikkil* - in die tijd waren vooral denariën in omloop, waarbij één sikkil de waarde had van vier denariën - dan verwijzen de zilvermunten naar de tempelschat. De joodse overheid wil het geld daaruit halen.

Hoe moeten wij dit bedrag op zijn waarde schatten? Het Eerste Testament biedt een sleutel voor de waardebepaling. In het boek Genesis (Gn 37, 28) werd Jozef door zijn broers verkocht voor slechts 20 zilverlingen. In het boek Exodus (Ex 21, 32) staat dat 30 zilverlingen de boete is voor het per ongeluk verwonden of doden van een slaaf. De profeet Zacharia (Zach 11, 12) beschrijft een voorval waarbij de diensten van een goede herder niet hoger worden gewaardeerd dan de diensten van een slaaf, namelijk dertig zilverlingen. Matteüs maakt hiermee duidelijk dat het bedrag van dertig zilverlingen in de ogen van de hogepriesters voor Jezus genoeg is; het is de waarde namelijk die een slaaf ten deel viel. Het bedrag drukt minachting uit en die kan evengoed op Jezus als op Judas slaan.

Nadat Judas het geld aangeboden heeft gekregen zoekt hij een goed moment, een geschikt tijdstip, om Jezus over te leveren. Dat moment zal niet lang op zich laten wachten. De wijze waarop hij Jezus overlevert, wordt pas later duidelijk: *degene die ik zal kussen die is het* (Mt 26, 48). Blijkbaar weten de hogepriesters niet hoe Jezus eruit ziet.

Hoe triest wordt Jezus' lijden? Uitlevering door een van De Twaalf met een kus en voor een luttel bedrag.

Perikoop 4: 26,17-22

*Aber am ersten Tage der süßen Brot
traten die Jünger zu Jesu
und sprachen zu ihm:
Wo willst du,
daß wir dir bereiten,
das Osterlamm zu essen?
Er sprach:
Gehet hin in die Stadt zu einem und sprecht zu ihm:
Der Meister läßt dir sagen:
Meine Zeit ist hier,
ich will bei dir die Ostern halten
mit meinen Jüngern.
Und die Jünger täten,
wie ihnen Jesus befohlen hatte,
und bereiteten das Osterlamm.*

*Und am Abend
satzte er sich zu Tische mit den Zwölfen.
Und da sie aßen, sprach er:
Wahrlich, ich sage euch:
Einer unter euch wird mich verraten.
Und sie wurden sehr betrübt
und huben an,
ein jeglicher unter ihnen, und sagten zu ihm:
Herr, bin ichs?*

De tijdsbepaling *am ersten Tage der süßen Brot* aan het begin van deze perikoop sluit aan bij de twee dagen voor Pasen die Jezus noemde in verband met het tijdstip van zijn kruisiging en het feest waarover de hogepriesters spraken. In het oude Israël bestonden er grote feesten die met een pelgrimage waren verbonden. Het feest van de ongedesemde broden (*Matzot*), het Wekenfeest (*Sjawoeot*) en het loofhuttenfeest (*Soekot*). Het vierde grote feest, *Pesach*, werd uiteindelijk verbonden met het feest van de ongedesemde broden. Pasen was ten tijde van het Eerste Testament het voornaamste feest van de joden en is dat nog steeds. Het gehele feest duurde zeven dagen en de eerste dag kreeg de naam van het oude Matzot-feest. De oorsprong van dit onderdeel van het Paasfeest moet gezocht worden in het feit dat gisting in het klimaat van Palestina zeer snel overgaat in bederf. Gistende stoffen werden derhalve als onrein beschouwd. Het was verboden tijdens het paasfeest gegiste broden te eten. Op de eerste avond van het feest werd een maaltijd gegeten. De gedetailleerde voorschriften van dit feest zijn opgenomen in de zogenaamde *Pesachim*. Vele paaslammeren werden in particuliere huizen binnen de muren van Jeruzalem aan het spit gebraden en na zonsondergang gegeten. De Joodse historicus Flavius Josefus meldt dat in het jaar 66 op het Paasfeest maar liefst 256.500 lammeren zijn geslacht. Talrijke pelgrims vormden groepen van tien tot twintig personen en zochten een vertrek waarin rond een lage tafel bedden stonden of tapijten en kussens lagen.

Omdat de maaltijd zorgvuldig moet worden voorbereid, vragen de leerlingen - we nemen aan De Twaalf - aan Jezus waar het paaslam moet worden gegeten. Het is duidelijk dat Jezus de belangrijkste disgenoot zal zijn. Hij stuurt de leerlingen naar de stad naar *Dinges*, zoals Matteüs letterlijk schrijft. Hij wil of kan de naam van de betreffende persoon blijkbaar niet noemen. Luther vertaalt met *einem*. De leerlingen moeten namens Jezus medelen dat ze bij Dinges het paasmaal houden. Dinges wordt niets gevraagd, hij kan geen nee zeggen, de maaltijd moet bij hem gebeuren, want *Der Meister läßt dir sagen, meine zeit ist hier*, zoals Jezus aan de opdracht laat voorafgaan. Voor de lezer is dit duidelijk, blijkbaar voor Dinges ook. Zonder omhaal van woorden meldt Matteüs dat de leerlingen het paaslam klaarmaken. Hoewel de inwoners van Jeruzalem hun huis graag beschikbaar stelden aan mensen van buiten, lijkt het aannemelijk dat Dinges behoorde tot de kennissenkring van Jezus of de Twaalf. Jezus schikt zich in zijn lot. Zijn dood is nabij.

Und am Abend is een regelmatig terugkerende tijdsbepaling in het evangelie van Matteüs. Als het avond is geworden drijft Jezus boze geesten uit en geneest hij zieken (Mt 8, 16), de wonderbare broodvermenigvuldiging vindt plaats in de avond (Mt 14, 15) en als Jezus meteen hierna alleen op de berg is om te bidden, vermeldt Matteüs nog eens dat het avond is geworden (Mt 14, 23). Vooral die

laatste dubbele vermelding stemt tot nadenken en we vragen ons af of *avond* voor Matteüs méér is dan louter een tijdsbepaling. Is Jezus' goddelijkheid het meest voelbaar in de avond? Want behalve dat Jezus weet dat zijn einde nabij is, weet hij ook dat een van de Twaalf hem zal uitleveren aan de overheid. Ook nu ontdekken we zijn goddelijk weten. Luther vertaalt ook hier wederom met *verraten*. Vergelijk daarvoor onze opmerkingen bij Matteüs 26, 1-2.

Jezus en de Twaalf liggen aan aan de Pesachmaaltijd. Judas is dus aanwezig. Het Paasmaal dat in de christelijke traditie de naam heeft gekregen van 'Laatste Avondmaal' is begonnen. Dit verliep ritueel als volgt. Als hoofd van de groep van twaalf leerlingen opende Jezus de maaltijd met het voltrekken van twee zegenbeden, de eerste over het hele feest, de tweede over de gereedstaande wijn. Nadat ze hiervan gedronken hadden, werd het eten binnengebracht en uitgesteld. Elk gerecht - achtereenvolgens: ongedesemd brood, bittere kruiden, gestoofd fruit en het geroosterde lam - werd symbolisch geduid door Jezus. Na het zingen van Psalm 113-114 werd de tweede beker wijn rondgedeeld en gedronken. Daarna nam Jezus het daartoe bestemde brood, sprak daarover de zegenbede, brak het en deelde het uit. Het werd gegeten samen met de bittere kruiden en het fruit. Pas daarna werd het paaslam gegeten. Na de maaltijd nam Jezus de derde beker wijn en sprak daarover een uitgebreid dankgebed. Daarna werd de maaltijd besloten met het zingen van Psalm 115-118. Op welk moment van de maaltijd Jezus aankondigt dat een van zijn disgenoten hem zal uitleveren, vermeldt Matteüs niet.

Jezus' voorspelling begint in het Grieks met het plechtige *Amen* dat Luther vertaalt met *Wahrlich*. Zie over *amen* onze opmerkingen bij schriftperikoop 26, 3-13.

Zoals de Twaalf buitengewoon bedroefd waren na Jezus' voorspelling van zijn lijden (Mt 17, 23), zijn ze dat nu ook over deze voorspelling van uitlevering door iemand uit hun vriendenkring. Vriendschap en uitlevering bijten elkaar. Het is droefheid die pijn doet, kwetst en verontrust. Zo'n droefenis zullen we verderop zien bij Jezus zelf in Getsemane (Mt 26, 37).

Een voor een vragen de Twaalf aan Jezus *Herr, bin ich's?* In het Grieks staat er letterlijk *mèti ego eimi, kyrie, toch niet ik* ben het, heer / meneer? De nadruk ligt op de ontkenning en op het ik. Is dat niet merkwaardig te noemen? Elk van de Twaalf weet toch wel van zichzelf of hij van plan is Jezus uit te leveren?

Uit het vervolg blijkt pas dat Judas, door Matteüs met name genoemd, als laatste ook dezelfde vraag aan Jezus stelt. En Judas spreekt Jezus dan opvallend aan met *rabbi*.

Perikoop 5: 26,23-29

*Er antwortete und sprach:
Der mit der Hand mit mir in die Schüssel
tauchet,
der wird mich verraten.
Des Menschen Sohn gehet zwar dahin,
wie von ihm geschrieben stehet;
doch wehe dem Menschen,
durch welchen des Menschen Sohn verraten wird!
Es wäre ihm besser,
daß derselbige Mensch noch nie geboren
wäre.
Da antwortete Judas,
der ihn verriet,
und sprach:
Bin ichs, Rabbi?
Er sprach zu ihm:
Du sagests.*

*Da sie aber aßen,
nahm Jesus das Brot,
dankete und brachs
und gabs den Jüngern und sprach:
Nehmet, esset, das ist mein Leib.
Und er nahm den Kelch
und dankte,
gab ihnen den und sprach:
Trinket alle daraus;
das ist mein Blut des neuen Testaments,
welches vergossen wird für viele zur Vergebung der Sünden.
Ich sage euch:
Ich werde von nun an nicht mehr von diesem Gewächs des Weinstocks trinken bis an den Tag,
da ichs neu trinken werde mit euch in meines Vaters Reich.*

De abrupt afgebroken vorige perikoop wordt na een moment van verstilling weer voortgezet. Na de vraag van de leerlingen wie hem zal uitleveren, geeft Jezus het antwoord: wie met mij zijn hand in de schotel doopt. Jezus' antwoord duidt niet op iets speciaals, maar geeft de normale gang van zaken weer bij de Joodse maaltijd. Zij aten immers met hun handen. Het in stukken gebroken brood werd met de hand in een schotel met gestoofd fruit gedoopt en daarna gegeten. Jezus heeft het dus over iemand die samen met hem aan tafel is en mee-eet – dat kan dus iedereen zijn. Jezus refereert hier aan woorden van een psalm uit het Eerste Testament: *Hij zelfs, mijn vriend, mijn vertrouwde, met wie ik mijn brood heb gedeeld, hij hief zijn hiel tegen mij* (Ps 41, 10). Daarna benadrukt Jezus zijn 'heengaan' zoals over hem geschreven staat. Hier staan we voor een raadsel. Is het heengaan, het sterven van Jezus, door de profeten voorzien?

Onder de vele Profetieën nemen de vier *Liederen over de Knecht van de Heer* van de profeet Jesaja een belangrijke plaats in. Vergelijk bijvoorbeeld uit het laatste lied (Jes 52, 13 - 53, 12): *"Hij werd doorkosten om onze weerspanningheid, om onze zonden gebroken; hij werd gestraft; ons bracht het vrede en dank zij zijn striemen is er voor ons genezing"* (Jes 53, 5).

Is de overlevering door Judas dan niet voorzien en komt die voor rekening van de overleveraar zelf? Jezus roept zijn overleveraar een *wehe* toe. Evenals sommige steden in Galilea (Mt 11, 21), evenals mensen die anderen ten val brengen (Mt 18, 7), evenals de schriftgeleerden en Farizeeën (Mt hoofdstuk 23), evenals zwangere vrouwen op het einde der tijden (Mt 24, 19), is het tenslotte nu Judas die dit *wehe* ten deel valt. In dit woord klinken twee ondertonen: zowel die van het medelijden als die van het oordeel. Beide tonen klinken tegelijkertijd en zijn adequaat. De vraag blijft onbeantwoord of Judas een alternatief had. Nu het eenmaal gegaan is zoals het is gegaan, kan Matteüs in zijn evangelie, achteraf, de gebeurtenissen duiden in het licht van het Eerste Testament. De *Menschen Sohn* staat tegenover *derselbige Mensch*. Die laatste had er beter niet kunnen zijn.

Judas voelt zich aangesproken. Matteüs voegt er nog eens nadrukkelijk aan toe dat hij Jezus wil overleveren, alsof we dat nog niet wisten. Judas vraagt op dezelfde wijze als de anderen dat hij het toch

niet is. Daarbij spreekt hij Jezus niet aan met 'Heer', maar met 'Rabbi'. Zo'n Hebreeuwse aanspreektitel *Rabbi*, letterlijk 'mijn grote' of 'meester', springt er in de Griekse tekst van Matteüs uit. Jezus zei over de schriftgeleerden en Farizeeën dat ze zich graag rabbi laten noemen, maar 'laat je geen rabbi noemen', waarschuwde hij vervolgens zijn leerlingen, want er is maar één Meester (Mt 23, 7-8). Deze aanspreekvorm tekent Judas dus ten voeten uit. Het lijkt alsof Matteüs wil laten doorschemeren dat de andere elf met hun aanspreektitel 'Heer' het goddelijke van Jezus erkennen, maar dat Judas dit blijkbaar niet over zijn lippen krijgt. Met 'rabbi' plaatst de leerling Judas zich tegenover zijn leraar Jezus, zoals hij dat tenslotte ook zal doen met de woorden 'gegroet rabbi' bij de kus in Getsemane (Mt 26, 49).

Wij willen hier niet onvermeld laten dat de aanspreektitel rabbi ook gezien kan worden binnen de anti-judaïstische trekken - niet te verwarren met antisemitisme - die het evangelie van Matteüs kenmerken. Judas is geen volgeling van Jezus, maar jood. Ook zijn bloed zal over hem komen (vergelijk Mt 27, 25).

Het antwoord van Jezus is kort, maar hevig: "*Du sagests*". Dit ondubbelzinnige antwoord zal Jezus verderop in het verhaal ook geven aan de hogepriester Kajafas (Mt 26, 64) en in soortgelijke bewoordingen aan de landvoogd Pontius Pilatus (Mt 27, 11). Dit antwoord is veelzeggend. Het houdt een instemmen in met wat Judas vraagt: het is inderdaad zo.

Nergens vermeldt Matteüs een reactie van een van de andere leerlingen aan tafel. Dat is vreemd omdat zij allen aan Jezus dezelfde vraag hadden gesteld als Judas. Het moest dus zo gaan, lijkt Matteüs te willen zeggen.

Wat Jezus bij het Paasmaal op rituele wijze voltrekt, is het voorgeschreven breken van het brood ongeveer halverwege de maaltijd. Merk op dat Jezus ook bij de twee wonderbare broodvermenigvuldigingen het brood breekt (Mt 14, 19 en Mt 15, 36). Bij het breken horen geijkte teksten uit de Joodse traditie bij die gezegd moeten worden. Jezus brengt echter op eigen initiatief een verandering aan in het ritueel door na de voorgeschreven zegenbede en de breking van het brood bij het uitdelen hiervan te zeggen: Dit is mijn Lichaam. 'Hier ben ik' – in het teken van het brood en na het eten ook in het teken van de wijn geeft Jezus zichzelf aan zijn leerlingen. We horen in het woord *Leib* nog de echo uit de zalving in Betanië. Jezus' lichaam, eerst gezalfd, nu ritueel gegeven, wordt verderop in het lijdensverhaal van het kruis gehaald en in een graf gelegd.

Wat in deze perikoop zonder onderbreking na elkaar wordt verteld en wat de geschiedenis is ingegaan als het zogenoemde 'instellingsverhaal' is in feite een samenvoeging van twee momenten tijdens het Joodse Pesachritueel. Het breken van het brood wordt namelijk voltrokken na het drinken van de tweede beker met wijn. Het ritueel is dan al op de helft gevorderd. En het uitdelen van de beker waar het hier over gaat, vindt plaats ná de maaltijd. Deze derde beker wordt genoemd de 'beker der zegeving'. Aan God wordt op deze rituele wijze lof aangeboden vanuit het besef dat alles wat mensen hebben, hun slechts om niet gegeven is. Bij het uitdelen van de beker aan ieder van de leerlingen wijzigt Jezus opnieuw de voorgeschreven uit te spreken tekst door eraan toe te voegen dat deze wijn het bloed van de *diathèkè* is. Dit Griekse begrip komt alleen op deze plaats voor in het evangelie van Matteüs. Omdat het verschillende betekenissen kent, is het moeilijk te bepalen welke Jezus / Matteüs voor ogen heeft. Sommige handschriften voegen er het adjectief *nieuw* aan toe, mogelijk veroorzaakt door Jezus' laatste woorden in deze perikoop. Luther neemt deze tekstvariant over in zijn vertaling met *neuen Testaments*. *Diathèkè* betekende oorspronkelijk de inwendige orde of gesteldheid. Later sloeg het begrip op een regeling of een verbond, meer specifiek op een laatste wil, beschikking of testament. Zijn bloed vergieten voor velen tot vergeving van zonden is dan Jezus' laatste wil. De woorden van Jezus doen sterk denken aan beschrijvingen van offerrituelen in het Eerste Testament (zie bijvoorbeeld Ex 24, 5-8). Jezus spreekt woorden die zijn aanstaande lijden en dood kunnen duiden: hij typeert met zijn rituele toevoegingen zichzelf als een offer aan God, als een Paaslam. Hij geeft zijn leven om een verbond in te stellen tussen God en mensen. Bloed wordt gezien als drager van leven en bloed dat wordt vergoten is het leven dat zich weggeeft. Door Jezus krijgt de betrekking tussen God en mensen opnieuw dynamiek.

Het woord *vergeven* komt alleen op deze plaats voor in het evangelie van Matteüs. Het Griekse woord betekent letterlijk *wegzenden*. Hier klinkt in door het ritueel van de zondebok, die op de grote Verzoendag symbolisch beladen werd met de zonden van Israël, en weggestuurd in de woestijn (Lev 16, 20-22). De voorspelling van de engel uit het eerste hoofdstuk van het evangelie van Matteüs dat Jezus degene is die zijn volk zal redden uit hun zonden (Mt 1, 21), vindt hier zijn rituele afsluiting. Alleen hij, de Mensenzoon, is bevoegd op aarde zonden te vergeven, zoals Jezus bij de genezing van een lamme duidelijk maakt aan enkele schriftgeleerden (Mt 9, 2-8). En elke zonde wordt de mensen vergeven (Mt 12, 31).

Aan het slot kondigt Jezus aan dat er een eind komt aan zijn relatie met zijn leerlingen hier op deze

wereld. Maar deze zal *kainos* worden voortgezet in het Koninkrijk van zijn Vader. Dit Griekse woord voor *nieuw* verwijst direct naar het ongebruikte. Jonge wijn gaat in nieuwe, ongebruikte zakken (Mt 9, 17) en Jezus' lichaam wordt verderop in het verhaal in een nieuw graf gelegd. De op handen zijnde komst van het Koninkrijk der hemelen is een thema dat al opduikt in de prediking van Johannes de Doper (3, 2) en komt ook in de prediking van Jezus voortdurend terug. Opvallend nu is dat Jezus spreekt over het Koninkrijk van mijn Vader. In de perikoopteksten van de Matthäus-Passion benoemt Jezus vier keer God als zijn Vader (Mt 26 de verzen 29, 39, 42 en 53). Bij de bespreking van Mt 26, 39 (fragment 9) gaan wij hier verder op in. Jezus is de rechtvaardige die zal stralen als de zon in dat Koninkrijk (Mt 13, 43).

Perikoop 6: 26,30-32

*Und da sie den Lobgesang gesprochen hatten,
gingen sie hinaus an den Ölberg.*

Da sprach Jesus zu ihnen:

In dieser Nacht werdet ihr euch alle ärgern an mir.

Denn es stehet geschrieben:

Ich werde den Hirten schlagen,

und die Schafe der Herde

werden sich zerstreuen.

Wenn ich aber auferstehe,

will ich vor euch hingehen in Galiläam.

De lofzang die Jezus en de leerlingen gezongen hadden aan het begin van deze perikoop, was het tweede gedeelte van het zogenaamde *Hallel*. Dit Hallel omvat in zijn geheel de psalmen 113 tot en met 118. Het eerste deel daarvan, Psalm 113 en 114, wordt volgens de rituele voorschriften gezongen tijdens het drinken van de tweede beker. Aan het eind van het hele Pesachritueel worden de resterende Hallelpsalmen 115 tot en met 118 gezongen. Matteüs vertelt dus dat de rituele maaltijd ten einde is.

Typerend is het werkwoord dat Luther gebruikt om het Griekse *hymneoo*, een hymne zingen, te vertalen: *den Lobgesang sprechen*. Dit werkwoord komt in het evangelie van Matteüs alleen in deze perikoop voor. In zijn vertaling laat Luther horen dat het hier om een rituele voltrekking van het Hallel gaat. Lofzangen 'spreek' je normaal niet, die 'zing' je. Maar in de ritueel-liturgische taal is 'spreken' of 'zeggen' het werkwoord om 'voltrekking' uit te drukken. De *Vulgata* vertaalt *Et hymno dicto*, 'nadat de hymne gezegd was'. Met deze vertaling was Luther vanuit zijn liturgische ervaring vertrouwd. Hij heeft weet van wat wij de rituele zegging noemen.

Na de voltrekking van het Hallel gingen zij naar de Olijfberg. Deze berg is in feite een bergrug van 3,5 km lang die van noord naar zuid loopt vlak ten oosten van Jeruzalem aan de overkant van de Kedronbeek. De Olijfberg is de toegangsweg naar Jeruzalem waarlangs Jezus de stad is binnengekomen (Mt 21, 1) en waarop hij zijn toespraak houdt over de komst van de Mensenzoon die aan de evangelietekst van de Matthäus-Passion voorafgaat (Mt hoofdstuk 24 en 25), feitelijk zijn tweede bergrede dus.

In de nacht die komen gaat, zullen zijn leerlingen zich *ärgern an mir*, zoals Luther vertaalt. Het Grieks gebruikt een werkwoord dat is afgeleid van *skandalon*, waarvan ons woord 'schandaal' op zijn beurt weer afstamt. Een *skandalon* is feitelijk een hindernis waarover je struikelt. De leerlingen van Jezus laten hem zogezegd vallen. Ofschoon zij, met Petrus voorop, dit ten stelligste zullen ontkennen in de volgende perikoop, zal blijken dat zij Jezus, eenmaal overgeleverd in handen van de judasbende, met z'n allen in de steek zullen laten en het hazepad kiezen (Mt 26, 56).

Jezus geeft zelf de reden aan voor dit hazepad. Hij citeert een tekst van de profeet Zacharia: *Ik zal de herder slaan en de schapen van de kudde zullen verstrooid worden.* (Zach 13, 7) Het is Gods hand die de herder zal slaan waardoor de kudde schapen, zonder hun herder, verstrooid zal raken en dus in feite weer terug is bij af. Het was immers Jezus zelf die, diep bewogen bij het zien van een massa geplaagde en gebroken mensen, sprak over schapen zonder herder (Mt 9, 36).

De getroffen herder van de profeet Zacharia uit deze perikoop is te vergelijken met de Knecht van de Heer van de profeet Jesaja (Jes 52, 13 en verder). De verstrooide kudde is een beeld van de verstrooiing die de kudde te wachten staat en van het uiteenvallen van de groep van Jezus' leerlingen. Maar de verstrooiing die vannacht gaat plaatsvinden is van korte duur. Na Jezus' opstanding gaat hij zijn leerlingen voor naar Galilea. Luther vertaalt het Grieks van Matteüs met de woorden *wenn ich aber auferstehe*. Het gebruikte werkwoord voor *opstaan* staat in de passieve vorm. Jezus wordt als het ware opgestaan. God is ook in taal nooit buiten beeld.

Zoals de ster de magiërs uit het Oosten voorging naar Betlehem (Mt 2, 9), zo zal Jezus zijn leerlingen voorgaan naar Galilea.

In de Matthäus-Passion horen we hier voor het eerst over Galilea. In het evangelie volgens Matteüs wordt dit meest noordelijke deel van het westjordaanse gebergte eerder en vaker genoemd. We moeten bedenken dat Galilea niet Jezus' geboortestreek is, maar telkens het gebied is, waar hij heen vlucht. Met Jozef en Maria strijkt hij neer (als kind al) vanuit Egypte in Galilea, specifiek gezegd in de plaats Nazaret, omdat Jozef bang is voor Archelaüs die koning is van Judea (Mt 2, 22). Op grond van deze vermelding wordt hij Jezus van Nazaret genoemd (zie ook Mt 21, 11). Pas als Jezus zich laat dopen door Johannes, zien we hem in Judea terug (Mt 3, 13). Maar als hij hoort dat deze Johannes de Doper overgeleverd (!) is, vlucht hij wederom naar Galilea en vestigt hij zich in Kafarnaüm (Mt 4, 12).

Op grond van deze tekst zou hij ook evengoed Jezus van Kafarnaüm genoemd kunnen worden. Galilea is nota bene het land van de heidenen (Mt 4, 15). Juist in dit negatief beladen gebied verzamelt Jezus zijn eerste leerlingen bij het meer, trekt hij rond om in de synagogen onderricht te geven, de blijde boodschap te verkondigen en elke zieke en kwaal te genezen (Mt 4, 18-25). Pas in hoofdstuk 19 vertrekt hij uit Galilea richting Jeruzalem. Is in dit licht gezien Jezus' voorgaan naar Galilea misschien opnieuw een soort vlucht? Galilea betekent veiligheid, in Galilea begon Jezus' boodschap wortel te schieten. Niet zo verwonderlijk dus dat hij uit het hem vijandige Jeruzalem voorgaat naar Galilea. In het laatste hoofdstuk van het evangelie volgens Matteüs staat beschreven hoe de leerlingen van Jeruzalem naar Galilea gaan alwaar Jezus hen de opdracht zal geven alle volkeren tot zijn leerling te maken (Mt 28, 19-20).

Perikoop 7: 26, 33-35

Petrus aber antwortete

und sprach zu ihm:

*Wenn sie auch alle sich an dir ärgerten,
so will ich doch mich nimmermehr ärgern.*

Jesus sprach zu ihm:

Wahrlich, ich sage dir:

*In dieser Nacht,
ehe der Hahn krähet,
wirst du mich dreimal verleugnen.*

Petrus sprach zu ihm:

*Und wenn ich mit dir sterben müßte,
so will ich dich nicht verleugnen.*

Desgleichen sagten auch alle Jünger.

De zevende perikoop van de Matthäus-Passion vormt met het vorige een geheel dat door een geforceerde inlas van koraalstrofe *Erkenne mich mein Hüter* in tweeën wordt gesplitst. Daarmee komt alle aandacht op Petrus te liggen en de dialoog tussen hem en Jezus.

Petrus reageert op het verwijt dat Jezus zijn leerlingen maakt in de vorige perikoop, namelijk dat zij hem zullen laten vallen. Zijn antwoord is er een in de meest letterlijke zin ervan, het is een anti-woord, een tegenovergestelde reactie op hetgeen Jezus beweert. Petrus' anti-woord maakt een overhaaste en enigszins opvliegende indruk: hij trekt de woorden van Jezus in twijfel ('Wat jij daar zegt, klopt helemaal niet'), hij heeft een lage dunk van zijn medeleerlingen ('Zij mogen dan misschien zo zijn, ik niet'), hij heeft een hoge dunk van zichzelf en laat een pijnlijk zelfvertrouwen zien.

De reactie van Jezus liegt er niet om. Hij begint met een zin die als een rituele aanhef klinkt: *Wahrlich (Amen), ich sage dir*. De hoorder van deze aanhef spitst de oren: wat dan volgt is goddelijke waarheid. Zie over *amen* onze opmerkingen bij schriftperikoop 26,3-13

Jezus laat Petrus precies weten wat deze hem zal aandoen en wanneer.

In Jeruzalem was het op zeker moment verboden hanen te houden. Of dat verbod ook al gold in Jezus' tijd weten we niet. Volgens Matteüs is er wel degelijk sprake van een haan die letterlijk kraait nadat Petrus Jezus drie keer heeft verloochend (Mt 26, 74). Drie keer zelfs, er is geen sprake van een vergissing, verre van dat. Zelfs een ezel stoot zich geen drie keer aan dezelfde steen.

De uitdrukking 'kraaien van de haan' kan in elk geval opgevat worden als vaste uitdrukking voor een deel van de nacht. In het Evangelie volgens Marcus (Mc 13,35) worden vier nachtdelen als volgt genoemd: laat, nacht, hanengekraai en vroeg. Met andere woorden: vóór het eerste daglicht zul jij mij driemaal verloochend hebben. Verder zou Jezus de haan ook kunnen opvoeren als versterking van zijn voorspelling. De kracht van de haan bestaat namelijk volgens een populaire opvatting hierin dat hij regen kan voorspellen, zoals hij ook de opkomst van de zon met zijn gekraai 'voorspelt'. En tenslotte fungeert het gekraai van de haan ook als herkenningspunt voor Petrus. Het herinnert hem aan Jezus' voorspelling.

We gebruiken hier met opzet de vertaling 'verloochenen', omdat dit woord in het Nederlands onlosmakelijk is verbonden met Petrus' daad. Een 'gewoner' Nederlands werkwoord is 'ontkennen', in de zin dat je zegt iemand niet te kennen en niets met hem te maken wilt hebben.

De aanvaring die Jezus hier heeft met Petrus lijkt op een herhaling. Wanneer Jezus namelijk voor het eerst zijn lijden aankondigt, volgt het eerste Petrus' anti-woord. Hij reageert fel en roept dat dit nooit mag gebeuren. Jezus spreekt hem daarop in niet misselijke woorden aan met *Satan*, omdat hij Gods gedachten ontkent. Jezus gaat dan verder met de woorden dat als iemand hem wil volgen, hij zichzelf moet verloochenen (Mt 16, 21-28).

Iemand die Gods gedachten ontkent, zal nu, nog voor het aanbreken van de dag, Jezus ontkennen. Petrus die zichzelf zou moeten ontkennen om Jezus te kunnen volgen, gaat in plaats daarvan Jezus ontkennen. Hij heeft Jezus overduidelijk niet goed begrepen en weigert de woorden van Jezus serieus te nemen. Opnieuw en met een nog grotere stelligheid – 'zelfs als ik met jou moest sterven' - laat Petrus weten dat hij Jezus ook dan niet zal verloochenen. En zijn medeleerlingen sluiten zich bij hem aan. Hoe naïef kun je zijn.

Perikoop 8: 26, 36-38

*Da kam Jesus mit ihnen zu einem Hofe,
der hieß Gethsemane, und sprach zu seinen Jüngern:
Setzet euch hie,
bis daß ich dort hingeh
und bete.
Und nahm zu sich Petrum
und die zween Söhne Zebedäi
und fing an zu trauern und zu zagen.
Da sprach Jesus zu ihnen:
Meine Seele ist betrübt bis an den Tod,
bleibet hie und wachet mit mir.*

Opnieuw een perikoop die begint met *da* hetgeen hier duidelijk slaat op een gebeurtenis die plaatsvindt na de vorige. Zie onze notities bij Mt 26, 1-2. Jezus gaat *mit ihnen* naar een plek die *Getsemani* heet. Wie gaan er met Jezus mee? Is Judas er nog bij of is hij al vertrokken? Matteüs meldt het niet. De naam *Getsemani* komt in het Tweede Testament slechts twee keer voor, hier en in het Evangelie volgens Marcus (Mc 14, 32). Johannes spreekt in zijn Evangelie over een tuin (Joh 18,1) en bij Lucas speelt de scène op de Olijfberg (Lc 22, 9).

De naam *Getsemane* is mogelijk afgeleid van Hebreeuwse woorden die samen *olijvenpers* betekenen. *Hof van Olijven* is een andere bekende benaming. Luther vertaalt *Hofe*. Waar die hof precies gelegen heeft, is niet zeker. Gezien de naam kunnen we denken aan de voet van de Olijfberg. Het is een plek waar Jezus gewoon was te komen, om er met zijn leerlingen samen te zijn en waarschijnlijk ook te bidden. Judas was volgens de evangelist Johannes met deze plek vertrouwd (Joh 18, 2).

Hier schaamt Jezus zich er niet voor zijn bedroefde emoties te tonen. Hij vraagt zijn leerlingen hem alleen te laten. Is dit misschien het moment dat Judas de groep verlaat? Ook hier geen mededeling van Matteüs.

Jezus zonderde zich vaker af om alleen te zijn en te bidden (Mt 14, 23). Opmerkelijk is dat hij hier uitdrukkelijk de plek aanwijst: *bis dass ich dort hingeh*. Drie van zijn leerlingen vergezellen hem. We kennen ze bij name: Petrus en de twee zonen van Zebedeüs. De eerste mensen die Jezus roept hem te volgen waren twee broers: Petrus en Andreas. Ook het volgende koppel dat hij roept waren broers, Jakobus en Johannes, zonen van een zekere Zebedeüs die we alleen van naam kennen (Mt 4, 18-22). Over hun anonieme moeder vernemen we meer. Mogelijk heet zij Salome (vergelijk Mc 15, 40 en 16, 1). Zij krijgt van Jezus een reprimande als zij voor haar beide zoons een speciale plaats vraagt in Jezus' koninkrijk (Mt 20, 20-24). En verderop in de Matthäus-Passion is zij aanwezig bij Jezus' begravenis. Petrus, Andreas, Jakobus en Johannes zijn de eerste vier leerlingen van Jezus en we mogen aannemen dat zij om die reden vaker met Jezus alleen zijn. Vreemd is wel dat er dan steeds sprake is van een trio. Andreas ontbreekt blijkbaar, of wordt in elk geval niet genoemd.

Alleen Petrus, Jakobus en Johannes zijn getuige geweest van Jezus' verheerlijking op de berg (Mt 17, 1-9). Nu zullen zij getuige zijn van zijn innerlijke strijd.

Het handelen van Jezus refereert aan het optreden van de hogepriester in de nacht vóór Grote Verzoendag. De regels voor Grote Verzoendag zijn te lezen in het Joodse tractaat *Joma*. Het is de enige dag in het jaar dat de Hogepriester de tempel binnengaat in het allerheiligste vertrek waar de ark staat, de troon van God. Altijd weer een bijzondere, indrukwekkende ontmoeting. De Hogepriester mag de nacht daarvoor niet slapen. Hij moet klaarwakker blijven, gespitst op zijn taak. Daarbij wordt hij geholpen door een aantal jonge priesters. In de lange uren van de nacht lezen die hem voor, o.a. uit het Bijbelboek Job, een boek over het lijden van een rechtvaardige en de verlossing die hij ontvangt. Als de Hogepriester dreigt in te dutten moeten ze met hun vingers knippen. Die jonge priesters moeten waken over het waken van de Hogepriester.

Er zijn meer referenties aan het Eerste Testament. Jezus' opdracht hem alleen te laten herinnert aan Abraham die zijn zoon Isaak moet offeren en zijn knechten de opdracht geeft niet verder met hem mee te gaan, want hij wil bidden (Gen 22, 5). Bidden en het alleen zijn wordt opnieuw de prelude van een offer.

Luther vertaalt: *und fing an zu trauern und zu zagen*. En Jezus is *betrübt*. Verschillende woorden die droefenis uitdrukken. Jezus' smart wordt sterk verwoord. Het eerste Griekse werkwoord *lupeo* dat Matteüs gebruikt (vergelijk onze notities bij Mt 26, 17-22) is een gangbaar werkwoord. Het tweede (*adêmoneo*) komt alleen op deze plaats voor in het evangelie van Matteüs en heeft in het Grieks een grote uitdrukingskracht en duidt op een enorme geestelijke stress en angst. Jezus spreekt zich met een soortgelijk woord uit: hij is zeer bedroefd (*perilupos*). Ook dit woord komt alleen op deze plaats

voor in het evangelie van Matteüs. Hier horen we meeklinken wat de dichter van Psalm 42-43 drie keer verzucht: *Wat ben je bedrukt, mijn ziel en wat een onrust in je* (Ps 42, 6.12 en Ps 43, 5). De betekenis van wat Jezus verzucht is niets minder dan dat hij zó bedroefd en beangst is, dat hij slechts dood wil. Het is als met Elia die onder de bremstruik God smeekt dat nu het eind mag komen (1 Kon 19, 4).

Jezus vraagt aan zijn drie metgezellen of zij daar willen blijven – Jezus zal in zijn eentje alleen nog een weinig verdergaan, horen we in de volgende perikoop - en met hem willen waken. Hun wordt gevraagd op te letten. Vraagt Jezus dat, omdat er gevaar dreigt? In dat geval had Jezus er wellicht beter aan gedaan de achtergebleven leerlingen te vragen een oogje in het zeil te houden. Of heeft *wachen* hier ook een andere bedoeling? Moeten de drie leerlingen, en alleen deze drie, waken om getuige te zijn van Jezus innerlijke strijd zoals deze in de volgende perikoop verwoord wordt? Mogen de anderen dat niet meemaken? Om te waken dien je in elk geval wakker te blijven. Vergelijk de hoofdstukken 24 en 25 die aan het Lijdensverhaal voorafgaan (Mt 24, 42-43 en 25, 13). Juist op dit punt zullen Petrus, Jakobus en Johannes ernstig tekortschieten.

Perikoop 9: Mt 26, 39

*Und ging hin ein wenig,
fiel nieder auf sein Angesicht und betete und sprach:
Mein Vater ,
ists möglich ,
so gehe dieser Kelch von mir;
doch nicht wie ich will,
sondern wie du willst.*

Ondanks de ernst ervan heeft deze perikoop aanleiding gegeven tot hilarische en absurde discussies. Als Jezus zich hier *ein wenig* afzondert van Petrus, Jakobus en Johannes, wie heeft dan zijn woorden gehoord? Hoe ver is *ein wenig*? Bad Jezus erg luid? Ook schrijver Maarten 't Hart heeft zich over het probleem gebogen in zijn boek 'Wie God verlaat heeft niets te vrezen' (Amsterdam 1997, p. 120 en gebruikt daarbij een vertaling die het Griekse woord *mikron* (een weinig) met 'een steenworp afstand' omschrijft, dat dan volgens 't Hart toch gauw 10 tot 15 meter zou moeten zijn.

Voor ons is een dergelijke discussie volstrekt irrelevant. Matteüs de evangelist is per definitie de alwetende verteller en kruipt zoals wel vaker ook hier in Jezus' huid. Vergelijk bijvoorbeeld de scène van de beproeving door de duivel. De enige getuigen daarvan zijn Jezus en de duivel (Mt 4).

Hoe is Jezus' houding *fiel nieder auf sein Angesicht* te interpreteren? Matteüs gebruikt deze uitdrukking slechts één keer eerder. Bij Jezus' verheerlijking op de berg horen Petrus, Jakobus en Johannes de stem van God. Daarop werpen ze zich op hun aangezicht en worden ze vreselijk bang (Mt 17,5-7). Matteüs gebruikt de uitdrukking hier in een context van angst. Het lijkt niet onaannemelijk te veronderstellen dat hij dat nu bij Jezus ook doet. Met je gezicht op de grond zie je niets meer. Jezus sluit zijn ogen voor wat hem te wachten staat. Hij valt (ten prooi) aan een dodelijke beklemming en vrees, veroorzaakt door dreigend gevaar. De evangelist Lucas beeldt Jezus' angst nog sterker uit: zijn zweet valt als bloeddruppels op de grond. (Luc 22,44).

Matteüs koppelt deze angst aan gebed. Jezus bidt of het mogelijk is dat deze beker, deze kelk, hem voorbij zou kunnen gaan. Jezus spreekt daarbij God aan met *mein Vater*. Zijn vader is ook onze Vader. Vanaf de bergrede spreekt Jezus over God als over zijn vader.

In het Eerste Testament is God allereerst de God van de aartsvaders. Pas later wordt hij God onze Vader. Die wijziging is toe te schrijven aan een verandering van letterlijke in figuurlijke taal. (Zie Jack Miles - *God, een biografie* (Amsterdam 1996), hoofdstuk *Vader*, p.152-166).

Mozes zingt in Deut 32,4 'De rots! - zijn werk is volkomen'. Hij bedoelt hier uiteraard niet dat God letterlijk een rots is. Twee verzen verder zingt Mozes dat God de Vader is van zijn dwaas en onnozel volk. *Hij heeft zijn volk verwekt, Hij heeft u gemaakt en het leven gegeven*. Wat de Deuteronomist volgens ons beweert is dat Israël zijn bestaan *als volk* aan God heeft te danken. God wordt dan ook de Vader van zijn volk genoemd. Ook andere teksten van het Eerste Testament betitelen God als Vader. In Ps 68,6 is hij de vader van wezen, in Ps 89,27 de vader, de rots (!) die redt. Bij de profeten (in bijzonder bij Jesaja, Jeremia en Maleachi) horen we de vaderlijke godsnaam weerklinken (zie Jes 9,5; 63,6; 64,7; Jer 3,4; 3,19 en Mal 2,10).

Het aanspreken van God als vader is mogelijk ook ingegeven door het feit dat de Bijbelschrijvers niet of moeilijk los konden komen van een antropomorf godsbeeld. Heeft de vrees de godsnaam JHWH uit te spreken ook een rol gespeeld? In het latere jodendom wordt de vadertitel nog sterker en ook individueler. (Zie Tob 13,4; Wijsh 2,16 en Sir 23,4). Jezus sluit aan bij dit spraakgebruik.

Als de moeder van Jakobus en Johannes vraagt aan Jezus of beiden een speciale plaats in zijn rijk krijgen, zegt Jezus dat zij zijn beker zullen drinken? (Mt 20,22-23) Welke beeldspraak wordt met de kelk uitgedrukt? In het Bijbelse taalgebruik krijgt ook de inhoud van de beker soms een symbolische betekenis die niet altijd eenduidig is. Bij het Laatste Avondmaal sprak Jezus na de maaltijd de zegening uit over de *beker der zegening*. Hier en in de volgende perikoop is opnieuw sprake van een beker, maar deze beker heeft een andere betekenis. In overdrachtelijke zin is het de beker van het lot, in Jezus' geval van zijn lijden. De beker die Jezus wordt aangereikt staat symbool voor zijn bestemming, dat wil zeggen: zijn weg die God voor ogen heeft – anders gezegd: die God wil - die hij gaat om te worden wie hij is. *In de hand van de Heer dreigt een beker vol schuimende, bittere wijn; Hij schenkt hem uit tot de droesem toe*. (Ps 75,9 vergelijk Jes 51,17-23). Deze beker tot de droesem leegdrinken betekent het ergste lijden verdragen, zoals wij weten uit het vervolg. Bidt Jezus hier om bevrijding uit een hopeloze situatie? Dan had hij er beter aan gedaan om onmiddellijk ergens anders heen te gaan

en de wijk te nemen, bijvoorbeeld wederom naar Galilea (zie Mt 26,30-32). Maar Matteüs vertelt hoe Jezus zich ervan bewust was dat hij een taak had te volbrengen, namelijk het veilig stellen van Gods Koninkrijk op deze wereld. Kon dit wellicht ook zonder het lijden dat eraan vooraf ging? Het antwoord kan niet anders dan 'nee' luiden. En daarom snijden de woorden die Jezus daarna bidt, hout: hij beseft dat wat komen gaat Gods wil is, dat hij niet anders kan dan 'ja' zeggen, 'ja, ik wil' en 'hier ben ik'. *Nicht wie ich will, sondern wie du (willt)*. In het Grieks eindigt Jezus' gebed dan ook uitdrukkelijk met *jij*. God is alpha en omega.

Perikoop 10: 26, 40-42

*Und er kam zu seinen Jüngern und fand sie schlafend
und sprach zu ihnen:*

Können ihr denn nicht eine Stunde mit mir wachen?

Wachet

und betet,

daß ihr nicht in Anfechtung fallet!

Der Geist ist willig, aber

das Fleisch ist schwach.

Zum andernmal ging er hin,

betete und sprach:

Mein Vater,

ists nicht möglich,

daß dieser Kelch von mir gehe,

ich trinke ihn denn,

so geschehe dein Wille.

Jezus was alleen met zichzelf, ging de innerlijke strijd aan om uiteindelijk te komen tot overgave te komen. Toen het zover was, ging hij weer terug naar de drie leerlingen die hij eerder alleen had gelaten: Petrus en de twee zonen van Zebedeüs. Hij vond hen echter in slaap, ofschoon hij hun gevraagd had daar te blijven en met hem te waken. Matteüs vermeldt uitdrukkelijk dat Jezus aan Petrus vraagt of het hun krachten te boven ging om een uur met hem te waken. Wat een contrast met het begin van de Bergrede waar Jezus zijn leerlingen het zout der aarde noemt dat niet krachteloos mag worden (Mt 5, 13). Petrus was toch degene die Jezus uitdrukkelijk verzekerd had dat, ook als allen hem zouden laten vallen, hij dat toch zeker nooit zou doen.

Het is ietwat arbitrair of *eine Stunde* letterlijk als 60 minuten moet worden opgevat. Als Jezus zolang alleen is geweest, kan dat de slaap van de drie verklaren. We laten de werking van de wijn aan tafel en de inmiddels ver gevorderde avond nog buiten beschouwing. Niets menselijks is de apostelen vreemd.

Om reden die wij niet weten wijkt Bach af van de vertaling van Luther en laat Jezus aan hen drieën de vraag stellen. Uitgangspunt blijft dat wij er nooit vanuit gaan dat Bach zich heeft vergist, of dat hij een fout heeft gemaakt. Ook hier niet. Om twee redenen is het namelijk denkbaar dat hij niet *Petro* maar *ihnen* heeft geschreven. De eerste is dat in de perikopen 8 en 11 Jezus spreekt *zu ihnen*. Dat zit in Bach zijn hoofd. De tweede is dat Bach bij het schrijven van zijn partituur eerst de noten van het evangelierecitatief heeft genoteerd en pas later de tekst eronder heeft geschreven, met rode inkt. Daardoor kan er tijd zitten tussen het noteren van een noot en het woord dat erbij hoort, met alle gevolgen van dien.

Er klinkt teleurstelling door in Jezus vraag, geen bitterheid of boosheid. Hij laat ook zijn bezorgdheid zien doordat hij die drie aanspoort te waken en te bidden opdat zij niet in de bekoring zullen omkomen. Waken en bidden horen bij elkaar. Het helpt om overeind te blijven in de beproeving die onontkoombaar is. Het woord beproeving staat in nauwe relatie met het werk van de satan en de Joodse overheid en klinkt na van het Onze Vader-gebed (Mt 4, 1-11; 6, 13; 16, 1; 19, 3; 22, 18 en 22, 35). Zij, met Petrus voorop, zullen geen weerstand kunnen bieden aan de verleiding Jezus in de steek te laten. Jezus voelt dat en constateert zonder waardeoordeel en zonder dat hij iemand de maat neemt: de geest is gewillig, maar het vlees is zwak. In deze tegenstelling staat het Griekse woord *sarks* (*vlees*) voor het stoffelijk lichaam dat natuurlijk slaap nodig heeft. Het Griekse woord *pneuma* (*geest*) is verwant aan een werkwoord dat blazen of waaien betekent. De geest is het levensprincipe. Doodgaan is 'de geest geven', zoals we verder in de Matthaüs-Passion horen bij Jezus' sterven. Geest is ook een gezindheid. Komt die gezindheid van God dan wordt gesproken van de Heilige Geest. Maar in het evangelie van Matteüs kan er ook sprake zijn van kwade of onreine geesten. Hier gaat het om onwillige geesten van Petrus, Jakobus en Johannes. Alles bij elkaar heerst er een negatieve en dreigende sfeer: slapen, beproeving, onwillig.

Dan gaat Jezus opnieuw naar een eenzame plek om te bidden. Voor de twee keer vraagt hij aan zijn Vader of het niet mogelijk is dat deze kelk aan hem voorbij kan gaan. Was zijn eerste gebed onbeantwoord gebleven? Laten we het verschil in articulatie goed in ons opnemen. De eerste keer vraagt Jezus of het mogelijk is dat deze kelk van hem weggaat. De tweede keer heeft Jezus zich er blijkbaar bij neergelegd: als het dan niet mogelijk is dat deze kelk van hem weggaat, dan geeft hij zich gewonnen. Hier zien we hoe in Jezus het proces van overgave zich voltrekt. Merk op dat ook dit tweede gebed begint met *Vader* en in het Grieks eindigt met (letterlijk) *de wil van jou*. Net als in de vorige peri-

koop begint en eindigt het gebed met God. Zijn wil geschiede (Mt 6, 10). Alleen hij die de wil doet van Jezus' Vader zal het koninkrijk der hemelen binnengaan (Mt 7, 21) en is Jezus' broer, zuster en moeder (Mt 12, 50).

In de volgende perikoop zullen we horen hoe Jezus met dezelfde woorden biddend, tot verzoening komt met zichzelf.

Perikoop 11: 26, 43-50

*Und er kam und fand sie aber schlafend,
und ihre Augen waren voll Schlafs.
Und er ließ sie
und ging abermal hin und betete zum drittenmal
und redete dieselbigen Worte.
Da kam er zu seinen Jüngern und sprach zu ihnen:
Ach!
wollt ihr nun schlafen und ruhen?
Siehe ,
die Stunde ist hie,
daß des Menschen Sohn in der Sünder Hände überantwortet wird.
Stehet auf,
lasset uns gehen;
siehe ,
er ist da, der mich verrät*

*Und als er noch redete, siehe,
da kam Judas, der Zwölfen einer,
und mit ihm eine große Schar
mit Schwertern und mit Stangen
von den Hohenpriestern und Ältesten des Volks.
Und der Verräter hatte ihnen ein Zeichen gegeben und gesagt:
»Welchen ich küssen werde,
der ists,
den greifet!«
Und alsbald trat er zu Jesu und sprach:
Gegrüßet seist du, Rabbi!
Und küsstete ihn.
Jesus aber sprach zu ihm:
Mein Freund,
warum bist du kommen?
Da traten sie hinzu
und legten die Hände an Jesum und griffen ihn.*

Nadat hij in zijn eentje gebeden heeft, keert Jezus voor de tweede keer weer terug naar zijn drie leerlingen en opnieuw treft hij hen slapend aan. Met grote empathie vermeldt Matteüs dat het hun niet gelukt is wakker te blijven: *ihre Augen waren voll Schlafs*. Jezus maakt hierover geen verbitterde opmerking. Horen we in deze uitdrukking een echo van de tekst van de profeet Jesaja die Jezus eerder in het evangelie van Matteüs citeerde? *Hun ogen houden ze dicht, opdat ze met hun ogen niet zien* (Mt 13, 15). Jezus berust in hun gebrek aan inzicht en laat hen met rust. Hij gaat opnieuw in gebed – en bidt met dezelfde woorden. Het gaat Matteüs blijkbaar niet om de inhoud van wat Jezus zei en die hij feitelijk ook niet kan weten, maar om het feit dat hij dit voor de derde maal doet. Driemaal heeft Jezus het nodig zich af te zonderen om uiteindelijk zich te kunnen overgeven aan wat komen gaat. In de Schrift lijkt driemaal de standaard te zijn. Jezus staat hiermee in de lijn van Elia die tot driemaal toe om genezing bad - met heilzame gevolgen - voor de zoon van de weduwe van Sarefat (1 Kon 17, 21-22).

Jezus keert dan definitief weer terug naar het groepje van drie en verzucht: "*Ach! wollt ihr nun schlafen und ruhen?*". Opvallend is dat Luther hier een emotioneel geladen *ach* toevoegt aan de tekst van Matteüs. Is dit een spoor van teleurstelling, verdriet of is er sprake van ironie? *Komt allen naar mij toe die afgemat en belast zijn, en ik zal jullie rust geven*, waren eerdere woorden van Jezus (Mt 11, 28). Er is helemaal geen tijd om verder te slapen - *stehet auf* -, want de tijd is kort. Kijk, *siehe*, het uur nadert dat de Mensenzoon wordt overgeleverd.

Siehe komt in het evangelie van Matteüs ruim zestig keer voor - hier in deze perikoop al drie keer vlak na elkaar - en lijkt een stopwoordje te zijn. In veel vertalingen wordt het Griekse woord *idou* niet eens altijd vertaald. Wij pleiten ervoor dat wél te doen, want *siehe* wijst vooruit naar een verrassend of opmerkelijk vervolg. *Siehe* is het uitroepwoord bij uitstek en staat in deze perikoop bovendien in schril contrast met de dichte oogleden van de slapende leerlingen.

Jezus wordt overgeleverd in de handen van zondaars. Matteüs spreekt in zijn evangelie niet vaak over zondaars en hij gebruikt altijd de meervoudsvorm. Toen Matteüs nog tollenaar was kwam Jezus bij hem eten samen met zijn leerlingen. Aan tafel zitten dan veel tollenaars en zondaars. Jezus krijgt van de Farizeeën het verwijt dat hij met tollenaars en zondaars eet, waarop Jezus riposteert dat hij is gekomen om zondaars te roepen (Mt 9, 10-13). Hij wordt zelfs hun vriend genoemd (Mt 11, 19). En uitgerekend aan deze groep zondaars wordt Jezus overgeleverd.

Opmerkelijk is Jezus' oproep: *lasset uns gehen*. Het Griekse werkwoord *agoō* dat Matteüs gebruikt en dat Luther vertaalt met *gehen* heeft als kernbetekenis het zeer actieve *voeren* of *leiden*. In het evangelie van Matteüs komt het nog slechts in twee eerdere perikopen voor: Jezus voorspelde zijn leerlingen dat zij voor landvoogden en koningen zullen worden *gevoerd* omwille van hem (Mt 10, 18) en voordat hij Jeruzalem binnentrekt, moeten twee leerlingen een ezelin met veulen naar hem *leiden* (Mt 21, 1-7). Hardhandigheid zal hierbij zeker een rol spelen. Letterlijk schrijft Matteüs hier: laten wij voeren. In zijn overlevering onderneemt Jezus zelf actie. Het initiatief ligt bij hem. Hij spoort zijn leerlingen niet aan te vluchten, maar om de confrontatie aan te gaan met zijn overleveraar. Ook hier is het niet moeilijk te horen dat het de (harde) hand van God is die Jezus naar Judas voert.

Met het tweede gedeelte van deze perikoop begint het eigenlijke lijdensverhaal. Terwijl Jezus zijn leerlingen aanspoort om de confrontatie aan te gaan met zijn verrader, komt deze hem al tegemoet. *der Zwölfen einer* is een toevoeging die het verraad nog dieper doet voelen. Judas was immers een van de twaalf apostelen, iemand die door Jezus zelf was geroepen om zijn leerling te worden. Judas werd vergezeld van een *große Schar*. Het Griekse woord *ochlos* duidde oorspronkelijk onrust en last aan en ging later over op een menigte die drukte en onrust veroorzaakt. In het evangelie van Matteüs komt het bijna 50 keer voor. Soms gebruikt hij zelfs het meervoud. Een Nederlandse equivalent zou *Grote drukte* zijn. Jezus wordt met grote overmacht en veel lawaai overmeesterd, feitelijk door de hogepriesters en oudsten, want zij zijn de opdrachtgevers.

Uit wat voor personen bestaat die gestuurde schare? Kunnen we dat concluderen uit de twee soorten wapens die ze bij zich hebben? Het eerste Griekse woord *machaira* dat Matteüs gebruikt heeft als eerste betekenis *dolk* of *mes*. Het was niet ongebruikelijk in Jezus' tijd dat mannen met een dolk rondliepen. We kunnen niet uitsluiten dat het mes in verband staat met de recent geslachte paaslammen. Als we het woord vertalen met *zwaard* dan hebben we een mogelijke aanwijzing. Mensen met zwaarden zijn doorgaans Romeinse soldaten. Dat deze erbij waren bevestigt Johannes in zijn versie van het Lijdensverhaal waarin hij spreekt over soldaten (Joh 18, 3).

Het tweede wapenwoord dat Matteüs gebruikt (*xulon*) is letterlijk een stuk hout, een boomstomp. Vertalen we het met *knuppel* dan kunnen we denken aan de tempelgarde die dergelijke wapens hanteerde. Dit klopt dan met Jezus' verwijzing in de volgende perikoop naar zijn optreden in de tempel en naar het feit dat zij hem toen niet gevangen hebben genomen (Mt 26, 55).

Wie ook tot de gewapende bende behoorde was een – maar waarschijnlijk waren het er meer – knecht van de hogepriester. In de volgende perikoop wordt verteld dat hem een oor wordt afgeslagen. Het teken dat Judas met het arrestatieteam had afgesproken, is een kus die hij Jezus zou geven. Zijn metgezellen weten blijkbaar niet wie Jezus was, Judas des te beter. Matteüs gebruikt twee verschillende werkwoorden voor de handeling van Judas (*phileōō* en *kataphileōō*). Het teken dat Judas had afgesproken luidt letterlijk vertaald *hij die ik zal beminnen is het*. Voor het daadwerkelijke beminnen schrijft Matteüs een veel sterker werkwoord: hartelijk of herhaaldelijk kussen. Zo'n kus is zeker geen normale begroetingsvorm.

Judas misbruikt het affectieve liefdesteken bij uitstek om zijn meester te verraden. Daarmee plaatst Matteüs hem in de lijn van de Bijbelse figuur die misbruik van de kus als teken van affectieve begroeting heeft gemaakt: Jakob die de zegen van Isaac roofde door hem te kussen, hem in de waan latend dat hij zijn broer Esau was (Gen 27, 1-40). Zo gezegd, zo gedaan: Judas geeft zijn meester hartelijke kussen nadat hij hem begroet heeft met de gebruikelijke Griekse begroetingsformule *Chaire* (*Gegrüßet seist du*) die letterlijk *Verheug je* betekent. Op dezelfde wijze begroet Jezus zijn leerlingen na zijn verrijzenis (Mt 28, 9). Proeven we bij Judas' groet echter niet een zekere mate van spot? Verderop in de Matthäus-Passion is dat wél duidelijk als de soldaten Jezus als koning op belachelijke wijze begroeten (Mt 27, 29). Judas spreekt Jezus aan met de titel *Rabbi*. Zo maakt Judas duidelijk dat hij zich als leerling van Jezus beschouwt. Zie onze opmerkingen bij perikoop Mt 26, 23-29.

De reactie van Jezus op de begroeting van Judas is mysterieus. Hij spreekt Judas aan met *hetaire*. Lucas vertaalt dit met *Mein Freund*. Naar Oosters gebruik wordt hiermee iemand aangesproken van wie je de naam niet weet. Met vriendschap heeft het weinig van doen. *Makker* is misschien een vertaling die de lading beter dekt (zie ook Mt 20, 13 en 22, 12). In Arabisch sprekende landen is die aanspreekvorm tot op de dag van vandaag *habibi*. Het Griekse woord voor vriend in de sfeer van liefde en

vriendschap is *philos*. Maar dat gebruikt Matteüs hier dus niet.

Wil Jezus Judas niet kennen? Vervolgens spreekt Jezus drie raadselachtige woorden, waar veel Bijbeluitleggers zich het hoofd over gebogen hebben. In het Grieks staat er *eph' ho parei*. Luther vertaalt ze als vraag: *warum bist du kommen?* Als vraag is dat om twee redenen vreemd. Jezus weet maar al te goed wat Judas van plan en vraagt zeker niet naar de bekende weg. Bovendien is van een antwoord van Judas geen sprake. Hij heeft Jezus' woorden niet als vraag opgevat.

Wij denken dat de woorden van Jezus kunnen worden vertaald als aanzet van een langere reactie die Jezus niet verder kan uitspreken omdat de bende zich op hem werpt. *Makker, waarvoor jij hier bent* In deze uitleg is de vraag interessant wat Jezus dan verder gezegd zou kunnen hebben. Mogelijk wilde hij nog zeggen ... *moest gebeuren om de Schriften te vervullen*, wat hij in de volgende perikoop tegen de bende zegt.

Perikoop 12: 26, 51-56

*Und siehe,
einer aus denen,
die mit Jesu waren, rekkete die Hand aus
und schlug des Hohenpriesters Knecht
und hieb ihm ein Ohr ab.
Da sprach Jesus zu ihm:
Stecke dein Schwert an seinen Ort;
denn wer das Schwert nimmt,
der soll durchs Schwert umkommen.
Oder meinst du,
daß ich nicht könnte meinen Vater bitten,
daß er mir zuschickte mehr
denn zwölf Legion Engel?
Wie würde aber die Schrift erfüllet?
Es muß also gehen.*

*Zu der Stund sprach Jesus zu den Scharen:
Ihr seid ausgegangen als zu einem Mörder,
mit Schweren und mit Stangen, mich zu fahen;
bin ich doch täglich bei euch gesessen
und habe gelehret im Tempel,
und ihr habt mich nicht gegriffen.
Aber das ist alles geschehen,
daß erfüllet würden
die Schriften der Propheten.
Da verließen ihn alle Jünger und flohen.*

Het onverwachte dat nu na het *siehe* plaatsvindt is dat een van die bij Jezus waren de knecht van de hogepriester het oor afslaat. Matteüs meldt niet wie van Jezus' leerlingen dat doet. Hij vertelt ook niet wie die knecht van de hogepriester was, of hij bewust of toevallig werd uitgekozen en hoe het verder met die man gegaan is. Lucas weet in zijn versie van het Lijdensverhaal (Luc 22, 50-51) nog te melden welk oor (het rechter) werd afgeslagen en voegt een wonderlijke genezing van dat oor toe. Johannes geeft in zijn versie van het gebeuren (Joh 18, 10) zelfs namen aan de dader (Petrus) en het slachtoffer (Malchus).

Ik ben geen vrede komen brengen, maar het zwaard (Mt 10, 34) is een uitspraak van Jezus die in de christelijke traditie gewoonlijk onder tafel wordt geschoven. Deze woorden stroken niet met zijn heb-je-vijanden-lief-opvatting uit de Bergrede (Mt 5, 44). Ook op grond van die oorlogszuchtige uitspraak is het niet vreemd dat leerlingen van Jezus hem gewapend volgen.

Desondanks vermaant Jezus de ons onbekende leerling om zijn wapen terug te steken op de plaats waar het hoort. Horen we hier een psalm weerklinken? *Ik vertrouw niet op mijn boog, niet mijn zwaard schenkt de overwinning* (Ps 44, 7). Jezus voert een aantal redenen aan. De eerste is dat wie een wapen tegen een ander opheft een gebod van God overtreedt: *Wie het bloed van een mens vergiet, diens bloed wordt door mensen vergoten, want als zijn beeld heeft God de mens gemaakt* (Gen 9, 6). Een tweede reden waarom het wapen niet geheven had hoeven worden, is dat Jezus - als hij had gewild en zijn Vader erom had gevraagd - over meer dan twaalf legioenen engelen had kunnen beschikken. Jezus gebruikt hier een militaire term. Een legioen was de belangrijkste divisie van het Romeinse leger en bestond uit 6000 man. En tenslotte is de derde reden waarom het wapen niet getrokken had mogen worden, de vervulling van wat in de Geschriften geschreven staat. In de Hebreeuwse Bijbel vormen de Geschriften naast de Wet (*Tora*, de eerste vijf boeken van Mozes) en de Profeten het derde deel ervan. Hier gaan we ervan uit dat Matteüs met (Ge)schriften het hele Eerste Testament bedoelt, vergelijk wat hij even verder schrijft over de vervulling van de *Schriften der Profeten*. Wat er in de Schriften geschreven staat, vermeldt Matteüs niet. Wel dat het niet anders kan dan dat het zo gebeuren moet. We kunnen dan denken aan wat de profeet Jesaja heeft geschreven in zijn zogenaamde *Ebed JHW-liederen*. Dit zijn vier perikopen (a) 42, 1-4; b) 49, 1-6; c) 50, 4-11 en d) 52,13-53, 12). uit Jesaja waarin de christelijke traditie een voorafbeelding ziet van Jezus Messias: *Hij werd gefolterd en diep vernederd, maar heeft zijn mond niet geopend, zoals een lam dat ter slachting geleid wordt* (Jes 53, 7)

Ging de eerste toespraak van Jezus, gericht tegen degene die het wapen trok, over de onontkoombaarheid van wat er staat te gebeuren, de tweede, gericht tot de groep rond Judas, doet hetzelfde, maar Jezus neemt de gelegenheid te baat zich te verdedigen, uitmondend in de zin: *und ihr habt mich nicht gegriffen*.

Jezus reageert op de wijze waarop de bende hem gevangen is komen nemen. Alsof hij een *Mörder* is, zoals Luther vertaalt. Het gebruikte Griekse woord *lèistès* duidt feitelijk 'slechts' een rover of plunderaar aan. Met het woord *phoneus* zou een moordenaar worden aangeduid (zie Mt 22, 7). Ook de beide mannen die verder in de Matthäus-Passion met Jezus worden gekruisigd, duidt Matteüs aan met dit begrip. Mogelijk dat Jezus' parabel van de Barmhartige Samaritaan in het evangelie van Lucas (Luc 10, 30-35) aanleiding heeft gegeven voor de vertaling *moordenaar*. Rovers laten een reiziger daar immers voor halfdood liggen.

Maar de bende weet beter, aldus Jezus. Hij herinnert hen eraan hoe hij in de tempel (naar Oosters gebruik zittend) onderricht gaf. Matteüs noteerde eerder in zijn evangelie parabelvertellingen en twist-gesprekken van Jezus die nadrukkelijk in de tempel plaatsvonden (Mt 21, 23 t/m Mt 24, 1). Uit Jezus' eigen woorden blijkt nu dat dit onderricht dagelijks plaatsvond. In de tempel hadden ze Jezus eenvoudigweg kunnen oppakken als daar aanleiding toe bestond – maar die bestond niet. De reden die Jezus, voor de twee keer, aanvoert is dat door hun manier van doen de (ge)schriften der profeten tot vervulling komen. Opnieuw kunnen we hier denken aan regels uit het vierde lied van de Knecht des Heren van Jesaja: *Mijn rechtvaardige dienstknecht zal velen rechtvaardig maken, doordat hij hun zonden draagt [...] omdat hij zijn leven prijs gaf totterdood, en zich bij de weerspannigen liet tellen* (Jes 53, 11-12).

Het slot van deze perikoop - dat tevens het slot is van de verkondiging van het Evangelie voor de preek en van deel I van de Matthäus-Passion – luidt: *Da verließen ihn alle Jünger und flohen*. De bedreiging wordt hun te groot. Hier wordt vervuld wat Jezus eerder uitsprak: *Er staat geschreven: Ik zal de herder slaan en de schapen van de kudde zullen verstrooid worden*. Zie de notities bij Mt 26, 30-32. Dit geldt voor alle leerlingen, zij het dat Petrus, zo blijkt uit het vervolg, op een afstand het gebeuren blijft volgen.

Perikoop 13: 26, 57-60a

Die aber Jesum gegriffen hatten, föhreten ihn zu dem Hohenpriester Kaiphas, dahin die Schriftgelehrten und Ältesten sich versammelt hatten.

Petrus aber folgete ihm nach von ferne bis in den Palast des Hohenpriesters und ging hinein und satzte sich bei die Knechte, auf daß er sähe, wo es hinaus wollte.

Die Hohenpriester aber und Ältesten und der ganze Rat suchten falsche Zeugnis wider Jesum, auf daß sie ihn töteten, und funden keines.

In het Lijdensverhaal volgens Matteüs zijn er twee bijeenkomsten van het Sanhedrin voordat Jezus overgeleverd wordt aan Pilatus. Johannes vermeldt in zijn Lijdensverhaal nog een derde bijeenkomst, bij Annas, voorafgaand aan de ondervraging door Kajafas (Joh 18, 12-14). De eerste bijeenkomst van het Sanhedrin vond 's nachts plaats en wederom in de *aula* van Kajafas. Zie notities bij Mt 26, 3-13. De normale plaats waar vergaderd werd was op de tempelberg, maar gedurende de nacht waren de poorten van de tempelberg gesloten. Tot het formele doodvonnis over Jezus werd 's morgens vroeg besloten; in de nachtelijke sessie werd Jezus ondervraagd, werden (valse) getuigen gehoord en konden de verzamelde aanwezigen hun mening geven.

In de beschrijving van de bijeenkomst zet Matteüs verrassend de schijnwerper ineens kort op Petrus. Verrassend, want alle leerlingen hadden immers het hazenpad gekozen. Blijkbaar is Petrus zover gevluht dat hij Jezus toch nog op flinke afstand kon volgen. Of er ook nog andere leerlingen op hun vluchtschreden zijn teruggekeerd schrijft Matteüs niet. Johannes vermeldt dat ook een andere leerling Jezus volgde (Joh 18, 15). Marcus maakt een paar cryptische opmerkingen over hoe een onbekende jongeman die een linnen doek om het blote lichaam had geslagen, hem achterna ging. Ze grepen hem, maar hij liet zijn kleed in de steek en vluchtte naakt weg (Mc 14, 51-52). Petrus wist in elk geval de *aula* van Kajafas binnen te komen en ging bij de *Knechte* zitten om te zien hoe het af zou lopen. Waarom doet Petrus dit? Is hij slechts nieuwsgierig naar de afloop of kan hij Jezus toch niet in de steek laten? Doet Petrus er wel verstandig aan tussen de knechten te gaan zitten? Zijn deze dienaren van de hogepriesters niet tevens hun handlangers? Hoe zit het met Jezus' voorspelling dat Petrus hem zal verloochenen? Dat alles moet nog blijken.

Eerst vervolgt Matteüs de gebeurtenissen bij het Sanhedrin. In stap twee moet bewijsmateriaal verzameld worden om Jezus ter dood te kunnen brengen. Men zocht, volgens Matteüs, naar valse getuigenissen tegen Jezus. Bij een list om hem te grijpen passen pseudo-getuigenissen om hem ter dood te brengen. Matteüs wrijft het erin. Het Sanhedrin deugt van geen kant.

Een doodstraf mocht volgens de Joodse wet slechts worden voltrokken op de verklaring van twee of drie getuigen, niet op de verklaring van één (Num 35, 30 en Dt 17, 6). Betekent *Und funden keines*, dat er niet eens één verklaring werd afgelegd of dat geen enkele verklaring voldoende geldigheid heeft voor een terdoodveroordeling?

Het antwoord laat even op zich wachten, want Bach breekt hier de tekst abrupt af om over te gaan naar het koraal *Mir hat die welt trüglich gericht*, hoewel in het Grieks de zin nog doorloopt.

Perikoop 14: 26, 60b-63a

*Und wiewohl viel falsche Zeugen
herzutraten, funden sie doch keins.
Zuletzt
traten herzu zween falsche Zeugen
und sprachen:
Er hat gesagt:
Ich kann den Tempel Gottes abbrechen
und in dreien Tagen denselben bauen.
Und der Hohepriester stund auf und sprach zu ihm:
Antwortest du nichts zu dem,
das diese wider dich zeugen?
Aber Jesus schwieg stille.*

De tekst sluit onmiddellijk aan bij de vorige perikoop. Matteüs deelt mee dat er veel valse getuigen naar voren treden. Getuigen genoeg dus, maar geen verklaringen die reden zijn voor het opleggen van de zo gewenste doodstraf. Matteüs schrijft niet wat die niet-steekhoudende verklaringen dan zoal inhielden. Straks zal blijken waarom.

Een geldig getuigenis vereist twee personen die hetzelfde beweren. Spreken zij elkaar tegen, dan is hun getuigenis *Falsch*. Het is de vraag of dit de betekenis is van het bijvoeglijk naamwoord 'vals'. Hier slaat 'vals' ook op de getuigen. Hoewel zij hetzelfde getuigenis kunnen afleggen en juridisch dus een 'geldig' getuigenis afleggen, kunnen zij onwaarheid spreken wat betreft de woorden en daden van de verdachte, in ons geval Jezus van Nazaret. Beide betekenissen kunnen hier bedoeld zijn. Omdat er veel getuigen optraden die ofwel elkaar blijkbaar tegenspraken, ofwel evidente leugens vertelden, vonden zij geen bewijsgrond om te veroordelen. Uiteindelijk kwamen er toch twee tevoorschijn die een 'vals' getuigenis aflegden tegen Jezus.

Laten we stilstaan bij de verklaring die de twee afleggen. Volgens hen heeft Jezus gezegd: *Ich kann den Tempel Gottes abbrechen und in dreien Tagen denselben bauen*. Heeft Jezus dat inderdaad beweerd? Matteüs meldt het nergens in zijn evangelie. In het evangelie van Johannes staat Jezus' uitspraak: *Breek deze tempel af en in drie dagen laat ik hem herrijzen* (Joh 2, 19). Stel dat Jezus het inderdaad heeft beweerd en de getuigenverklaring dus niet vals is, wat moet het Sanhedrin dan met zijn uitspraak?

Jezus beweert twee dingen. Hij kan allereerst de tempel van God afbreken en vervolgens deze in drie dagen weer opbouwen.

Vanuit materieel oogpunt moet de tweede bewering als klinkklare onzin hebben geklonken in de oren van het Sanhedrin. Een tempel afbreken zou nog mogelijk kunnen zijn (Jezus beweert niet hoelang hij hierover doet, even los van het feit dat de tempelpolitie het hem zeker zou hebben verhinderd), maar deze in drie dagen weer opbouwen? Moet het Sanhedrin niet gedacht hebben met een gestoorde gek te maken te hebben? Maar is dat reden voor het opleggen van de doodstraf? De reden zal hebben gelegen in de eerste bewering. De twee getuigen verklaarden dat Jezus blasfemische taal had gesproken door te zeggen dat hij de tempel van God kon afbreken. Lastering van de tempel houdt in lastering van de Joodse godsdienst, dit is van God. De tempel is de woonplaats van God. De uitspraak van Jezus wordt opgevat als godslastering en blasfemie verdiende de doodstraf. *Wie Gods Naam vervloekt moet ter dood gebracht worden* (Lev 24, 16).

Daarom staat Kajafas op. Hij komt in beweging, veert op. Er is een aanklacht die goed genoeg is voor de doodstraf. Nu wil hij van Jezus weten wat hij van die blasfemieaanklacht vindt. *Aber Jesus schwieg stille*. En Bach laat de evangelist ook zwijgen.

Perikoop 15: 26, 63b-68

*Und der Hohepriester antwortete und sprach zu ihm:
Ich beschwöre dich bei dem Lebendigen Gott,
daß du uns sagest,
ob du seiest Christus,
der Sohn Gottes?
Jesus sprach zu ihm:
Du sagests.
Doch sage ich euch:
Von nun an wirds geschehen,
daß ihr sehen werdet des Menschen Sohn
sitzen zur Rechten der Kraft
und kommen in den Wolken des Himmels.
Da zerriß der Hohepriester seine Kleider
und sprach:
Er hat Gott gelästert;
was dürfen wir weiter Zeugnis?
Siehe,
itzt habt ihr seine Gotteslästerung gehöret. Was dünket euch?
Sie antworteten und sprachen:
Er ist des Todes schuldig!
Da speieten sie aus in sein Angesicht
und schlugen ihn mit Fäusten.
Etliche aber schlugen ihn ins Angesicht
und sprachen:
Weissage uns, Christe,
wer ists der dich schlug?*

Een veelzeggend stilzwijgen van Jezus volgde op de vraag van een opverende Kajafas of Jezus antwoord wilde geven op wat de valse getuigen tegen hem inbrachten. In reactie op deze stilte vraagt de hogepriester of Jezus onder ede wil verklaren dat hij de Messias is, de Zoon van God. De vraag van de hogepriester geeft aan hoe belangrijk de zaak als zodanig is en hoe belangrijk Jezus' antwoord is. Kajafas grijpt niet terug op de getuigenverklaring over de tempel, maar stoot onmiddellijk door naar de cruciale vraag: *Ich beschwöre dich bei dem Lebendigen Gott, daß du uns sagest, ob du seiest Christus, der Sohn Gottes?* Kajafas vraagt Jezus te zweren bij de levende God. Levende God is een gebruikelijke uitdrukking in het Eerste Testament om God te onderscheiden van de dode heidense goden. Ben jij de Christus, ja sterker nog: ben jij de Zoon van God? *Jij bent de Christus, de zoon van de levende God*, zijn de woorden waarmee Jezus door Petrus werd getypeerd (Mt 16, 16). Jezus heeft dit toen niet ontkend. De vraag van Kajafas laat feitelijk dus maar één antwoord toe: 'ja', maar Jezus antwoordt *Du sagests*. Dit antwoord is veelzeggend. Het houdt enerzijds een instemmen in met wat Kajafas beweert: het is inderdaad zoals jij het zegt (en zoals Petrus het zei). Anderzijds horen we er ook de ondertoon in van: jij zegt het zó, ik zelf zou het anders zeggen, hetgeen Jezus vervolgens ook doet. Zonder dat de hogepriester daarom vraagt, neemt hij het initiatief. Het lijkt wel alsof hij nu zijn kans wil grijpen zichzelf op ondubbelzinnige wijze te laten zien. Zijn uitspraken laten zien dat hij zich zijn lot eigen heeft gemaakt.

Na het gezagvolle *Doch sage ich euch* klinkt een uitspraak waarmee Jezus zichzelf wil typeren. Jezus richt zich niet meer alleen tot Kajafas, maar tot het hele Sanhedrin. *Von nun an wirds geschehen, daß ihr sehen werdet des Menschen Sohn sitzen zur Rechten der Kraft und kommen in den Wolken des Himmels*. Zij zullen de Mensenzoon zien zitten aan de rechterhand van de Macht en komen op de wolken des hemels. *Kraft* is hier gebruikt als vervanging voor de Godsnaam. Jezus refereert aan versregels uit Psalm 110: *Zó spreekt JHWH tot mijn heer: wees gezeten aan mijn rechterhand en Mijn heer zetelt aan uw rechterhand* (Ps 110, 1 en 5). De rechterhand is traditioneel de bevoorrechte zijde. Het tweede beeld herinnert aan een regel uit de profetie van Daniël: *In mijn nachtelijk visioen zag ik iemand op de wolken des hemels aankomen die op een mens geleek* (Dan 7, 13).

Deze twee visionaire beelden zijn reden tot grote ergernis en woede bij de hogepriester. Kajafas scheurt zijn kleren. In het Grieks schrijft Matteüs *dierrèksen*, Luther vertaalt met *zerriss*. Net als het Nederlandse *scheurde* zijn dit werkwoordvormen die als een onomatopee werken door de letter r met

een ks-, ss- of sg-klank. Het gebruik om je kleren te verscheuren hangt samen met rouw. Jakob scheurt bijvoorbeeld zijn kleren als hij krijgt te horen dat zijn zoon Jozef is omgekomen (Gen 37, 34). Priesters is dit echter niet toegestaan (Lev 10, 6 en 21, 10). Waarom scheurt Kajafas zijn kleren dan toch in tweeën? Rouwig zal hij niet zijn, vanwege Jezus' uitspraak. Hij heeft gehoord wat hij hoopte te horen en Jezus kan ter dood worden veroordeeld. Geeft Matteüs hiermee het huichelachtige van Kajafas aan? Laat Matteüs zien dat Kajafas ook nu niet deugt? Hij werkt met list en valse getuigen en lapt bovendien priesterlijke regels aan zijn laars.

Hoe het ook zij, voor Kajafas is Jezus' uitspraak het onweerlegbare bewijs van godslastering. *Was dunket euch* lijkt de min of meer officiële manier waardoor de hogepriester het Sanhedrin laat stemmen. De gehele vergadering heeft Jezus' woorden gehoord. Er zijn geen getuigen meer nodig. Niet valse getuigenverklaringen zullen Jezus ter dood veroordelen, maar Jezus' eigen uitspraak. Dit past volledig in het theologische concept dat Jezus zijn dood vrijwillig tegemoet gaat en zijn fundament heeft in een goddelijk moeten, niet in menselijke verklaringen en zeker niet in valse. De door Matteüs genoemde valse getuigenverklaringen spelen geen enkele rol, ook die over de tempel niet. Jezus wordt niet beschuldigd van godslastering omdat hij van zichzelf zegt dat hij de Messias, dat wil zeggen 'de Gezalfde' is. In de Joodse traditie dragen immers verschillende personen de titel 'Messias'. Het betreft mensen die gezalfd zijn in verband met hun functie: 1) de regerende koning, 2) aanvankelijk alleen de hogepriester, later ook de andere priesters, 3) de patriarchen en 4) de beloofde verlosser. De blasfemie waaraan Jezus zich in de ogen van het Sanhedrin schuldig maakt, is de aanspraak die hij maakt. Hij plaatst zichzelf aan Gods rechterhand, goddelijke autoriteit zal hem ten deel vallen. De hele vergadering was van oordeel dat Jezus de doodstraf verdiende. Maar het vonnis als zodanig kon volgens de Joodse wet niet worden uitgesproken omdat het nacht was en gerechtelijke vonnissen alleen overdag konden worden gevelde. Dit zal dan ook bij het aanbreken van de volgende morgen gebeuren.

Na het doodvonnis wordt Jezus gewelddadig bejegend. Matteüs gebruikt daarvoor vier verschillende Griekse werkwoorden *emptuoo*, *kolaphizoo*, *rapizoo* en *paioo* die respectievelijk vertaald kunnen worden met spuwen, een oorvijg geven, een klap (met een stok) in het gezicht geven en slaan. De evangelist Marcus spreekt over de knechten (Mc 14, 65), Lucas heeft het over mannen die Jezus bewaakten (Luc 22, 63) en bij Johannes is het één dienaar die Jezus een klap verkoopt (Joh 18, 22). Matteüs laat in het midden wie Jezus zo mishandelen. Doet hij dat vanwege de vraag van de spotters *wer ists der dich schlug?* In het vervolg van de Matthäus-Passion zijn het de soldaten in het pretorium die Jezus bespugen. De fysieke beledigingen die Jezus moet doorstaan, behoren tot de ergste vorm van verachting en belediging in het Oosten. Het is zoals de profeet Jesaja schrijft: *Mijn rug heb ik prijsgegeven aan wie mij wilden slaan; mijn wangen aan wie mij de baard uitrukten; mijn gezicht heb ik niet onttrokken aan beschimping en bespuwing* (Jes 50, 6). Als we van deze beledigingen horen, komen onwillekeurig de woorden van Jezus uit de Bergrede naar boven: *als iemand je op de rechterwang slaat, keer hem dan ook de andere toe* (Mt 5, 39). Jezus brengt dit zelf nu niet in praktijk, althans: Matteüs maakt er geen melding van.

Weissage uns, Christe, wer ists der dich schlug is een frase die tot nadenken stemt. Wie hem slaat kan Jezus gewoon zien. Wil Matteüs aangeven dat Jezus zodanig op zijn gezicht is geslagen dat zijn ogen zijn opgezwollen? Of doen ze Jezus een blinddoek voor en spelen zij met hem een soort blindemannetje, zoals expliciet vermeld door Marcus en Lucas (Mc 14, 65 en Luc 22, 64)?

Luther vertaalt *Weissage* voor het Griekse woord *prophèteuoo* waar ons woord *profeteren* van is afgeleid. Letterlijk betekent dit werkwoord dat je spreekt in plaats van iemand anders. Profeten uit het Eerste Testament spreken in naam van JHWH, zij functioneren als diens spreekbuis. Vergelijk Jezus' woorden in Mt 7, 22, Mt 11, 13 en Mt 15, 7. In die hoedanigheid deden zij vaak uitspraken over de toekomst, zodat profeteren de betekenis kreeg van voorspellen. Dat is hier niet bedoeld. Er wordt Jezus niet gevraagd te voorspellen wie de volgende is die hem gaat slaan. Eerder lijken ze te zeggen: 'Als je spreekt in naam van God, weet je wie jou heeft geslagen' Expliciet spreken zij Jezus daarbij aan met *Christe* wat de beschimping nog intenser maakt. Er volgt geen reactie of antwoord van Jezus. Hij weet wie hem heeft geslagen en hij weet wie hem gaat verloochenen.

Perikoop 16: 26, 69-75

*Petrus aber saß draußen im Palast;
und es trat zu ihm eine Magd
und sprach:
Und du warest auch mit dem Jesu aus Galiläa.
Er leugnete aber vor ihnen allen
und sprach:
Ich weiß nicht, was du sagest.
Als er aber zur Tür hinausging,
sah er eine andere
und sprach zu denen, die da waren:
Dieser war auch mit dem Jesu von
Nazareth.
Und er leugnete abermal
und schwur dazu:
Ich kenne des Menschen nicht.
Und über eine kleine Weile traten hinzu,
die da stunden,
und sprachen zu Petro:
Wahrlich, du bist auch einer von denen; denn deine Sprache verrät dich.
Da hub er an, sich zu verfluchen und zu schwören:
Ich kenne des Menschen nicht.
Und alsbald krähete der Hahn.
Da dachte Petrus an die Worte Jesu,
da er zu ihm sagte:
Ehe der Hahn krähen wird,
wirst du mich dreimal verleugnen.
Und ging heraus
und weinete bitterlich*

In deze perikoop staat Petrus centraal. Sprekend in naam van God wist Jezus dat Petrus hem tot driemaal toe gaat verloochenen. De perikoop sluit passend aan bij de voorgaande vraag naar Jezus' profetische gaven.

De daadwerkelijke verloochening beschrijft Matteüs met oplopende heftigheid. Eerst is er sprake van ontkennen, vervolgens van ontkennen met een eed en tenslotte ontkennen met vloeken en zweren. Petrus is buiten in de aula en wordt door een van de dienstmeisjes herkend als iemand die bij Jezus uit Galilea hoorde. Voor iemand uit Jeruzalem is Galilea een achterlijk gebied. Die herkenning is opmerkelijk. De joodse overheid komt erachter wie Jezus is, doordat Judas hem liefkozend begroet, maar een of ander dienstmeisje herkent nu zelfs een leerling van Jezus.

Petrus ontkent zijn betrokkenheid met Jezus: ik weet niet wat je zegt. Petrus blijft op de vlakte, en spreekt bijna achteloos in algemene bewoordingen zodat hij nergens op in hoeft te gaan. Het is een dialoog tussen hem en haar, er lijkt nog niets aan de hand. De ontkenning vindt plaats in het bijzijn van allen, schrijft Matteüs. In de context van getuigenverklaringen is dat een belangrijke opmerking. Wat Petrus beweert is door iedereen gehoord.

Hij gaat vervolgens naar het poortgebouw. Was de grond hem toch te heet onder zijn voeten geworden en wilde hij weg, naar buiten? Maar een ander dienstmeisje zag hem en merkte op, nu niet tegenover Petrus maar tegenover degenen die daar aanwezig waren, dat ook hij hoorde bij de mensen van Jezus van Nazaret. Nu breidt de kring zich uit en kan Petrus er niet meer omheen een duidelijke verklaring af te leggen, in de hoop dat de discussie daarna gesloten is. Ontkende hij eerst in algemene zin wat het meisje hem voor de voeten wierp, nu gaat hij een stap verder: hij zweert *Ich kenne des Menschen nicht*. De dienstmeisjes benoemen Jezus met naam en toenaam: van Galilea, van Nazaret, maar Petrus spreekt over die mens. Zelfs Jezus' naam krijgt hij niet over zijn lippen.

Tenslotte richten zich niet bij name genoemde omstanders rechtstreeks tot Petrus en wrijven hem aan dat hij zeker een van Jezus' volgelingen moet zijn omdat het aan zijn spraak is te horen. Blijkbaar sprak Petrus een herkenbaar Galilees of Nazarees dialect of idioom. Of Petrus' wijze van spreken nu het doorslaggevend bewijs vormde dat hij bij Jezus hoorde, is twijfelachtig. Daar gaat het blijkbaar niet om. Van belang is dat de loochening van Jezus door Petrus een climax bereikt. Behalve zweren dat hij Jezus niet kent, vervloekt Petrus de derde keer zichzelf ook.

Na deze derde verloochening kraait er onmiddellijk een haan. Het duister van de nacht gaat over in het licht van de dag. Op dat moment herinnert Petrus wat Jezus de avond ervoor tegen hem heeft gezegd: voordat de haan kraait, zul jij mij driemaal verloochenen. Het kraaien van de haan brengt Petrus tot zichzelf en hij wordt zich bewust van wat hij gezegd en gedaan heeft. Hij gaat naar buiten *und weinete bitterlich*. Luther vertaalt het Griekse bijwoord *pikroos* met *bitterlich*. In het Tweede Testament komt het slechts twee keer voor. Lucas gebruikt het ook in dezelfde episode (Luc 22, 62). Het door Matteüs gebruikte woord *klaioo* voor huilen staat synoniem voor een van de meest heftige vormen van smart. Na de kindermoord in Betlehem citeert Matteüs de profeet Jeremia die spreekt over de smart die daar is ontstaan (Mt 2, 18). En dat is wat anders dan het wegpinken van een traan. Het is smart in een context van moord en doodslag, zoals wij helaas nog al te vaak in journaalbeelden kunnen zien. Het is smart die schril doordringt in je gehoor en snijdt door je ziel. Je wilt niet weten wat je hoort. Het lijkt ons dat de smart van Petrus niet alleen het gevolg is van zijn drievoudige verloochening van Jezus, maar evenzeer wordt opgeroepen door de naderende executie van degene die hij eerder nog duidde als de Christus, de zoon van God.

Met Petrus' smart wordt het eerste hoofdstuk van het lijdensverhaal, Matteüs 26, besloten. Petrus' naam wordt in de rest van het evangelie van Matteüs verder niet meer genoemd.

De aria die nu volgt is volgens velen de meest smartelijke die ooit is gecomponeerd. Grootse smart leidt tot grootse muziek.

Perikoop 17: 27, 1-6

*Des Morgens aber hielten alle Hohepriester
und die Ältesten des Volks einen Rat über
Jesum,
daß sie ihn töteten.
Und bunden ihn,
führten ihn hin
und überantworteten ihn dem Landpfleger Pontio Pilato.
Da das sahe Judas,
der ihn verraten hatte,
daß er verdammt war zum Tode,
gereuete es ihn
und brachte herwieder die dreißig
Silberlinge den Hohenpriestern und
Ältesten und sprach:
Ich habe übel getan,
daß ich unschuldig Blut verraten habe.
Sie sprachen:
Was gehet uns das an?
Da siehe du zu!
Und er warf die Silberlinge in den Tempel,
hub sich davon,
ging hin
und erhängete sich selbst.
Aber die Hohenpriester nahmen die Silberlinge
und sprachen:
Es taugt nicht, daß wir sie in den Gotteskasten legen, denn es ist Blutgeld*

Toen de morgen aangebroken was hield het Sanhedrin zijn beraadslagingen en sprak het over Jezus het doodvonnis uit. Een dergelijke zwaarwegende uitspraak kon volgens de joodse wet niet gedurende de nacht worden gedaan, alleen overdag. Het Joodse tractaat *Sanhedrin* bevat de regels voor de inrichting en samenstelling van de rechterlijke macht, getuigenverhoor en criminele rechtspraak. Onduidelijk blijft of de Hoge Raad de hele nacht door bijeen was, of dat zij 's morgens weer bij elkaar kwam. Als ter dood veroordeelde crimineel werd Jezus in de boeien geslagen. Het Sanhedrin had ten tijde van de veroordeling van Jezus niet meer het recht om zelf de doodstraf te voltrekken jegens mensen die zij daartoe veroordeeld hadden. Daarom wordt Jezus afgevoerd naar Pilatus die Matteüs preciseert als *hegemoon*, een titel die erop duidt dat hij militair commando voert. Luther vertaalt de titel met *Landpfleger*. In sommige handschriften wordt nog Pontius toegevoegd aan Pilatus. Deze Pontius Pilatus is ook bekend uit buiten-Bijbelse bronnen.

Dit *Ius* of *Potestas Gladii* kwam toe aan de toenmalige bezetter van Palestina, de Romeinse keizer Tiberius, de adoptiefzoon en opvolger van keizer Augustus. Pontius Pilatus was in Judea de hoogste Romeinse gezagsdrager. Aan hem werd Jezus overgeleverd zodat Pilatus het doodvonnis kon voltrekken. Pilatus was door zijn wrede manier van optreden een gehaat man onder de Joden. Hij resideerde in Caesarea, de belangrijkste havenstad aan de Middellandse Zee; alle buitenlandse verkeer van overzee liep via deze stad. Voor speciale gelegenheden kwam Pilatus naar Jeruzalem. Is Pilatus in Jeruzalem vanwege het Pesachfeest, of is hij juist vanwege het proces tegen Jezus naar Jeruzalem geroepen? Matteüs maakt er geen melding van. Het verhaal neemt een andere wending en richt de aandacht op Judas. Als hij ziet dat Jezus ter dood veroordeeld wordt, voelt hij wroeging. Hieruit blijkt dat hij bij lange na niet had voorzien dat Jezus' doodstraf het gevolg zou kunnen zijn van zijn overlevingsactiviteit. Hij betreurt wat hij gedaan heeft en wil de dertig zilverlingen die hij als honorarium voor zijn overlevering ontvangen heeft, weer teruggeven aan de hogepriesters en de oudsten. Dan zou zijn aandeel in het proces teniet gedaan zijn: hij erkende hiermee dat hij onschuldig bloed had verraden. Maar van deze schuldbekentenis is het Sanhedrin niet onder de indruk. De Hoge Raad heeft een ander idee van 'misdad' dan Judas en laat hem in niet mis te verstane bewoordingen weten dat zij niets te maken wil hebben met wat hij gedaan heeft. De reactie van het Sanhedrin is kort en bot. Matteüs heeft er slechts vijf woorden voor nodig: *Ti pros hēmas, su opsei*, die in een hedendaagse vertaling zouden luiden: hoezo wij? bekijk het! Judas wordt hiermee volledig op zichzelf teruggeworpen. Het is

een onstuimig moment. Dit schetst Matteüs in één korte zin met vier werkwoorden. Judas *smijt* het geld in de tempel, *vlucht* en *weggaand wurgt* hij zichzelf.

De vraag is waar precies Judas zijn verradersloon heeft neergeworpen. 'In de tempel' kan overal in het tempelcomplex zijn, zelfs nog tegen de muur ervan. In het Grieks wordt het woord *naos*, 'heilig domein' gebruikt. Dit duidt zeer waarschijnlijk op het gehele tempelcomplex en dan is het zeer wel denkbaar dat Judas zijn zilverlingen in de tempelschatkamer heeft gegooid.

Na het wegwerpgebaar neemt Judas de wijk. Matteüs gebruikt daarvoor hetzelfde werkwoord *anachoreo* als bij de vroegere vluchten van Jezus. Zie onze opmerkingen bij Mt 26, 30-32. In de Duitse vertaling *hub sich davon* laat Luther meeklinken hoezeer Judas dit geld verafschuwde: hij liep niet alleen de tempel uit, hij keerde er zich vanaf.

De zelfgekozen dood van Judas komt in de evangeliën alleen hier voor. Matteüs gebruikt het werkwoord *apangomai* dat letterlijk *zichzelf wurgen* betekent. We denken dan aan ophanging dat in het oude Oosten als schandelijk werd gezien.

We willen hier niet onvermeld laten dat over Judas' levenseinde al vroeg allerlei verhalen de ronde deden. Zo vertelt Petrus in de Handelingen van de Apostelen dat Judas zelf van de zilverlingen een stuk grond kocht, later Bloedgrond genoemd. Hij viel voorover en barstte open, zodat zijn ingewanden naar buiten puilden (Hand 1, 15-20). Of Petrus hier een zelfgekozen dood van Judas veronderstelt, is niet duidelijk.

In de versie van Matteüs weten de hogepriesters geen raad met het geld dat Judas hun voor de voeten wierp. Er is blijkbaar overleg gevoerd over wat hiermee te doen. Volgens de Joodse wet mocht dit geld niet bij het overige offergeld gerekend worden, want het was 'bloedgeld', ofwel misdadigersloon. De leden van het Sanhedrin laten hiermee opnieuw zien niet te deugen. Zij verschuilen zich achter de wet, terwijl zij zich er zeker bewust van zijn geweest dat ze zelf dit 'bloedgeld' betaald hadden en niet vrijuit gingen.

Perikoop 18: 27, 7-14

*Sie hielten aber einen Rat
und kauften einen Töpfersakker darum zum Begräbnis der Pilger.
Daher ist derselbige Akker genennet der Blutacker
bis auf den heutigen Tag.
Da ist erfüllet,
das gesagt ist durch den Propheten Jeremias,
da er spricht:
»Sie haben genommen dreißig Silberlinge,
damit bezahlet ward der Verkaufte,
welchen sie kauften von den Kindern Israel,
und haben sie gegeben um einen Töpfersakker,
als mir der Herr befohlen hat.«*

*Jesus aber stund vor dem Landpfleger;
und der Landpfleger fragte ihn und sprach:
Bist du der Jüden König?
Jesus aber sprach zu ihm:
Du sagests.
Und da er verklagt war
von den Hohenpriestern und Ältesten,
antwortete er nichts.
Da sprach Pilatus zu ihm:
Hörest du nicht,
wie hart sie dich verklagen?
Und er antwortete ihm nicht auf ein Wort,
also,
daß sich auch der Landpfleger sehr verwunderte.*

De leden van de hoge raad moeten tot overeenstemming komen over wat te doen met de dertig zilverlingen van Judas. Het geld beschouwen zij als gemeenschapsgeld en dit moet ook als zodanig besteed worden. Daarom besluiten zij tot de aankoop van een stuk land van de pottenbakker om die te bestemmen tot een begraafplaats voor *Pilger*. Het Griekse woord *xenos* betekent letterlijk vreemde of vreemdeling. Zijn hier niet-joden, heidenen mee bedoeld, voor wie men een speciale begraafplaats wilde creëren? Of gaat het hier om Joden uit den vreemde, zogenaamde *proselieten*, die op Joodse feestdagen in Jeruzalem waren en waarvan enkelen daar ook stierven door ziekte of ouderdom? Luther houdt het op het laatste door te vertalen met *pelgrims*.

Welke betekenis kunnen we hechten aan deze ons onbekende pottenbakker? Waarschijnlijk is het eigen aan het land van een pottenbakker dat dit een afgegraven stuk akker is waarvan de afgegraven klei gebruikt is of wordt om potten te bakken. Alle losse stenen zullen dan tevens uit de grond verdwenen zijn. Wellicht is dit stuk grond dan uitstekend geschikt om doden te begraven.

De verklaring van de naam Bloedakker is een fraai voorbeeld van etiologie. Het is bijna een wetmatigheid dat onwetendheid over de oorsprong en betekenis van een geografische naam leidt tot het leggen van een bepaalde relatie met een wél bekend feit. Bij de profeet Jeremia in het Eerste Testament lezen we bijvoorbeeld dat de grond deze naam (in het Aramees: *Hakeldama*) te danken heeft aan het feit dat de plaats doordrenkt is met onschuldig bloed, omdat er kinderooffers aan de afgod Baäl werden gebracht (Jer 19). Matteüs op zijn beurt legt eeuwen later echter een verband met het onschuldige bloed van Jezus. De smet die kleeft aan het loon van Judas is niet stilzwijgend in de vergetelheid geraakt en bleef overal bekend *bis auf den heutigen Tag*. De dagen dus van Matteüs, maar daarmee ook onze tijd. We komen bij de volgende perikoop 19 terug op dit doorlopen van het *heute*.

Hiermee zou een profetische uitspraak van Jeremia vervuld worden, aldus Matteüs, welke Jezus in het Messiaanse perspectief plaatst. Zoals wel vaker in zijn evangelie citeert Matteüs uit de losse pols door verschillende tekstfragmenten te combineren, hetgeen tegenwoordig een wetenschappelijke doodzonde zou zijn (zie bv. Mt 11, 5). Het citaat is voornamelijk ontleend aan een andere profeet, te weten Zacharia (Zach 11, 12-13). Ook wat de profeet Ezechiël zegt, klinkt echter mee (Ez 11, 12-13). Mogelijk had Matteüs bepaalde gebeurtenissen uit het leven van Jeremia in gedachten (Jer 18, 2-12 en 32, 6-9). Cruciaal is de regel: *als mir der Herr befohlen hat*. De stelligheid die deze regel uitstraalt, heeft Matteüs er ongetwijfeld zelf ingelegd. Ondanks de rommeligheid van het citaat is de bedoeling

duidelijk: Matteüs zet de dertig zilverlingen in profetisch perspectief. Het is gebeurd overeenkomstig Gods wil.

Na dit citaat wordt de draad opgepakt die onderbroken werd door het bericht van het berouw van Judas uit de vorige perikoop 17. Daar stond geschreven dat de Hoge Raad Jezus geboeid uitleverde aan Pontius Pilatus, de Romeinse landvoogd van Judea. Over een overbrenging van Jezus van het paleis van de Joodse hogepriester naar het huis van de Romein Pilatus staat niets geschreven. Jezus stond voor hem, staat er, en Pilatus vroeg hem of hij de koning van de Joden was. Matteüs schrijft niets over een officiële aanklacht. Maar uit de vraag die Pilatus stelt, maken we op dat de belangrijkste beschuldiging die tegen Jezus was ingebracht, erop neer kwam dat hij van zichzelf zei dat hij de Messias was, Gods Gezalfde, hetgeen de hogepriesters interpreteerden in politieke zin, namelijk dat hij voor zichzelf de titel claimde van 'koning van de Joden'. Deze titel hoorden we voor het eerst in het evangelie van Matteüs uit de mond van de wijzen uit het Oosten die in Jeruzalem vragen waar de pasgeboren koning van de Joden is. Daarna verdwijnt de titel uit beeld, tot nu dus, door de vraag van Pilatus.

Welk beeld roept Matteüs op bij zijn lezers, wanneer hij spreekt over een koning? Matteüs spreekt over koning David (Mt 1, 6 en 5, 35) en twee koningen met de naam Herodes, namelijk de Grote (Mt 2, 1-9) en Antipas (Mt 14, 1-12). In het algemeen schildert hij koningen als heersers die leefden in paleizen, een hofhouding voerden, luxe kleding droegen (Mt 11, 8), belasting inden (Mt 17, 25), afrekening hielden met wanbetalers (Mt 18, 23) en grote maaltijden organiseerden (22, 1-14). Dat het bij Jezus om een geheel andere koning gaat dan de tot nu toe geschilderde heersers blijkt bij Jezus' intocht in Jeruzalem. Deze koning is zachtmoedig en rijdt op een ezel (Mt 21, 5). Als Mensenzoon is de toekomstige koning hemels. Hij zal de rechtvaardigen scheiden van de vervloekten (Mt 25, 31-46). Deze nieuwe koning staat in geen groter contrast dan de glorie die de koning van de Joden zou hebben omgeven. Heeft Pilatus hier oog voor? Welk een verschijning staat hier voor hem?

Jezus' bevestigende antwoord *Du sagests* kan veel betekenen. Luther vertaalt Jezus' antwoord met dezelfde woorden als bij Judas en Kajafas in respectievelijk perikoop 5 en perikoop 15. Maar het Grieks gebruikt hier bij Pilatus de tegenwoordige tijd van het werkwoord. Letterlijk staat er: Jij zegt het. Hier de presensvorm *legeis* maar de aoristusvorm *eipas* in Mt 26, 25 en 64. Jezus zegt niet: 'ja, dat is zo'. Het lijkt alsof hij het in het midden laat: 'Ja, het is zoals jij het zegt'. Daarmee laat hij het aan de ondervrager over te beslissen welk antwoord hij verkiest. Blijkbaar wil Jezus in geen geval de verantwoordelijkheid op zich nemen voor wat de Hoge Raad verstaat onder de titel 'koning van de Joden'. Als er een spoor van hoogverraad te ontdekken was in Jezus' doen en laten, dan had Pilatus dat nooit mogen laten passeren, maar Jezus bleef zwijgen. Blijkbaar ging het Sanhedrin nog verder met aanklachten aanvoeren tegen Jezus, maar deze gaf geen antwoord. Wordt er niet wettig gevraagd of schreeuwen de hogepriesters en oudsten door elkaar?

Pilatus toonde zich gereserveerd tegenover Jezus. Nam hij de aanklachten van het Sanhedrin niet serieus? Probeerde hij Jezus te laten antwoorden zodat hij zijn executie kon voorkomen? De landvoogd probeert in elk geval Jezus nog te overreden tot een antwoord: *Hörest du nicht, wie hart sie dich verklagen?* Maar Jezus bleef volharden in zijn zwijgen. Matteüs laat hiermee zien hoe Jezus gezien kan worden als de knecht van JHWH uit de profetie van Jesaja: *Hij werd gefolterd en diep vernederd, maar heeft zijn mond niet geopend, zoals een lam dat ter slachting wordt geleid. En, zoals een schaap dat stom is voor zijn scheerders, heeft hij zijn mond niet geopend* (Jes 53, 7). Hij weigerde antwoord te geven op de aanklachten die tegen hem waren ingediend. Daar verwondert Pilatus zich zeer over.

Perikoop 19: 27, 15-22

*Auf das Fest aber hatte der Landpfleger Gewohnheit,
dem Volk einen Gefangenen loszugeben, welchen sie wollten.
Er hatte aber zu der Zeit einen Gefangenen,
einen sonderlichen vor andern, der hieß Barrabas.
Und da sie versammelt waren,
sprach Pilatus zu ihnen:
Welchen wollet ihr, dass ich euch losgebe?
Barrabam
oder Jesum,
von dem gesaget wird, er sei Christus?
Denn er wußte wohl, daß sie ihn aus Neid
überantwortet hatten.
Und da er auf dem Richtstuhl saß,
schickete sein Weib zu ihm
und ließ ihm sagen:
Habe du nichts zu schaffen mit diesem Gerechten;
ich habe heute viel erlitten im Traum
von seinetwegen!
Aber die Hohenpriester
und die Ältesten überredeten das Volk,
daß sie um Barrabas bitten sollten und Jesum umbrächten.
Da antwortete nun der Landpfleger und
sprach zu ihnen:
Welchen wollt ihr unter diesen zweien,
den ich euch soll losgeben?
Sie sprachen:
Barrabam!
Pilatus sprach zu ihnen:
Was soll ich denn machen mit Jesu,
von dem gesagt wird, er sei Christus?
Sie sprachen alle:
Laß ihn kreuzigen!*

Het feest waarover Matteüs spreekt, is hetzelfde Joodse Paasfeest, Pesach, waarvan sprake was in perikoop 2. De Romeinse landvoogd had het recht om amnestie te verlenen aan *Gefangenen*. Blijkbaar was het de gewoonte van Pilatus dit te doen op Pesach. Merkwaardig is dat uit andere bronnen hierover niets bekend is. Nog merkwaardiger is het dat er gekozen mag worden tussen twee personen. Hoort dat ook bij de gewoonte? In dit geval gaat het tussen Jezus en iemand die wordt aangeduid met de naam Barabbas. Waarom bepaalt Pilatus niet zelf wie hij vrijlaat? Waarom alleen de keuze tussen deze twee? Er zullen ongetwijfeld meer gevangenen geweest zijn op dat moment. De keuze wordt voorgelegd aan het *Volk*, zo vertaalt Luther, waarbij *Schar* beter zou zijn. In de vertaling *Volk* komt niet tot uiting dat Matteüs verschil maakt tussen *menigte* en *volk* (Grieks; *ochlos* en *laos*). In perikoop 11 hoorden we beide woorden samen: *Schar* en *Volk*. Het laatste woord heeft betrekking op het volk van Israël, het Joodse volk dus, terwijl *menigte* meer een ongeregelde groep mensen is, een grote drukke mensenmassa. Bij de bespreking van perikoop 21 komen we hierop terug. De overeenkomst tussen Jezus en Barabbas is dat zij beiden *Gefangenen* zijn, dat wil letterlijk zeggen: geboeid maar nog niet veroordeeld. Barabbas is een weinigzeggende Joodse naam, *bar* (zoon van) *Abbas* (de vader). Iedere zoon is toch zoon van zijn vader? Moeten we denken aan een bijnaam? Of is Barabbas een soort Middeleeuwse *Elckerlyc*, een *Everyman*, een *Iedereen* en staat hij gelijk met *Elkvanons*? Wij horen dat hij *einen sonderlichen vor andern* is, zoals Luther fraai vertaalt. Het Griekse woord *episèmos* dat Matteüs gebruikt betekent letterlijk *met een teken*, een getekende geboeide dus. Hoe en waarom getekend en geboeid? Zijn wij niet allen op een of andere manier getekend en geboeid? De meeste Nederlandse Bijbeluitgaven vertalen echter met het veel zwaarder klinkende woord *berucht*.

We wijzen op een interessante tekstvariant die er bestaat bij zijn naam. Sommige vertalingen nemen die variant ook over, bijvoorbeeld de herziene Willibrordvertaling (1995) en de Nieuwe Bijbel Vertaling

(2004). Hij heet daar *Jezus de Barabbas*. De keuze gaat dan tussen twee gevangenen met de naam Jezus. Jezus (de) Barabbas en Jezus (de) Christus.

Matteüs schrijft geen nadere bijzonderheden over hem, andere evangelisten wel: hij had samen met andere opstandelingen een moord gepleegd (Mc 15, 7 en Lc 23, 19) was een misdadiger (Joh 18, 40), een moordenaar (Hand 3, 14). Van de tweede geboeide, Jezus Christus weten we dat hij volstrekt onschuldig en rechtvaardig is.

Jezus is in geen enkel opzicht te vergelijken met Barabbas. Matteüs lijkt te suggereren dat Pilatus met de zaak in zijn maag zit en hoopt dat door het grote verschil tussen die twee het oordeel in het voordeel van Jezus uitvalt.

Het is van belang dat wij in ons achterhoofd houden dat in de tijd dat het Christendom zich begon te verspreiden over het Romeinse Rijk de positie van de Romein Pontius Pilatus tamelijk gevoelig lag. Hij was het immers die Jezus ter dood had laten brengen. Als we nu horen hoe Matteüs deze positie van Pilatus verhaalt, kunnen we niet anders concluderen dan dat er sprake is van een voor het prille Christendom noodzakelijke rehabilitatie van Pilatus. Matteüs stelt het als volgt voor: Pilatus hoopt dat er gekozen wordt voor de vrijlating van Jezus. Hij weet dat de Hoge Raad Jezus uit nijd aan hem heeft overgeleverd: zij is jaloers op de groeiende invloed die Jezus heeft. Met andere woorden, Pilatus bespeelt de toegestroomde menigte zoals dat even later de hogepriesters en oudsten ook zullen doen, maar dan met het omgekeerde doel voor ogen.

Op dit moment gebeurt er iets onverwachts. De vrouw van Pilatus stuurt hem een bericht. Het was de gewoonte in die tijd dat de vrouw van een Romeinse stadhouder met haar man meeking naar een bezet gebied. Is zij op een of andere wijze betrokken bij wat er met Jezus gebeurt? Ja, en hoe. Op dit cruciale moment van het proces stuurt zij een boodschap naar haar man dat hij zich niet moet inlaten *mit diesem Gerechten*. Zij noemt Jezus opvallend niet met name. In *Gerechten* horen we een echo van de Hebreeuwse titel *tsaddiek*, een rechtvaardige, iemand die de weg van God bewandelt. Zo onderstreept Matteüs bij monde van de vrouw van Pilatus andermaal de tegenstelling tussen de getekende geboeide Barabbas (Wij?) en de rechtvaardige geboeide Christus. Dat lijkt op het eerste gezicht haar rol te zijn. Net als de zalvende vrouw in Betanië uit perikoop 2 kan zij daarom ook anoniem blijven.

Maar er is meer aan de hand. Pilatus' echtgenote heeft een droom gehad. In het evangelie van Matteüs nemen mensen belangrijke beslissingen met betrekking tot het gaan van hun weg nadat ze in een droom inzicht hebben ontvangen. In de eerste twee evangeliehoofdstukken is er al sprake van maar liefst vijf dromen: vier dromen van Jozef, de man van Maria en de droom van de wijzen uit het Oosten (Mt 1, 20; 2, 12-13; 2, 19 en 2, 22). Dat waren cruciale dromen. Is deze droom ook cruciaal?

In haar droom, zegt Pilatus' vrouw, heeft ze veel moeten lijden om Jezus. Matteüs schrijft hetzelfde werkwoord dat Jezus gebruikt in de voorspelling van zijn eigen lijden (Mt 16, 21 en 17, 12; vergelijk het lijden van de bezeten in Mt 17, 15). Over de inhoud van de droom van de vrouw van Pilatus vernemen we niet meer dan dit lijden. De droom zelf heeft *heute*, heden plaatsgevonden. Dit is voor een droom een opmerkelijke tijdsaanduiding. Is er sprake van een nachtmerrie of van een akelige dagdroom? Volgens ons doet dat niets ter zake. Van belang is het *Heute*, het vandaag, het nu, het heden. Het heden van de vrouw van Pilatus loopt door naar het heden van Matteüs die het lijden van Jezus schrijft. We wezen er al op bij het vorige perikoop 18. Dat heden gaat op zijn beurt verder naar het heden van Bach die zijn Grote Passie componeert en tenslotte naar het heden van ons als hoorder van de Matthäus-Passion. Hebben Matteüs en Bach het (ook) over hun eigen lijden? Spreken zij nu ons *mede*-lijden, onze *com*-Passie aan? Lijden wij op dit moment ook mee vanwege Jezus? *Heute* is misschien wel het meest krachtige woord om een verhaal te actualiseren. Denk ook aan het kerstverhaal: *Heden is in de stad van David uw Redder geboren* (Luc 2, 11), reden voor Christenen dit al ruim 2 millennia lang steeds opnieuw te vieren.

Wij willen niet onvermeld laten dat de latere christelijke traditie het medelijden van de vrouw inpaste bij de verdere rehabilitatie van Pilatus. Allereerst ontstond er legendevorming rond de vrouw van Pilatus, bijvoorbeeld in de *Acta Pilati*. Aan dit apocriefe geschrift werd in de vierde eeuw een verhandeling toegevoegd over de nederdaling van Jezus naar het dodenrijk. Samen kregen deze twee geschriften de naam *Evangelie van Nicodemus*.

Pilatus zegt daarin over haar dat ze godvruchtig is en dat ze geneigd is zich met het Joodse geloof in te laten. Op grond van deze tekst kreeg de anonieme vrouw de naam Procula, hetgeen waarschijnlijk is afgeleid van de titel *procurator* voor Pilatus. De naam wordt soms ook gespeld als *Procla* of *Procles*. In andere legendevormingen kennen we haar eveneens als *Perpetua* of *Claudia*.

Latere tradities melden dat zij christen werd (op grond van haar droom) en ook haar man Pilatus bekeerde. De Oosters Orthodoxe Kerk tenslotte verklaarde haar heilig (feestdag 27 oktober) en de Ethiopische Orthodoxe Kerk vereert Procula zelfs samen met Pilatus op 25 juni tot op heden! Zo gaat dat in een traditie.

Het Sanhedrin bewerkte de menigte, hitste de massa flink op lijkt Matteüs te zeggen, om Jezus om te brengen. Deze woorden herinneren aan de poging van Herodes het kind Jezus om te brengen (Mt 2, 13) en de plannen van de Farizeeën (Mt 12, 14).

Pilatus herhaalt daarop zijn vraag wie hij moet vrijlaten. De keuze valt op Barabbas. Dan vertelt Matteüs hoe Pilatus, opnieuw van zijn stuk gebracht, worstelt met de vraag wat hij met Jezus, van wie men zegt dat hij de Christus, de Gezalfde is, verder aanmoet. Opnieuw stelt hij de vraag: wat moet ik dan met hem? Voor de tweede keer haalt Pilatus bakzeil en hoort hij: Laß ihn kreuzigen! Vanaf nu komen Jezus' voorspellingen van zijn kruisiging bedroefend angstig dichtbij (Mt 20, 19 en 26, 2).

Perikoop 20: 27, 23a

*Der Landpfleger sagte:
Was hat er denn Übels getan?*

Twee keer vroeg Pilatus: wie willen jullie dat ik vrijlaat? Toen duidelijk werd dat niet (de) Christus maar (de) Barabbas vrijuit zou gaan, vroeg hij wat hij dan moest doen met Jezus die Christus genoemd wordt. Na de roep om Jezus' kruisdood vraagt Pilatus: Maar wat heeft hij dan toch verkeerd gedaan? Een zwakke poging tot beïnvloeding. Het zal niets uithalen, zoals zal blijken uit de volgende perikoop. Pilatus' vraag blijft opvallend onbeantwoord. Helemaal niemand zegt waarom Jezus geëxecuteerd moet worden.

Perikoop 21: 27, 23b-26

Sie schrieen aber noch mehr und sprachen:

Laß ihn kreuzigen!

*Da aber Pilatus sahe, daß er nichts schaffete,
sondern daß ein viel größer Getümmel ward,
nahm er Wasser*

und wusch die Hände vor dem Volk

und sprach:

*Ich bin unschuldig an dem Blut dieses Gerechten,
seheth ihr zu!*

Da antwortete das ganze Volk

und sprach:

Sein Blut komme über uns und unsre Kinder.

Da gab er ihnen Barrabam los;

aber Jesum ließ er geißeln

und überantwortete ihn,

daß er gekreuziget würde.

De roep om Jezus' kruisdood wordt sterker. Is er in perikoop 19 sprake van een 'gewoon' roepen, nu escaleert het verzoek in een *schrieen aber nog mehr*. Het is een geschreeuw dat in schril contrast staat met het geschreeuw bij Jezus' intocht in Jeruzalem wanneer hij wordt bejubeld met een *Hosanna de Zoon van David* (Mt 21, 9-17). Hosanna staat nu tegenover Kruisig hem. Het schreeuwen herinnert ook aan het schreeuwen van de twee bezetenen in het land van de Gadarenen (Mt 8, 29), het schreeuwen van blinden (Mt 9, 27-31 en Mt 20, 29-34) en het geschreeuw van de leerlingen die in Jezus die over het water loopt een spook zien, gevolgd door de schreeuw van Petrus die in het water wegzakt als hij naar Jezus over het water probeert te lopen (Mt 14, 22-31). Schreeuwen is een intense vorm van roepen dat voor Matteüs gekoppeld is aan geloof of ongeloof. Met het *Laß ihn kreuzigen!* wordt het ongeloof in Jezus overschreeuwd.

Pilatus voelt deze escalatie aan. De oproer waar de Joodse overheid in perikoop 2 al bang voor was, vreest Pilatus nu ook. Luther vertaalt het Griekse woord daar met *Aufuhr*, hier met *Getümmel*. Maakt Luther misschien een verschil tussen *oproer* van aanhangers en *tumult* van tegenstanders van Jezus? Om dit tumult te voorkomen neemt Pilatus het advies van zijn vrouw ter harte en trekt hij zijn handen af van Jezus. Pilatus wast zijn handen in het openbaar. Dit is een klassiek symboolgebaar. De Griekse geschiedschrijver Herodotos maakt er in de vierde eeuw v.Chr. al melding van (Historiën Boek I, 35; zie verder ook Dt 21, 6-9, Ps 26, 6 en Ps 73, 13). Het gaat om het tonen van je onschuld. Pilatus wil geen bloed aan zijn handen. Hoewel we verwachten dat zijn gebaar begrepen wordt, verklaart Pilatus het ten overvloede: ik ben onschuldig aan het bloed, ofwel: de dood, van deze Rechtvaardige. Hier geeft Pilatus Jezus dezelfde titel als zijn vrouw even tevoren deed: ook Jezus was in de ogen van Pilatus een Rechtvaardige.

Dan spreekt Pilatus de woorden *seheth ihr zu*, die sterk herinneren aan de woorden van de hogepriesters in perikoop 17 tot Judas als hij de dertig zilverlingen terugbrengt: *bekijk het!* Pilatus geeft in woord en gebaar de verantwoordelijkheid voor het leven van Jezus uit handen en legt deze willens en wetens in handen van de mensen die hem aan het kruis genageld willen zien.

Pilatus' wijze van doen maakt zo'n heftige emotie los dat zij alle verantwoordelijkheid voor de dood van Jezus opeisen. Niet alleen zichzelf, ook hun nakomelingen worden erbij betrokken. Wat begonnen is als een aanvankelijke negatieve houding van Joodse leiders tegenover Jezus, groeit uit tot een compleet volksgericht tegen hem.

Wie neemt de schuld op zich voor de dood van Jezus? Het antwoord op deze vraag is misschien wel de meest omstreden en becomingarierde uitroep uit het Evangelie volgens Matteüs. Wij willen ons beperken tot twee tekstuele opmerkingen hierover.

Allereerst merken we op dat in de Griekse tekst van Matteüs een werkwoord ontbreekt, zodat de nadruk wordt: *Zijn bloed!! Over ons en onze kinderen ermee!!* Deze uitspraak is een bekend Bijbels gezegde. Zie bijvoorbeeld 2 Sam 1,16 en Hand 5, 28 en 18, 6.

Ten tweede willen we de vraag beantwoorden door wie deze uitroep nu feitelijk wordt gedaan. Bij de bespreking van perikoop 11 hebben we al gewezen op het verschil tussen de woorden *volk* en *menigte* dat in de vertalingen, ook die van Luther, helaas niet altijd tot zijn recht komt.

Als we deze twee woorden bekijken zoals ze in de perikopen van de Matthäus-Passion worden gebruikt dan krijgen we het volgende overzichtje:

Volk (Laos)	Menigte (Ochlos)
26, 3: hogepriesters en oudsten van het volk	26, 47: menigte met zwaarden en knuppels
26, 5: angst voor opschudding onder het volk	26, 55: Jezus spreekt tegen die menigte (met zwaarden en knuppels)
26, 47: hogepriesters en oudsten van het volk	27, 15: menigte mag kiezen tussen Jezus en Barabbas
27, 1: hogepriesters en oudsten van het volk	27, 20: hogepriesters en oudsten bewerken de menigte te kiezen voor Barabbas
27, 25: heel het volk roept <i>zijn bloed ...</i>	27, 24: voor de ogen van de menigte wast Pilatus zijn handen
27, 64: angst dat leerlingen tegen het volk zeggen dat Jezus is verzezen	

Matteüs brengt *volk* in verband met het Joodse volk, het volk van Israël. *Menigte* is bij hem een toegestroomde drukke mensenmassa, waarvan ook het (Joodse) volk deel uitmaakt. De roep *Zijn bloed!! Over ons en onze kinderen!!* klinkt uit de kelen van het volk Israëls, niet uit die van de menigte. Dit past geheel in de anti-judaïstische tendens van het Evangelie van Matteüs. Vergelijk onze opmerkingen bij de door Judas gebruikte aanspreektitel *Rabbi* in perikoop 5. Matteüs maakt duidelijk dat het niet de menigte is, dat het niet Pilatus is, maar het volk van Israël, dat de verantwoordelijkheid van Jezus' dood op zich neemt.

Eerder in het Evangelie volgens Matteüs heeft Jezus in zijn zogenaamde strafrede tegen de Farizeeën zijn woede over hun gedrag al laten horen in niet mis te verstane bewoordingen: *Slangen zijn jullie, addereengebroid, hoe denken jullie te kunnen ontkomen aan een veroordeling tot de hel? Dat is de reden waarom ik profeten en wijzen en schriftgeleerden naar jullie zal sturen. Jullie zulle sommigen van hen doden, kruisigen zelfs, en anderen in jullie synagogen geselen en van stad tot stad vervolgen. Al het onschuldige bloed dat op aarde is vergoten zal jullie worden aangerekend, vanaf het bloed van Abel, de rechtvaardige (Mt 23, 33-35).*

Pilatus pogingen Jezus los te laten zijn derhalve mislukt. Hij laat Barabbas, de getekende geboeide, vrij en levert Jezus, de rechtvaardige geboeide, over om gekruisigd te worden. Maar niet voordat hij Jezus heeft laten geselen. Dit vinden wij een in de context wat vreemde mededeling. Is daarom gevraagd, of is geseling een 'normaal' voorspel bij de kruisiging? Hoewel geselen met een stok in de Joodse traditie bekend was, is de geseling die Pilatus beval net als de kruisiging een Romeinse strafmaatregel tegen niet-Romeinen. Een gesel bestond uit een leren riem waarin stukjes bot en metaal waren verwerkt. Men telde tot 39 geselslagen: de 'veertig-min-een'. Iemand werd veroordeeld tot 40 slagen, maar uit angst verkeerd te tellen en zo de wet te overtreden, telde men tot 39. Het is een onmenselijke handeling, vaak met de dood als gevolg. De geseling zelf wordt door Matteüs (uit piëteit?) niet beschreven, maar in de latere christelijk iconografische traditie gewoonlijk afgebeeld terwijl Jezus vastgebonden is aan een martelpaal. In de film *The Passion of the Christ* (2004) is de geseling tergend langdurig in beeld gebracht, hetgeen regisseur Mel Gibson op gepeperde kritiek kwam te staan.

Perikoop 22: 27, 27-30

*Da nahmen die Kriegsknechte des Landpflegers Jesum zu sich in das Richthaus
und sammelten über ihn die ganze Schar
und zogen ihn aus
und legeten ihm einen Purpurmantel an
und flochten eine dornene Krone
und satzten sie auf sein Haupt
und ein Rohr in seine rechte Hand
und beugeten die Knie vor ihm
und spotteten ihn
und sprachen:
Gegrüßet seist du Jüdenkönig!
Und speieten ihn an
und nahmen das Rohr
und schlugen damit sein Haupt.*

De soldaten nemen Jezus naar het pretorium, waarmee mogelijk de ambtswoning van Pilatus is bedoeld. Luther vertaalt met *Richthaus*. Deze soldaten escorteerden Pilatus tijdens zijn reis van de havenstad Caesarea naar Jeruzalem. Luther gebruikt het Duitse woord *Schar* als vertaling van *speira*. Dit kan de Griekse naam voor een Romeins cohort of manipel. Een cohort was een tiende deel van een legioen, op papier tussen de 300 en 600 man, een manipel was kleiner en bestond uit 100 tot 200 soldaten. Matteüs beweert dus dat er minimaal 100 soldaten bij de bespotting aanwezig zijn, of daaraan deelnemen. Misschien bedoelt hij alleen de soldaten van het pretorium. Hoe het ook zij: wat deze soldaten doen nadat ze Jezus gegeseld hebben, gebeurt blijkbaar op eigen initiatief. Matteüs meldt niet dat het moet op bevel van Pilatus. Ze trekken hem zijn kleren uit. Is Jezus gegeseld met zijn kleren aan of heeft hij die weer aangekregen na zijn geseling? Ze doen hem een purperen mantel om. Deze mantel behoort tot de standaardkleding van de Romeinse soldaat. Daar hoeven zij niet lang naar te zoeken. Gezien de andere attributen die ze Jezus in handen geven, is het duidelijk dat de purperen soldatenmantel nu een karikatuur wordt van de purperen koningsmantel. Zo moet een slappe rietstengel die Jezus in zijn rechterhand geduwd krijgt een stevige gouden koningsscepter verbeelden en de doornenkroon die hem wordt opgezet een koningskroon. Zo wordt Jezus aangekleed als 'Koning van de Joden' en op vernederende wijze bespot. De soldaten vallen voor hem op de knieën om hem te vereren en bejegenen hem op de manier waarop je een koning goddelijk begroet. Het begroetingswoord (bij Romeinse soldaten denken we onwillekeurig aan *Ave*) herinnert aan de kus van Judas in Getsemani.

De kroon is gemaakt van een gewas dat doornen bevat. We kunnen denken aan een krans, een streng van bladeren onkruid, waar in woestijnachtige streken doorgaans ook takken en bladeren van doornstruiken bij zaten. De wijze waarop Jezus als een koning wordt aangekleed, lijkt op de manier waarop een Makkabeese vorst was gekleed. Alleen was de krans van deze vorst niet van doornen gemaakt, maar van goud (1 Mak 10, 20). Is de doornenkroon ook bedoeld om Jezus te pijnigen? We vermoeden dat dit na de geseling geen grote rol zal hebben gespeeld. In de christelijke traditie heeft dit aspect echter zeker een rol gespeeld, getuige ook de koraaltekst die op deze perikoop onmiddellijk volgt.

Opmerkelijk is het aantal regels dat begint met *und*. De zaken stapelen zich op: het gaat maar door, en nog eens, en nog een keer. Deze climactische opbouw eindigt in deze perikoop met misschien wel het meest vernederende dat de ene mens de andere kan aandoen: in het gezicht spugen. Minachtender kan een bespotting niet zijn. Uiteindelijk sloegen ze Jezus met de rietstok op zijn hoofd. De kruisweg moet dan nog beginnen. Ook in de volgende perikoop gaat het *und* verder.

Perikoop 23: 27, 31-32

*Und da sie ihn verspottet hatten, zogen sie ihm den Mantel aus
und zogen ihm seine Kleider an
und föhreten ihn hin,
daß sie ihn kreuzigten.
Und indem sie hinausgingen, funden sie einen Menschen von Kyrene
mit Namen Simon;
den zwungen sie, daß er ihm sein Kreuz trug*

Het was gewoonte dat degenen die tot de kruisdood waren veroordeeld de dwarsbalk van hun kruis, het zogenaamde *patibulum*, zelf naar de plaats droegen waar het vonnis voltrokken zou worden. Het hele kruis, inclusief de staander, was te zwaar om te dragen. Zo ook voor Jezus. Maar hij is blijkbaar zo verzwakt, dat hij hulp moet hebben bij het dragen van de dwarsbalk van zijn kruis. Die steun krijgt hij van Simon uit Cyrene, die daartoe gedwongen wordt. Waarom juist hij wordt gekozen is niet duidelijk. Was het een vreemdeling die opviel door bijvoorbeeld zijn huidskleur? Matteüs vertelt niet meer over deze man dan zijn naam. Hij zal dus blijkbaar bekend zijn geweest in zijn tijd voor zijn lezers. Cyrene was een Romeinse kolonie in wat nu Libië heet en waar veel Joden in de diaspora woonden. Marcus vermeldt behalve de naam van Simon ook de namen van zijn twee zonen, Alexander en Rufus (Mc 15, 21). Over Alexander is niets ons bekend. Rufus is mogelijk "die voortreffelijke christen" die Paulus op het eind van zijn brief aan de Romeinen de groeten laat doen, "en aan haar die zijn moeder is en evenzeer de mijne" (Rom 16, 13) en die in Avignon wordt vereerd als eerste bisschop van die stad. Lucas meldt dat Simon van zijn akker kwam (Lc 23, 26). Hij zou dus eigenaar van of arbeider op een stuk bouwland kunnen zijn. In het evangelie volgens Johannes draagt Jezus zelf zijn kruis, niemand helpt hem daarbij (Joh 19, 17).

Zoals vaak met betrekking tot Bijbelverhalen vullen verschillende tradities ongewenste leemtes in. Simon is volgens sommige daarvan een jood, geboren in Cyrene en later naar Jeruzalem verhuisd. Andere tradities zien in hem een joodse paaspegrim die vanuit Cyrene naar Jeruzalem was gereisd. Weer een andere legende vereenzelvigt hem met de kerkelijke leider Simeon uit de Handelingen der Apostelen die de bijnaam *Niger*, neger droeg (Hand 13, 1). De Alexandrijnse gnosticus Basilides - voor wie een kruisdood van de Zoon van God een absurditeit betekende - weet in de tweede eeuw te melden dat niet Jezus, maar Simon feitelijk aan het kruis is gestorven. Ook de Koran lijkt iets van deze traditie over te nemen (Soera 4, 157v).

In diezelfde lijn staat de traditie dat Simon evenals Jezus aan het kruis is gestorven als christelijke martelaar. In de 17de eeuw ontstaat tenslotte nog het verhaal dat Simon met zijn zonen in Spanje het evangelie verkondigden. In de christelijke iconografie wordt hij vrijwel uitsluitend afgebeeld op voorstellingen van Jezus' kruisdraging, soms als neger en kreeg hij een vaste plaats in de vijfde statie van de veertien kruiswegstaties. Op de R.K. heiligenkalender staat zijn feest geplaatst op 1 december.

Perikoop 24: 27, 33-44

*Und da sie an die Stätte kamen mit Namen Golgatha,
das ist verdeutschet Schädelstätt,
gaben sie ihm Essig zu trinken mit Gallen vermischet;
und da ers schmeckte,
wollte ers nicht trinken.
Da sie ihn aber gekreuziget hatten,
teilten sie seine Kleider
und wurfen das Los darum,
auf daß erfüllet würde,
das gesagt ist durch den Propheten:
»Sie haben meine Kleider unter sich geteilet,
und über mein Gewand haben sie das Los geworfen.«
Und sie saßen allda
und hüteten sein.
Und oben zu seinen Häupten hefteten sie die Ursach seines Todes beschrieben,
nämlich:
»Dies ist Jesus, der Jüden König.«
Und da wurden zween Mörder mit ihm gekreuziget,
einer zur Rechten
und einer zur Linken.*

*Die aber vorübergingen, lästerten ihn
und schüttelten ihre Köpfe
und sprachen:
Der du den Tempel Gottes zerbrichst
und bauest ihn in dreien Tagen,
hilf dir selber!
Bist du Gottes Sohn,
so steig herab vom Kreuz!
Desgleichen auch die Hohenpriester spotteten sein
samt den Schriftgelehrten und Ältesten und sprachen:
Andern hat er geholfen
und kann ihm selber nicht helfen.
Ist er der König Israel,
so steige er nun vom Kreuz,
so wollen wir ihm glauben.
Er hat Gott vertrauet,
der erlöse ihn nun, lüset's ihn;
denn er hat gesagt:
Ich bin Gottes Sohn.
Desgleichen schmäheten ihn auch die Mörder, die mit ihm gekreuziget waren.*

Over de precieze locatie van Golgotha is niets met zekerheid te zeggen. Komt de naam van het Aramese *gulgulet* dat *schedel* betekent? Is Golgotha dan een heuvel die de vorm had van een schedel? Of duidt de naam op een onreine plek en is hij daarom geschikt als plaats voor terechtstellingen? Of is Golgotha mogelijk afgeleid van *gal go'ata*, heuvel van Goa (Vergelijk Jer 31, 39). De locatie is blijkbaar makkelijk te bereiken, want Matteüs spreekt over voorbijgangers. Volgens Johannes lag Golgotha inderdaad niet ver weg van Jeruzalem (Joh 19, 20).

Waarom krijgt Jezus een mengsel te drinken aangeboden van wijn en gal? Dit laatste is niet letterlijk het menselijk lichaamssap 'gal'. Het Griekse woord *cholè* dat hier gebruikt wordt is een algemene naam voor elke bittere substantie: het duidt op bitterheid. We moeten waarschijnlijk denken aan alsem, een bitter kruid. Het merkwaardige van deze mededeling is, dat moeilijk is te bepalen of dit aanbod negatief of positief moet worden opgevat. Behoort zo'n drank tot de pesterijen van de soldaten? Wij hebben zo'n mengsel nooit geproefd, maar het lijkt ons geen aan te bevelen drank. Of functioneerde het mengsel als een soort verdovend middel om de pijn, die de ter dood veroordeelde te wachten stond, te kunnen uithouden? In dat geval is het geen pesterij, maar een daad van medelijden, hetgeen opmerkelijk genoemd mag worden na alles wat Jezus tot nu toe heeft moeten doorstaan en nog te wachten staat. Hangend aan het kruis krijgt hij in perikoop 25 opnieuw 'drank' aangeboden.

Wijst Matteüs misschien vooruit naar de geloofsbelijdenis die de soldaten uitspreken in perikoop 26 nadat Jezus is gestorven? In elk geval weigert Jezus, na ervan geproefd te hebben, het mengsel op te drinken. Proeft Jezus hier misschien zijn kruisdood? Vergelijk zijn uitspraak *ik verzeker jullie, er zijn er hier die de dood niet zullen proeven* (Mt 16, 28). Gezien de voorliefde van Matteüs de gebeurtenissen rond Jezus in het perspectief te plaatsen van het Eerste Testament denken wij eerder aan een verwijzing naar Psalm 69. In die psalm spreekt de psalmist in de context van spot door vijanden over een bittere drank die hem wordt geschonken (Ps 69, 22).

De dood door kruisiging is een van de meest wrede en pijnlijke vormen van executie. De veroordeelde werd naakt en dus zeer oneervol met uitgestrekte armen met zijn polsen op de dwarsbalk van het kruis genageld. Daarna werd deze balk vastgemaakt aan de staander die reeds veel eerder - misschien stonden deze staanders daar altijd al - rechtop in de grond was vastgezet. Het lichaamsgewicht van de gekruisigde werd door een soort 'zitje' ondersteund. De voeten werden apart in de staander genageld. Het kon lang duren voordat de dood intrad, meestal niet veroorzaakt door doodbloeden, maar door algehele uitputting of verstikking.

Deze gruwelijke details worden door Matteüs niet beschreven. Een minutieuze reconstructie van de kruisdood van Jezus is te lezen in een artikel van anesthesioloog Prof. Dr. Bob Smalhout *Die verschrikkelijke vrijdag* in De Telegraaf van 30 maart 1985.

Net als de geseling wordt ook de kruisiging sec aangegeven. Korter kan het niet verwoord worden. Gedetailleerder is Matteüs in zijn beschrijving daarna. Daar heeft hij ook zijn reden voor. Men werpt het lot om Jezus' kleren te kunnen verdelen. Het Griekse woord *klèros* wijst op een stuk steen, hout of scherf waarop een naam werd gegrift. Matteüs verwijst hier naar een regel uit Psalm 22 *Zij hebben mijn kleren onder elkaar verdeeld en om mijn mantel het lot geworpen* (Ps 22, 19). Een minder gezaghebbend handschrift heeft dit citaat ook daadwerkelijk toegevoegd in dit vers. Luther neemt dit ook over in zijn vertaling. Matteüs zal even verder nog vaker naar deze Psalm verwijzen. Doordat hij telkens weer woorden uit het Eerste Testament gebruikt, laat hij uitkomen hoe in Jezus' kruisiging die woorden worden vervuld.

Waarom houden de soldaten zittend de wacht bij het kruis? Moeten ze wachten tot de dood is ingetreden en gaan ze zitten omdat de doodstrijd aan een kruis lang kan gaan duren, soms zelfs dagenlang? Of gaan ze zitten, moe van het kruisigen? Dient de wacht om te voorkomen dat de gehangenen bevrijd worden en wil deze opmerking van Matteüs de geruchten ontzenuwen waarover hij spreekt in het laatste perikoop 27? Na de kruisiging worden geruchten verspreid dat Jezus niet uit de doden is opgewekt, maar al vóór hij gestorven was van het kruis is afgenomen. Met wachters bij het kruis lijkt dat nu moeilijk haalbaar.

Het bord, de zogeheten *titulus*, dat ze boven Jezus hoofd spijkeren, was iets dat bij elke kruisiging werd gedaan: het vermeldt de reden waarom deze mens gekruisigd wordt, bedoeld als afschrikwekkend voorbeeld voor wie het lazten. In dit geval staat er: *Dit is Jezus, de koning der Joden*. Normaal was het dat de veroordeelde dit bordje om zijn nek droeg tijdens zijn kruisweg naar Golgotha. Of dit ook zo was bij Jezus, weten we niet. In de christelijke iconografie werd het opschrift van dit bord gewoonlijk afgekort tot INRI, waarbij de letters staan voor het Latijnse *Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum*. Twee rovers - Luther vertaalt: *Mörder* - werden tegelijk met Jezus aan het kruis geslagen. Matteüs vermeldt niets over hen, over wie zij waren noch over wat zij voor misdaad hadden begaan. We moeten denken aan struikrovers, zoals in het verhaal van de Barmhartige Samaritaan waar hetzelfde Griekse woord *listhai* wordt gebruikt (Luc 10, 30). Matteüs associeert deze twee rovers met de profetie uit Jesaja: *Hij werd onder de misdadigers gerekend* (Jes 53, 12)

Hangend aan zijn kruis wordt Jezus drie maal bespot: eerst door voorbijgangers, dan door het Sanhedrin en tot slot door de twee die met hem gekruisigd zijn.

Wie de voorbijgangers zijn, weten we niet. Zijn het toevallige passanten? Zijn het mensen die, na alles wat er rond Pilatus' paleis zich had voorgedaan, nu op sensatie belust zijn? Dat zij met hun hoofd schudden, ligt voor de hand: Matteüs verwijst hiermee nog eens naar Psalm 22: *Die mij zien, treffen mij met hun hoon, grijnzen smadelijk, schudden het hoofd* (Ps 22, 8). De spottende woorden van de voorbijgangers zijn dezelfde als die waarmee het Sanhedrin Jezus veroordeelde: *Jij die de tempel in drie dagen afbreekt en weer opbouwt*. Blijkbaar waren dit gevleugelde woorden geworden. Vanwege het ontbreken van interpunctie in de oorspronkelijke handschriften is niet op voorhand duidelijk bij welke zin *Hilf dir selber* getrokken moet worden. Is het: als jij de tempel van God in drie dagen kunt opbouwen, red dan nu maar jezelf. Of: red jezelf als je de zoon van God bent en kom maar van dat kruis af. Wij neigen naar het eerste, omdat er dan sprake is van een parallelisme:

- Jij bouwt in drie dagen de tempel van God? Red jezelf!
- Jij bent de zoon van God? Kom van het kruis!

Na de voorbijgangers is het de beurt aan de hogepriesters, de schriftgeleerden en de oudsten. Het hele Sanhedrin wordt bij name genoemd. Het was beneden hun waardigheid om Jezus direct aan te

speken, dus spraken zij in de hij-vorm over hem. Wat zij over Jezus te berde brengen, lijkt op hoe de duivel Jezus probeert te verleiden in het begin van het evangelie volgens Matteüs (Mt 4, 1-11): Laat hem nu van het kruis afkomen, dan zullen we in hem geloven. Opnieuw horen we dan Psalm 22: *Hij zocht het bij God, laat Die hem dan redden, laat God hem bevrijden, Die houdt toch van hem* (Ps 22, 9). Zo maken de leden van de Hoge Raad Jezus' diepste wezen belachelijk.

Tenslotte blazen ook de twee rovers die rechts en links van Jezus aan het kruis hangen hun spottende partij mee met de andere omstanders. Wat ze precies beweren, horen we van Matteüs niet. De evangelist Lucas weet die woorden wél te melden. Op grond van zijn relaas van de kruisiging (Luc 23, 32-43) ontstond de traditie van de goede en de slechte moordenaar die dan vervolgens ook een naam kregen en een rol gingen spelen in bijzonder fantasierijke legenden. De apocriefe geschriften hanteren verschillende namen voor de goede en de slechte moordenaar, resp. Dismas (Limas) & Gestas (Gesmas), Zoatham & Cammatha, Joathas & Maggatra of Titus & Dumachus. De heiligencanon viert Dismas op 25 maart.

Maar bij Matteüs vinden we daarover niets.

Perikoop 25: 27, 45-50

Und von der sechsten Stunde an war eine Finsternis über das ganze Land bis zu der neunten Stunde.

Und um die neunte Stunde schree Jesus laut und sprach:

Eli, Eli, lama, lama asabthani?

Das ist:

Mein Gott, mein Gott, warum

hast du mich verlassen?

Etliche aber, die da stunden, da sie das höreten,

sprachen sie:

Der rufet dem Elias!

Und bald lief einer unter ihnen,

nahm einen Schwamm

und füllte ihn mit Essig

und stekete ihn auf ein Rohr

und tränkete ihn.

Die andern aber sprachen:

Halt!

laß sehen,

ob Elias komme und ihm helfe?

Aber Jesus schree abermal laut

und verschied.

Volgens de Joodse dagurentelling is de drie uur durende duisternis die Matteüs vermeldt, van 12.00 tot 15.00 uur 's middags. Het vreemde natuurverschijnsel geeft de ongewoonheid aan van wat staat te gebeuren. Een totale zonsverduistering kan het om twee redenen niet zijn. De duur daarvan is volgens astronomen maximaal zeveneneenhalve minuut en dus bij lange na geen drie uur, zelfs niet als je de schemering ervoor en erna mee zou rekenen. Bovendien heeft ze altijd plaats bij *nieuwe* maan, dus zeker niet met Pesach dat altijd gevierd wordt op de eerste *volle* maan in de lente. Soms lossen exegeten dit 'probleem' op door een vulkanische asregen of -wolk te veronderstellen als oorzaak voor de duisternis. Matteüs was echter geen astronoom of geofysicus; hij was evangelist, verkondiger van een blijde boodschap. Wij vatten de 'on'-natuurlijke duisternis daarom op als iets 'boven'-natuurlijks: het heeft met de goddelijke werkelijkheid te maken. Zoals Jezus' geboorte werd aangekondigd door een 'boven'-natuurlijke ster (Mt 2, 1-9), zo wordt zijn kruisdood dat door een 'boven'-natuurlijke duisternis; reden voor het gebruik respectievelijk een sterretje en een kruisje te plaatsen bij geboorte- en -sterfdata.

In de Bijbel is duisternis een teken van Gods toorn (Am 8, 9), en een voorteken dat de Dag de Heren is aangebroken (Mt 24, 29). De duisternis herinnert ook aan de woorden van de profeet Jesaja die Matteüs in het begin van zijn Evangelie citeert (Mt 4, 16): *het volk dat in duisternis zit*. Ook de kinderen van het koninkrijk zullen in uiterste duisternis geworpen worden (Mt 8, 12; vergelijk met Mt 22, 13 en 25, 30). Het volk, het land, stoot Jezus nu definitief uit en zit in duisternis.

Wanneer die duisternis op zijn eind loopt, roept Jezus met luide stem zijn laatste woorden. Matteüs gebruikt hier het Grieks werkwoord *anabooao* dat alleen hier in heel het Tweede Testament voorkomt en dat letterlijk *omhoog, naar boven schreeuwen* betekent. Het is duidelijk tot wie Jezus zich richt. Zijn woorden worden opvallend in eerste instantie niet in het Grieks weergegeven, maar in een combinatie van Hebreeuws en Aramees. Het zijn de beginwoorden van Psalm 22: *Mijn God, mijn God waarom hebt Gij mij verlaten?* Met deze Psalm die hij in dit deel van het Lijdensverhaal meerdere keren aanhaalt, heeft Matteüs Jezus willen portretteren, kunnen we dus zeggen. Het is de enige keer dat Jezus de waaromvraag stelt. Matteüs schrijft de woorden in zijn Griekse tekst als volgt: *èli èli lema* (=Hebreeuws) *sabachthani* (=Aramees). Ons is niet duidelijk waarom Luther in zijn vertaling *lama asabthani* schrijft. In een ander Grieks handschrift staat *lama tsaphthani*; wellicht baseerde Luther zich (deels?) op dit handschrift. Merk op dat Bach het woord *lama* (=waarom) herhaalt, omdat hij de Hebreeuwse / Aramese woorden op dezelfde wijze wil toonzetten als de twaalf lettergrepen van Luthers vertaling die erna volgt.

Wil Matteüs met de Hebreeuwse / Aramese tekst de verdraaiing van de woorden in het volgende deel van deze perikoop voor zijn Griekse lezers begrijpelijk maken? In zijn vertaling van Jezus' woorden betekent het gebruikte Griekse werkwoord letterlijk: *in iets achterlaten*. Waarom laat God mij achter in de dood, lijkt Jezus te schreeuwen.

We horen vervolgens dat sommige omstanders reageren met *Der rufet dem Elias*. We laten hier in het midden of het mogelijk is Eloi of Ëli te horen als Elia. Eerder denken we aan een woordspel dat Matteüs de aanwezigen in de mond legt als spot. Van groter belang is dat de profeet Elia niet gestorven is, maar rechtstreeks ten hemel is opgevaren (zie 2 Kon 2, 9-12). Matteüs laat Elia's naam klinken uit de mond van Joodse omstanders omdat volgens de Joodse traditie Elia komt om de rechtvaardigen te redden in tijden van nood. Hier wordt Jezus dus indirect en onbedoeld als rechtvaardige geëerd door de omstanders.

Een van de aanwezigen, we mogen ervan uitgaan dat het een van de soldaten was, haalt een spons die hij drenkt in zure wijn, azijn dus, om hem aan Jezus te drinken te geven. In de vorige perikoop heeft Jezus de wijn met alsem vermengd, geweigerd. We vroegen ons toen af met welke reden hem dit werd aangeboden. Dezelfde vraag komt ook nu naar boven. Is hier sprake van medelijden of van spot? De wijnazijn was een drankje, de *posca*, dat Romeinse soldaten graag ter verfrissing dronken. Maar een spons gedrenkt in deze drank was een bekend foltermiddel dat zijn kwellende werking kon doen door de gekruisigde ermee te *drenken* (zo kan het Griekse werkwoord *potizoo* ook vertaald worden) en zodoende kwam de azijn in de wonden van de gehangene. Sadistische spot of medelijden? Het antwoord is voor ons van minder belang. Opnieuw lijkt Matteüs in dit gebeuren te verwijzen naar woorden uit het Eerste Testament: *Zo mengden zij gif in mijn spijs, gaven mij azijn toen ik verdorstte* (Ps 69, 22). Anderen houden die ene soldaat tegen en willen doorgaan met hun spotternij rond Elia; dit zijn ofwel de joodse mensen die voorbij kwamen of de leden van het Sanhedrin.

In sommige handschriften volgt er hierna een merkwaardige toevoeging die we niet onvermeld willen laten, hoewel Luther deze toevoeging niet overneemt, in lijn met vrijwel alle andere vertalingen. De toevoeging luidt: *een andere nam een lans, stiet hem in de zij en er kwam water en bloed uit*. Is deze zin toegevoegd onder invloed van het Evangelie volgens Johannes (Joh 19, 34)? Of is hij wél oorspronkelijk en moet hij in het licht gezien worden van ofwel sadistische spot van de soldaten, ofwel de naderende dood van Jezus? De combinatie van water en bloed zou kunnen wijzen op serum (bloedwater) en placentum (gestold bloed) van (bijna) dode lichamen.

Opnieuw en tot slot slaakt Jezus een luide kreet, maar nu zonder woorden. Daarna vertaalt Luther *Und verschied*. Letterlijk staat er in het Grieks *En hij gaf de geest*, wat op hetzelfde neer komt. De geest geven is de laatste adem uitblazen. Wij hebben over het begrip geest al gesproken bij perikoop 10 naar aanleiding van Jezus opmerking tegen de drie slapende leerlingen in Getsemani. Jezus' laatste adem is een woordeloze kreet. Twee andere evangelisten delen ons meer mee. Lucas vult het ongearticuleerde schreeuwen van Jezus in met: *Vader, in uw handen beveel ik mijn geest* (Luc 23, 46, wat een letterlijk citaat is van Ps 31,6) en Johannes met *Het is volbracht* (Joh 19, 30). Door Luthers vertaling is de dubbelzinnigheid van *de geest geven* helaas verdwenen. *De geest geven* hoeven we niet alleen in de letterlijke betekenis te begrijpen, ook in de figuurlijke zin. In het Evangelie volgens Johannes komt deze opvatting nog sterker naar boven door het gebruik van het werkwoord *paradidomi*, overleveren: Jezus levert zijn geest aan ons over (Joh 19, 30). Jezus' laatste daad voor hij sterft aan het kruis is, dat hij ons zijn geest schenkt. Heilige Geest.

Perikoop 26: 27, 51-58

*Und siehe da,
der Vorhang im Tempel zerriß in zwei Stück
von oben an
bis unten aus.
Und die Erde erbebete,
und die Felsen zerrissen,
und die Gräber täten sich auf,
und stunden auf viel Leiber der Heiligen,
die da schliefen,
und gingen aus den Gräbern nach seiner Auferstehung
und kamen in die heilige Stadt
und erschienen vielen.
Aber der Hauptmann
und die bei ihm waren
und bewahreten Jesum,
da sie sahen das Erdbeben und was da geschah,
erschrakten sie sehr und sprachen:
Wahrlich, dieser ist Gottes Sohn gewesen.*

*Und es waren viel Weiber da,
die von ferne zusahen,
die da waren nachgefolget aus Galiläa
und hatten ihm gedienet,
unter welchen war Maria Magdalena
und Maria, die Mutter Jacobi und Joses,
und die Mutter der Kinder Zebedäi.*

*Am Abend aber kam ein reicher Mann von Arimathia, der hieß Joseph,
welcher auch ein Jünger Jesu war,
der ging zu Pilato
und bat ihn um den Leichnam Jesu.
Da befahl Pilatus,
man sollte ihm ihn geben.*

Na de duisternis beschrijft Matteüs ook in deze perikoop gebeurtenissen die goddelijke, 'boven'-natuurlijke krachten zichtbaar en voelbaar maken. Ze beginnen allemaal met *und*. Het is niet eenvoudig deze tekst te vatten. Ze roept meer vragen op dan dat ze antwoorden geeft.

Het begint met het scheuren van het voorhangsel dat het Heilige der Heiligen in de tempel verborg voor menselijke blikken (Heb 9, 1-8). In de tempel waren twee gordijnen. Het eerste vormde de scheiding tussen de ingang van de tempel en het 'Heilige'. Hierin bevonden zich het reukofferaltaar, de tafel met de toonbroden erop en de *menora*, de zevenarmige kandelaar. Het tweede voorhangsel, dat uit twee gordijnen bestond, scheidde het 'Heilige' van het 'Heilige der Heiligen'. Dit was een kubusvormige ruimte waarvan we niet zeker weten of er iets in stond. In de eerste tempel, die van Salomo, was dit de plaats waar de ark van het verbond stond. Alleen de hogepriester mocht één maal per jaar, op Grote Verzoendag, dit Heilige der Heiligen betreden en de riten voltrekken die voorgescreven waren. Het is moeilijk uit te maken welk voorhangsel Matteüs bedoelt. Dat lijkt ons echter wederom van secundair belang. Matteüs stelt met nadruk dat het voorhangsel scheurt *von oben an bis unten aus*, van boven naar beneden. Gaat het daarom, dat het God is die het voorhangsel scheurt om het zicht op en de weg naar Hem vrij te banen voor ieder mens? Heeft God de weg naar Hem nu toegankelijk gemaakt voor ieder (vergelijk Heb 10, 19-22)?

Na het scheuren van het tempelgordijn volgt een aardbeving, met als gevolg het splijten van rotsen en zich openen van graven. Is dit een markering van het feit dat Jezus' dood een nieuw begin betekent? Een fraaie dichterlijke manier om te zeggen dat de aarde schrikt en geroerd is door Jezus' heengaan? Refereert Matteüs met dit schokken der aarde aan enkele Psalmen? Zo'n aardbeving is in die teksten een teken van Gods toorn (Ps 18, 8), van Zijn leiding bij de uittocht uit Egypte (Ps 68, 8-9) of van Zijn scheppend vermogen (Ps 104, 32).

Het merkwaardige in de *und*-opsomming is de beschrijving van acties die plaatsvinden *nach seiner Auferstehung*, zoals Luther vertaalt. Matteüs gebruikt het zelfstandige naamwoord *egersis* dat alleen hier in het hele Tweede Testament voorkomt en waarvan de grondbetekenis *het wekken* of *aansporen* is. Vrijwel alle vertalingen betrekken het op Jezus' opstanding uit de dood. Volgens ons is het goed mogelijk de frase ook als volgt te lezen: de graven worden geopend (door wie?), de lichamen van heiligen worden tot leven gewekt (door wie?), ze komen *op zijn aansporing* (wie is *zijn*?) uit hun graven en gaan naar de heilige stad. Jeruzalem wordt niet genoemd, maar wel bedoeld? En dan vertaalt Luther *Und erschienen vielen*, en *verschenen* aan velen. Het Griekse werkwoord *emphanizoo* dat Matteüs gebruikt betekent letterlijk *duidelijk maken*. Wie opent graven, wekt tot leven en spoort aan? Is dat in het licht van de voorafgaande gebeurtenissen God of kan ook Jezus bedoeld zijn? Wat maken die heiligen vervolgens aan velen duidelijk? Dat door Jezus' dood de macht van de dood gebroken is en dat *bevrijding* in beginsel is begonnen? Of dat Jezus waarlijk de zoon van God is, wat de soldaten op wacht met hun honderdman straks uitroepen? Beschrijft Matteüs hier wat we noemen een *eschatologisch* gebeuren? Is er sprake van een soort visioen? Gunt hij zijn lezers een blik in de eindtijd? Zoals hier de heiligen - vrome mensen uit het Eerste Testament? - tot leven zijn gewekt, zo zal het gaan op het einde der tijden? Veel vragen, weinig antwoorden. Jezus' dood wordt door mysteriën omhuld. Misschien is dát wel de bedoeling.

De honderdman (*centurion*) - Luther vertaalt met *Hauptmann* - en zijn de soldaten die de wacht bij Jezus hielden, zijn getuigen van deze mysteriën, deze ingrijpende wonderlijke gebeurtenissen. Ze worden doodsbang. Hier moet God aan het werk zijn, dat kan niet anders, lijkt Matteüs te willen zeggen, als hij hun de woorden in de mond legt: *Waarlijk, deze is Gods Zoon geweest*. Deze Romeinen waren in de ogen van de Joden ongelovigen (heidenen). De (ook heidense) wijzen uit het Oosten brachten in het begin van het Evangelie volgens Matteüs hulde aan de pasgeboren koning Jezus. De getuigenis van de Romeinse soldaten nu gaat nog een stap verder: ze laat zien dat zij de gestorven Jezus beschouwden als iemand die op een bijzondere wijze in nauw verbond stond met de goddelijke wereld.

Matteüs schrijft verder dat er veel vrouwen op afstand toekeken. Zij waren hem vanuit Galilea gevolgd om voor hem en de apostelen te zorgen tijdens hun reis naar Jeruzalem. De mannen uit Jezus' gezelschap - leerlingen en overgebleven elf apostelen - zijn weg. Gevlucht na Jezus' gevangenneming, zijn zij - op de verloochening van Petrus na - uit beeld. Drie van deze vrouwen worden met naam en toenaam genoemd. Waarom juist deze drie? Zijn zij bij Matteüs' lezers bekend? Precieze identificatie van hen is schier onmogelijk, een leemte die ook in dit geval door latere legendevorming fantasierijk werd opgevuld.

1. Maria de Magdalena

Zonder verdere introductie wordt zij hier verrassend door Matteüs voor het eerst vermeld. Let op het lidwoord bij haar naam dat een zekere bekendheid veronderstelt en dat Luther niet vertaalt. Bij perikoop 2 hebben we opgemerkt dat de vrouw in Betanië die Jezus zalft anoniem is en zeker niet zonder meer geïdentificeerd kan worden met Maria Magdalena. Uit het Evangelie volgens Lucas weten we dat het een vrouw was uit wie zeven demonen waren weggegaan en dat ze Jezus dient (Luc 8, 2). Johannes schrijft in zijn evangelie nog dat Jezus aan haar verschijnt na zijn verrijzenis (Joh 20, 1-8). Met zo weinig informatie moge het duidelijk zijn dat zij in de latere tradities onwillekeurig zal gaan samenvallen met drie andere in het Tweede Testament genoemde vrouwen, te weten:

- a. Maria uit Betanië die Jezus' hoofd zalft (Mc 14, 3 en Mt 26, 7).
- b. Maria ook uit Betanië, maar door Lucas en Johannes aangeduid als de zus van Marta (Luc 10). Volgens Johannes was zij bovendien de zus van Lazarus die door Jezus eerder uit de doden was opgewekt en zalft zij Jezus' voeten (niet zijn hoofd) (Joh 11 en 12).
- c. De naamloze zondares die Jezus' voeten wast met haar tranen, droogt met haar haren en daarna zijn voeten kust en balsemt, waarna Jezus haar zonden vergeeft (Luc 7, 36-50).

De zeven demonen van Maria Magdalena werden vanaf de 6de eeuw in moreel verband gebracht met de naamloze zondares. Weer later kleurde de traditie Maria's zonden in: ze was prostituee geweest maar bekeerde zich en werd daarom heilig verklaard. De RK Kerk viert haar feestdag op 22 juli. Volgens een andere bizarre middeleeuwse traditie was zij de vroegere verloofde van Johannes de Doper en zelfs kortstondig getrouwd met hem. Een traditie die schrijver Dan Brown in navolging van velen vóór hem oppakt en versterkt in zijn bestseller *The Da Vinci Code* (2003): Maria Magdalena was getrouwd met Jezus zelf!

2. Maria de moeder van Jacobus en Josef (Luther vertaalt *Joses*)

Deze Maria wordt in de volgende perikoop door Matteüs aangeduid met *de andere Maria*. In het Lijdensverhaal volgens Johannes kan zij waarschijnlijk geïdentificeerd worden als de Maria die de vrouw van Klopas wordt genoemd (Joh 19, 25). Ook over haar bestaan legendes en ook zij kreeg een plaats op de heiligenkalender: als Maria van Klopas wordt zij vereerd op 9 april.

3. De moeder van de zonen van Zebedeüs.

Die zonen zijn Johannes en Jakobus en we hebben over hen gehoord in perikoop 8. De moeder heet in het Lijdensverhaal volgens Marcus Salome (Mc 15, 40). Zij is de zus van Maria, de moeder van Jezus, als we het Lijdensverhaal volgens Johannes volgen (Joh 19, 25). En natuurlijk kreeg ook zij legendes en een feestdag toebedeeld als Maria Salome op 22 oktober.

Vanwege veel overlappings in de legendes van deze drie vrouwen besloot de RK Kerk bovendien nog tot instelling van een feestdag voor de drie Maria's samen op 24 of 25 mei.

Volgens hedendaagse begrippen begaat Matteüs nogal wat dramatische doodzondes in de opbouw van zijn verhaal. Het is vrij ongebruikelijk op het eind van een verhaal nog nieuwe personages ten tonele te voeren, zoals hij nu doet. Bovendien blijven we in het ongewisse zitten wat er is gebeurd met personen die eerder in het verhaal een belangrijke rol speelden. Merk bijvoorbeeld op dat Jezus' moeder Maria in het Lijdensverhaal volgens Matteüs geheel ontbreekt. Sinds zij haar zoon wilde spreken (waarover meldt Matteüs niet) en Jezus haar min of meer afwijst (Mt 12, 46-50), vernemen wij niets meer van haar. Het lijkt erop dat Jezus met haar heeft gebroken. De rol van haar man Jozef is nog korter. Hij komt alleen voor in de eerste twee hoofdstukken van het Evangelie volgens Matteüs. Ook bij Marcus ontbreekt Maria's naam en Lucas heeft het slechts over de vrouwen die hem uit Galilea gevolgd waren (Luc 23, 55). Alleen in het Lijdensverhaal volgens Johannes is sprake van Jezus' moeder die met de drie eerder genoemde vrouwen onder het kruis stond (Joh 19, 25). In *Il Vangelo secondo Matteo* (1964), een film waarin overigens twee muziekfragmenten prominent te horen zijn uit de Matthäus-Passion (slotkoor en ritornel *Erbarme Dich*), heeft de Italiaanse regisseur Pier Paolo Pasolini zich de filmische vrijheid veroorloofd Jezus' moeder Maria (gespeeld door Pasolini's eigen moeder) én de apostel Johannes aan de personen bij kruis en graf toe te voegen.

Het was de Romeinse gewoonte om de dode lichamen aan het kruis te laten totdat ze tot nagenoeg vergaan waren of door aasgieren opgevreten. Uitzonderingen konden worden gemaakt voor naaste verwanten van een gekruisigde die gestorven was. Aan hen werd, soms, toegestaan het lichaam van het kruis af te nemen en te begraven. Volgens de Joodse wet (Deut 21, 23) mocht een lijk niet 's nachts aan de paal blijven hangen, zeker niet op een sabbat en volstrekt niet als het een grote sabbat betrof (Joh 19, 31).

Dit stuk begint met de woorden *Am Abend*. Avond kan twee betekenissen hebben. De eerste is wanneer de schemering begint, de tweede wanneer het volledig donker geworden is. De avondschemering is het moment waarop Joden hun paaslam slachten voor de Pesachmaaltijd (Ex 12, 6). Deze tweede betekenis lijkt hier een symbolische te zijn.

Opnieuw horen we een nieuwe naam: een rijke man uit Arimatea, met de naam Jozef. Hij was leerling van Jezus geworden. Arimatea, in het Hebreeuws *Ramataïm* (vergelijk 1 Sam 1, 1), ligt in Judea ten noordwesten van de stad Lydda, vlak bij de grens met Samaria, misschien het huidige Ramallah. Jezus heeft blijkbaar als leraar ook naam gemaakt buiten Galilea, ook in invloedrijke kringen in Jeruzalem. Met nadruk noemt Matteüs deze Jozef een rijke, waardoor opnieuw profetische woorden uit het Eerste Testament resoneren:

*men gaf hem een graf bij de boosdoeners,
een laatste rustplaats bij de rijken,
hoewel hij geen onrecht heeft begaan
er in zijn mond geen bedrog is geweest.* (Jes 53, 9)

De parallellistische opbouw van dit citaat maakt duidelijk dat boosdoeners op één lijn staan met rijken. Is Jozef van Arimatea dan een boosdoener? Is dat de opvatting van Matteüs? De christelijke traditie heeft dat zo in elk geval niet begrepen. Ook over hem zijn vele wonderlijke legendes in omloop gekomen zoals bijvoorbeeld te lezen is in het *Evangelie van Nikodemus* en ook hij kreeg een feestdag: 17 maart. De vroegmiddeleeuwse legende van de Heilige Graal is nauw met hem verbonden.

Onwillekeurig denken wij aan het verhaal van de rijke jongeman die Jezus de vraag stelde wat voor goeds hij moest doen om het eeuwig leven te verwerven. Van Jezus moet hij zijn bezit verkopen en aan de armen geven, waarop de jongeman verdrietig afdruipt. *Voor een rijke is het moeilijk het ko-*

ninkrijk der hemelen binnen te gaan (Mt 19, 16-30). Rijken staan niet op voorhand in een goed daglicht bij Matteüs, maar deze rijke is leerling van Jezus. Is bij hem sprake geweest van een bekering? Heeft hij zijn bezittingen wél verkocht?

Jozef is volgens de evangelist Marcus een vooraanstaand lid van het Sanhedrin (Mc 15, 43). Dat pleit ook niet voor hem, maar daardoor heeft hij wel gemakkelijk toegang tot Pilatus, hoewel hij waarschijnlijk wel een zeker risico neemt. Bij Johannes lezen we dat Jozef zijn verzoek om Jezus lichaam in het geheim doet uit vrees voor de Joden (Joh 19, 38). Hij laat zich in met een veroordeelde misdadiger en het aanraken van een lijk leidt tot rituele onreinheid.

Jozef vraagt om het lichaam van Jezus. Pilatus beveelt (zijn soldaten?) het hem te geven, hoewel Jozef geen naaste verwante van Jezus was. Nu wordt de link gelegd met de woorden van Jezus in perikoop 2 bij de zalving van zijn lichaam in Betanië en het ritueel gegeven lichaam bij het Laatste Avondmaal in perikoop 5. Matteüs schrijft nadrukkelijk *lichaam* en niet *lijk*, wat hij wél schrijft bij de begrafenis van de onthoofde Johannes de Doper (Mt 14, 12). *Sooma* is lichaam en *ptooma* is lijk. Waarom Luther met *Leib* vertaalt in plaats van met *Leichnam* - wat hij wel doet in de volgende perikoop - is ons niet duidelijk. In de vergelijkbare passage in het Evangelie volgens Marcus (Mc 15, 40-47) horen we dat Pilatus aan Jozef het lijk gaf, hoewel Jozef hem om het lichaam had gevraagd. Wil Luther ook onderscheid maken en verwisselt hij de woorden van Marcus? In zijn vertaling vraagt Jozef om het lijk (*Leichnam*) en geeft Pilatus hem het lichaam (*Leib*). Is er bij Matteüs - net als bij ons taalgebruik over doden - sprake van een beter te verdragen eufemisme? Matteüs preludeert in elk geval - bewust dan wel onbewust - op Jezus' verrijzenis: in lichaam zit leven, in lijk niet.

Perikoop 27: 27, 59-66

*Und Joseph nahm den Leib
und wickelte ihn in ein rein Leinwand
und legte ihn in sein eigen neu Grab, welches er hatte lassen in einen Fels hauen,
und wälzete einen großen Stein vor die Tür des Grabes
und ging davon.
Es war aber allda Maria Magdalena
und die andere Maria,
die satzten sich gegen das Grab.*

*Des andern Tages,
der da folget nach dem Rüsttage,
kamen die Hohenpriester und
Pharisäer sämtlich zu Pilato
und sprachen:
Herr, wir haben gedacht,
daß dieser Verführer sprach,
da er noch lebete:
Ich will nach dreien Tagen wieder
auferstehen. Darum befiehl,
daß man das Grab verwahre
bis an den dritten Tag,
auf daß nicht seine Jünger kommen
und stehlen ihn,
und sagen zu dem Volk:
Er ist auferstanden von den Toten,
und werde der letzte Betrug
ärger denn der erste.
Pilatus sprach zu ihnen:
Da habt ihr die Hüter;
gehet hin und verwahrets,
wie ihrs wisset!
Sie gingen hin
und verwahreten das Grab mit Hütern,
und versiegelten den Stein.*

Jozef van Arimatea ontvangt het lichaam van Jezus en wikkelt het in een nieuwe, ongebruikte en kostbare linnen doek volgens de Joodse gewoonte. Van het Griekse woord *sindoon* voor 'Linnen doek' is het Italiaanse *sindone* afgeleid, welk woord gewoonlijk wordt gebruikt voor de Lijkwade van Turijn, een van de beroemdste en meest omstreden relikwieën van Jezus.

Luther vertaalt nu wél met Leib. Jozef legt het lichaam niet in een goedkope natuurlijke spelonk, maar in een nieuw, ongebruikt graf dat hij voor zichzelf had laten uithouwen (ook kostbaar) in de rotsen. Het gaat hier om een grotere grafkamer die horizontaal in de rotswand uitgehakt werd. In nissen in de wanden werden dan de doden neergelegd, in doeken gewikkeld. Dan werd een grote steen voor de ingang van de grafkamer gerold als afsluiting, bedoeld om aasdiere te weren.

Maria Magdalena en de andere Maria (zie over haar onze opmerkingen bij de vorige perikoop) waren getuigen, zowel van Jezus' kruisiging en sterven, als van zijn graflegging. Dit laatste is belangrijk omdat in het volgende en laatste hoofdstuk van het evangelie deze beide vrouwen een sleutelrol zullen spelen. We gaan ervan uit dat zij Jozef assisteren bij de begrafenisrituelen. Hoewel Matteüs in vergelijking met de andere evangelisten Jezus' begrafenis slechts summier beschrijft, mogen we veronderstellen dat het hier een traditionele Joodse begrafenis betreft. De evangelist Johannes meldt erbij dat ze, om het lichaam van Jezus te zalven, gebruik maken van een mengsel van mirre en aloë van honderd pond (Joh 19, 38-42).

De beide Maria's blijven bij het graf zitten.

De volgende morgen gaan de Hogepriesters en Farizeeën naar Pilatus. Matteüs voegt hieraan toe *na de voorbereiding (paraskeuè)*. In de latere traditie werd *Parasceve* de naam voor Goede Vrijdag. Het

woord komt alleen hier voor in zijn evangelie. Waarom deze toevoeging? Marcus schrijft er ook bij *vóór de sabbat* (Mc 15, 42). Luther vertaalt met *Rüsttage*. Is er sprake van een voorbereidingsdag? De voorbereiding voor het Pesachfeest kan niet bedoeld zijn, want dat is op dit tijdstip volstrekt ondenkbaar. Bedoelt Matteüs dan de voorbereiding op de sabbat? Ook dit is een ongebruikelijke uitdrukking. Misschien bedoelt Matteüs gewoon dat de voorbereiding van Jezus' begrafenis achter de rug is. De toevoeging blijft merkwaardig, met welke interpretatie dan ook.

De Hogepriesters en Farizeeën hebben niet ingecalculiseerd dat Pilatus het lichaam van Jezus aan Jozef van Arimatea kon geven om begraven te worden. Het betreft hier geen officiële delegatie van het Sanhedrin, maar afgevaardigden van twee Joodse groeperingen die normaal elkaars opponenten waren, maar nu eendrachtig optrekken. De derde groep van het Sanhedrin, de Schriftgeleerden, ontbreekt. Op een nederige manier - ze spreken Pilatus aan met *Herr* - wijzen zij Pilatus erop dat Jezus heeft beweerd dat hij na drie dagen zou verrijzen uit de dood. In het *da er noch lebete*, toen hij nog leefde, klinkt triomfalisme door: en nu is hij gelukkig dood! De Griekse woorden *planos* en *planè* die zij gebruiken voor Jezus en zijn uitspraak betekenen letterlijk *zwerfer*, iemand die dwaalt, en *dwaling*. (ons woord *planeet*, een dwalend hemellichaam, is eraan verwant). Luther vertaalt ze respectievelijk met *Verführer* en *Betrug*. In hun ogen is er sprake van een dwaalleraar die foute dingen beweerde. Merk op dat ze Jezus' naam niet noemen.

Zijn graf moet nu drie dagen lang goed bewaakt worden, zodat zijn leerlingen zijn lichaam niet uit het graf kunnen halen. Dat Jezus claimde dat hij de Messias zou zijn, is al erg, maar dat hij ook nog beweerde na drie dagen uit de doden te zullen verrijzen is een dwaalleer.

Pilatus stemt toe het graf van Jezus in verzekerde bewaring te stellen. Hij stuurt bewaking. Er is een zekere ironie hoorbaar in de opmerking van Pilatus wanneer hij zegt: *gehet hin und verwahrets, wie ihrs wisset!* De leiders schijnen het goed te weten, laten ze dan maar veiligheidsmaatregelen nemen, zoals ze denken dat dit helpt. En dat doen ze: er komt een wachtpost nadat ze de steen hebben verzegeld. Voor de wachtpost gebruikt Matteüs het Griekse *koustoodia*, afkomstig van het Latijnse *custodia*. De wacht bestaat dus uit meerdere soldaten in waarschijnlijk Romeinse dienst. Dat kunnen we althans concluderen uit de mededeling van Matteüs in het laatste hoofdstuk van zijn Evangelie dat *enkelen* van de wacht de hogepriesters op de hoogte brengen van het gebeuren (Mt 28, 11). Verzegeling van een graf gebeurde gewoonlijk door over de loodzware grafsteen een touw te spannen dat met zegels van klei werd vastgemaakt. Jozef van Arimatea wordt bij dit alles niet genoemd. Wist zo'n dubbele beveiliging van wacht en verzegeling op angst van de Hogepriesters en Farizeeën?

Met wacht en verzegeling wordt niet alleen het graf, maar ook de evangelietekst van de Matthäus-Passion afgesloten.

excursus: CHRISTUS ALS LAM GODS

Christus, voorgesteld als een lam, is een veel voorkomend motief in de symboliek van het avondmaal of eucharistie en in de kunstgeschiedenis. In ontelbare kerken wordt het *Lam Gods* (Latijn: *Agnus Dei*) op een of andere afgebeeld. Het waarschijnlijk beroemdste voorbeeld is het retabeltriptiek van de gebroeders Van Eyck in de Baafskathedraal te Gent. Vele musea zijn gevuld met kunstuitingen van het Lam Gods. Voor wie enigszins vertrouwd is met de Christelijke voorstellingswereld, is de betekenis ervan duidelijk. Jezus Christus gesymboliseerd als Lam Gods is gestoeld op Bijbelse teksten.

Het joodse ritueel van het paaslam (Exodus hoofdstuk 12) werd volgens het Eerste Testament door Mozes vastgelegd toen de Israëlieten bevrijd werden uit de slavernij van Egypte. Bij de jaarlijkse viering van het joodse paasfeest herinnerde het eten van het paaslam aan de verlossing van Israël. Het was tot symbool geworden van de hoop op bevrijding uit alle vormen van verdrukking en ellende. Christenen belijden dat de kruisdood van Jezus Christus de eigenlijke verlossing uit het kwaad heeft teweeggebracht. Jezus' dood en verrijzenis betekenen voor de christenen dan ook het paasfeest bij uitstek. De associatie van de kruisdood met het slachten van de paaslammeren ligt voor de hand. Reeds de apostel Paulus spreekt in die zin: *Christus, ons paaslam, is geslacht* (1 Korintiërs 5,7). Volgens de evangelist Johannes is Jezus aan het kruis gestorven in de namiddag van de voorbereidingsdag, dit wil zeggen op het ogenblik dat de paaslammeren in de tempel geslacht werden. Zoals van het paaslam *zal geen been van Hem worden verbrijzeld* (Johannes 19,36). Jezus wordt dus bij Johannes - en na hem in de Christelijke traditie - beschouwd als het echte paaslam, verlosser van de mensheid.

Van de teksten uit het Eerste Testament wordt het offer dat Abel brengt, het eerstgeboren lam van zijn beste schapen (Genesis 4,4), reeds in het vroege christendom christologisch geduid als prototype van Jezus' offerdood en vanaf de vroege middeleeuwen ook als prefiguratie van de eucharistie. Bij de profeten Jesaja en Jeremia staat geschreven dat de dienaar Gods als een lam naar de slachtbank geleid, weerloos en stom voor zijn beulen (Jesaja 53,7 en Jeremia 11,19). Ook dit beeld werd door de Christelijke traditie al vroeg gelezen als een verwijzing naar het lijden van Christus.

Een belangrijke bron is de tekst waarmee Johannes de Doper Jezus aanwees (Johannes 1,29): Zie het Lam Gods, dat wegneemt de zonden van de wereld. *All Sünd hast du getragen* staat er in de koraaltekst. Zij wordt tot op vandaag als formule in elke eucharistieviering driemaal uitgesproken. Hier hebben we te maken met een transpositie van het ritueel van de zondebok, die op de grote Verzoendag symbolisch beladen werd met de zonden van Israël, en weggestuurd in de woestijn (Leviticus 16,20-22). In het Tweede Testament werd het thema van de zondebok overgedragen op de verzoening door het Lam Gods. Jezus heeft immers door het offer van Zijn leven alle zonden van de wereld weggenomen.

En het is vooral in de Openbaring van Johannes dat het lam het symbool en de naam is van de geslachteofferde maar verheerlijkte Christus. In de Openbaring van Johannes wordt 30 keer over het Lam gesproken.

Nijmegen, december 2014